

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE GÜÇLÜ TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE (DP,
ANAP, AKP) TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ANA EĞİLİMLERİ,
YÖNELİMLERİ VE KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Eren GÜNDÜZ**

**Danışman
Prof. Dr. Nasuh USLU**

KIRIKKALE – 2010

ÖZET

**Türkiye’de Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde (DP, ANAP, AKP)
Türk Dış Politikasının Ana Eğilimleri, Yönelimleri ve Karşılaştırılması**

Eren GÜNDÜZ

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nasuh USLU

Temmuz 2010, 171 sayfa.

1946 yılında çok partili hayatla tanışan Türkiye’nin yaklaşık 60 yıllık çok partili siyasi dönemi içerisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye’de siyasal, toplumsal ve ekonomik yönden yaşanan büyük değişimler genel olarak tek başına iktidara gelmiş güçlü hükümetler döneminde gerçekleşmiştir. Çalışmada, DP, ANAP ve AKP iktidarları dönemindeki çeşitli dış politika yaklaşımlarından yola çıkarak, büyük değişimlerin güçlü tek parti iktidarları döneminde gerçekleştiğini ve bu üç iktidar döneminde önemli ortak dış politika yaklaşımları olduğunu bilimsel bir zemine oturtmaya çalışılmıştır.

Genel olarak ele alındığında Türkiye’de Demokrat Parti, ANAP ve AK Parti’nin güçlü tek parti iktidarları döneminde parti oluşum süreçlerinden dış politika açılımlarına kadar birçok alanda ortak yönlerinin bulunduğu ve bu iktidarların özellikle geleneksel dış politika dediğimiz yüzünü Batı’ya dönme ilkesinden taviz vermedikleri anlaşılmıştır. Güçlü tek parti iktidarları döneminde dış politikanın daha aktif olduğu görülmüş, bu bağlamda özellikle ABD başta olmak üzere diğer büyük devletlerin dünyaya yönelik izlemiş oldukları politikalar ve büyük projelerinde Türkiye’ye atfedilen rol, tek parti iktidarları döneminde daha rahat işlerlik kazanabilmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır.

Güçlü tek parti iktidarları, Türkiye’de büyük dönüşümlerin öncüsü olmuş ve bürokrasinin sağlamış olduğu imkanlar aracılığıyla gerek iç politikada gerekse uluslararası gelişmelerde aktif bir politika sergileme şansını yakalamışlardır. İktidar oldukları hükümet dahil olmak üzere Demokrat Parti’nin 5 defa, Anavatan Partisi’nin 4 defa ve Ak Parti’nin ise 3 defa aralıksız hükümet kurarak tek başlarına iktidar olmaları, güçlü tek parti iktidarlarının Türkiye’deki işlerliğini ve sürekliliğini ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Main Tendencies, Orientations and Comparison of Turkish Foreign Policy in Strong One Party Powers (DP, ANAP, AKP) in Turkey

Eren GÜNDÜZ

Master's Thesis

Department of International Relations

Thesis Advisor: Prof. Dr. Nasuh USLU

July 2010, 171 pp.

Starting from 1946 with multy-party system in Turkey important developments have been occured during that about 60-years multy-party political period. Important political, social and economic changes in Turkey have been seen mostly during strong governments who came to power alone. In this study, considering some foreign policy approaches during DP, ANAP and AKP governments periods, it will be discussed in a scientific background that big changes have occured during strong one-party powers period, and that importnat common foreign policy approaches have been seen during these three governments era.

Discussing in general, in Turkey in one party powers of DP, ANAP and AKP have many common characteristics from formation of the parties to initiative foreign policies, and it is seen that principle of turning face towards the West, called traditional foreign policy, has not been appeased by none of these governments. In the periods of strong one party governments, it is understood that Turkey has been more active in foreign affairs; and in that regard, in foreign policies of powerful states especially of the USA and in their important projects, given role to Turkey has become more effective and tried to been implemented.

Strong one party governments in Turkey have been leaders of big changes, and they have had the chance to follow active policies both in domestic and international developments with the help of opportunities provided by the bureaucracy. Continuos 5 times of Democratic Party (DP), 4 times of Motherland Party (ANAP) and 3 times of Justice and Development Party (AKP) governments shows the effectiveness and continuity of strong one party powers in Turkey.

ÖNSÖZ

Kurulduğu günden beri, birçok demokrasi sınavıyla karşı karşıya kalan Türkiye’de, özellikle güçlü tek parti iktidarları döneminde, iç politikada ve dış politikada ciddi değişimler görülmüştür. Buradan hareketle, çalışmanın genelinde DP, ANAP ve AKP iktidarları dönemindeki büyük değişimlerin, güçlü tek parti iktidarları döneminde gerçekleştiği ve bu üç iktidar döneminde önemli ortak dış politika yaklaşımları olduğu, bilimsel bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Söz konusu güçlü tek parti iktidarlarının, oluşum süreçlerinden dış politika yaklaşımlarına kadar birçok alanda ortak politikalar ürettiği ve özellikle geleneksel dış politika dediğimiz yüzünü Batı’ya dönme ilkesinden taviz vermedikleri tespit edilmiştir. Türkiye, Demokrat Parti ile gündemine aldığı Avrupa Topluluğu’na, Özal liderliğindeki Anavatan Partisi döneminde tam üyelik başvurusunda bulunmuş; Erdoğan döneminde ise AB’ye üyelik için yoğun mesai harcanmış ve reformlar yapılmıştır. Bu benzerliklerin yanından, güçlü tek parti iktidarları döneminde dış politikanın daha aktif olduğu görülmüş, bu bağlamda özellikle liderlerin tek parti iktidarlarında daha ön planda olması ve alınan kararlarda etkili olması dolayısıyla, diplomaside daha etkin oldukları tespit edilmiştir. Bu nedenle, ABD ve Avrupa devletlerinin izlemiş oldukları politikalarda ve onların büyük projelerinde Türkiye’ye atfettikleri rol, tek parti iktidarları döneminde daha rahat işlerlik kazanabilmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır.

DP, ANAP ve AKP döneminde ABD ile ilişkilerde, geleneksel Türk dış politikasının gerekliliklerinden herhangi bir sapma görülmemiştir. İki ülke arasında zaman zaman sorunlar yaşansa da, Türkiye her zaman ABD ile yakın ilişki içerisinde olmanın gerekli olduğuna inanmış ve bunun Batı ile ilişkilerde oldukça önemli olduğunu düşünmüştür. Bu bağlamda Türkiye, güçlü tek parti iktidarları döneminde hiçbir zaman Batı’dan kopma ya da Batı’ya alternatif ilişkiler kurma çabasında olmamıştır. Özellikle Anavatan Partisi ve Ak Parti iktidarları döneminde, kimi zaman Türk Cumhuriyetleri ve Ortadoğu bölgesine yönelik yakın politikalar izlenmiş olsa da, bu durum iktidarlar tarafından Türk dış politikasında bir eksen kayması olarak algılanmamış; Türkiye’nin çok kulvarlı ve aktif dış politika anlayışının bir gereği olarak görülmüştür.

Sonuç olarak, güçlü tek parti iktidarlarının, Türkiye’de büyük dönüşümlerin öncüsü olduğu ve bürokrasinin sağlamış olduğu imkanlar aracılığıyla gerek iç politikada gerekse uluslararası gelişmelerde aktif bir politika sergileme şansını yakaladıkları anlaşılmıştır. Bunun yanında DP, ANAP ve AKP’nin aralıksız şekilde arka arkaya hükümet kurarak uzun süre tek

başlarına iktidar olmaları, güçlü tek parti iktidarlarının Türkiye'deki işlerliğini ve sürekliliğini ortaya koymaktadır.

Yüksek Lisans öğrenimime başlamamda yardımcı olan ve öğrenim süresince ders aldığım başta Prof. Dr. Enver BOZKURT olmak üzere, sayın hocalarım Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN'a, Doç. Dr. Şenol KANTARCI'ya, Doç. Dr. Haluk ÖZDEMİR'e, Doç. Dr. Erol KURUBAŞ'a, Doç. Dr. Hüseyin EMİROĞLU'na ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALBAYRAK'a teşekkür ediyorum. Ayrıca benden hiçbir zaman manevi desteğini esirgemeyen arkadaşım Tülin ÖZEL'e ve Türkiye'nin çeşitli köşelerindeki diğer dostlarıma, çalışmalarım sırasında gösterdikleri destek ve özveri için şükranlarımı sunuyorum. Maddi ve manevi fedakârlıkları ile bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan amcalarım Ayhan GÜNDÜZ ve İsmail GÜNDÜZ'e, tez çalışmam süresince her konuda destek olan ve anlayış gösteren aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez çalışmam başta olmak üzere lisans eğitimim ve yüksek lisans döneminde hiçbir konuda benden desteğini esirgemeyen, fikirleri ve çabalarıyla bana yol gösteren tez danışmanım Sayın Hocam Prof. Dr. Nasuh USLU'ya sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	2
ABSTRACT.....	3
ÖNSÖZ.....	4
İÇİNDEKİLER.....	6
KISALTMALAR.....	8
GİRİŞ.....	9

BÖLÜM I

DIŞ POLİTİKA

1.1. Dış Politika Nedir?.....	12
1.2. Dış Politika Yaklaşımlarının Teorik Tabanı.....	16
1.3. Türkiye’de Dış Politika Oluşum Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar.....	20

BÖLÜM II

GÜÇLÜ TEK PARTİ DÖNEMLERİNDE DIŞ POLİTİKA OLUŞTURULMA SÜRECİ

2.1. Adnan Menderes, Demokrat Parti ve Dış Politika.....	30
2.2. Demokrat Parti’nin Dış Politika Felsefesi.....	35
2.3. Turgut Özal, Anavatan Partisi ve Dış Politika.....	44
2.4. Anavatan Partisi’nin Dış Politika Felsefesi.....	50
2.5. Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti ve Dış Politika.....	60
2.6. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Felsefesi.....	66
2.7. Güçlü Tek Parti İktidarlarının Genel Dış Politika Felsefeleri, Ortak Yönelimleri ve Yaklaşımları.....	71

BÖLÜM III

GÜÇLÜ TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE - ABD İLİŞKİLERİ

VE ABD’YE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

3.1. Demokrat Parti ve ABD ile İlişkiler.....	75
3.2. Anavatan Partisi ve ABD ile İlişkiler.....	83
3.3. AK Parti ve ABD ile İlişkiler.....	96
3.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye – ABD İlişkileri.....	100

BÖLÜM IV

GÜÇLÜ TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE - AB İLİŞKİLERİ VE AB'YE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

4.1. Demokrat Parti ve AB ile İlişkiler.....	102
4.2. Anavatan Partisi ve AB ile İlişkiler.....	105
4.3. AK Parti ve AB ile İlişkiler.....	108
4.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye – AB İlişkileri.....	112

BÖLÜM V

GÜÇLÜ TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE – RUSYA (SSCB) İLİŞKİLERİ VE RUSYA'YA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

5.1. Demokrat Parti ve SSCB ile İlişkiler.....	114
5.2. Anavatan Partisi ve SSCB ile İlişkiler.....	118
5.3. AK Parti ve Rusya ile İlişkiler.....	120
5.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye – SSCB (Rusya) İlişkileri.....	123

BÖLÜM VI

GÜÇLÜ TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN KIBRIS SORUNU'NA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI

6.1. Demokrat Parti ve Kıbrıs Sorunu.....	125
6.2. Anavatan Partisi ve Kıbrıs Sorunu.....	129
6.3. AK Parti ve Kıbrıs Sorunu.....	132
6.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası.....	137

BÖLÜM VII

GÜÇLÜ TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU'YA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI

7.1. Demokrat Parti ve Ortadoğu.....	140
7.2. Anavatan Partisi ve Ortadoğu.....	149
7.3. AK Parti ve Ortadoğu.....	155
7.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası.....	162
SONUÇ.....	165
KAYNAKÇA.....	171

KISALTMALAR

AAA	: Amerikan Ermeni Asamblesi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ANCA	: Ermeni Milli Komitesi
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CTP	: Cumhuriyetçi Türk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
EFTA	: Avrupa Serbest Bölge Birliği
EİEİ	: Elektrik İşleri Etüd İdaresi
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İETT	: İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MKYK	: Merkez Karar ve Yönetim Kurulu
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

GİRİŞ

Tezde Türk siyasi hayatı içerisinde güçlü tek parti iktidarları diye adlandırabileceğimiz 1950–1960 Demokrat Parti (DP), 1983–1991 Anavatan Partisi (ANAP) ve 2002–2010 Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemlerinin oluşum süreçleri, bu süreçlere etki eden faktörler, iç ve dış politikada söz konusu tek parti iktidarlarının temel yönelimleri ve eğilimleri ile bu dönemlerdeki asker-sivil ilişkilerinin dış politika eksenindeki yansımaları ele alınacaktır.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de güçlü tek parti iktidarlarının olduğu dönemlerde gerek ekonomik gerekse siyasi anlamda ciddi değişimler yaşandığı gerçeğinden yola çıkarak Demokrat Parti, Anavatan Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarlarında Türkiye’de hangi yönde ne gibi değişiklikler olduğunu ortaya koymak ve bu örneklerden hareketle güçlü tek parti iktidarlarının Türkiye’nin kuruluşundan bu yana siyasi hayatında ön plana çıkan iç, dış ve bölgesel sorunlara yaklaşımlarındaki ve eğilimlerindeki temel çizgileri tespit etmektir. Ayrıca bu üç iktidarın dış politikadaki ortak reflekslerine ve farklılıklarına yer vererek, Türk dış politikasının söz konusu dönemlerdeki niteliğini ortaya koymak, geleceği ile ilgili olarak genel bir tahminde bulunmak ve yakın gelecekteki olası gelişmelere ışık tutmak amaçlanmıştır.

Tez giriş, yedi ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türkiye’deki güçlü tek parti iktidarlarının bir takım ortak yönlerine yer verilerek çalışma konusu olarak neden bu üç iktidarın seçildiğine değinilmiştir.

Birinci bölümde, dış politikanın ne olduğu, çeşitli dış politika uzmanlarının dış politikaya yükledikleri teorik anlamlar, Türkiye’de genel olarak dış politikanın nasıl oluşturulduğu ve bu süreçte karşılaşılan sorunların neler olduğu anlatılmaktadır. İkinci bölümde, söz konusu iktidarlar döneminde lider olan ve adları bu dönemlerle özdeşleşmiş siyasetçilerin kişisel özelliklerinden yola çıkarak, bu özelliklerin siyasi hayatlarındaki izdüşümlerine yer verilmiş ve genel anlamda dış politika felsefeleri ortaya konulmuştur. Üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerde ise sırasıyla, DP, ANAP ve AKP hükümetlerinin, ABD, AB, Sovyetler (Rusya) ve Ortadoğu’ya yönelik izlemiş olduğu politikalara ve Kıbrıs Sorunu’na yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bu yoldan hareketle üç iktidarın bu başlıklar altında izlemiş oldukları ortak politikalara ve kimi zaman birbirinden ayrıldıkları noktalara işaret edilmiştir. Sonuç bölümünde ise Türkiye’de güçlü tek parti iktidarlarının, Türk iç ve dış politikasına etkisi bağlamında genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Türkiye’nin genç bir ülke olmasına paralel olarak Türk siyasetinin oldukça dinamik ve

değişken bir yapısının olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye’de 1946’dan bu yana geçerli olan 60 yıllık “çok partili hayat” döneminde tek parti iktidarlarının, koalisyonların ve askeri müdahalelerin yaşanmış olması, Türk siyasetinin dinamizmini anlama noktasında kişide epeyce bir ön fikir oluşturmaktadır. Bu dinamizmi anlamaya çalışırken gelişmelerin birbirinden bağımsız olaylar olarak değerlendirilmesi elbette yanlış olacaktır, ancak bunlar arasında doğrudan bir ilişki kurmak da söz konusu değildir. Çünkü Türkiye’de tek parti döneminin oluşmasında koalisyonlar ile koalisyonlar dönemindeki sıkıntıların etkili olduğunu ve aynı şekilde tek parti dönemlerinin de nihayetinde koalisyon hükümetlerinin oluşumuna zemin hazırlayabildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Elbette bu süreçleri etkileyen şeyler, o dönemin iç yapısı, ekonomik durumu, halkın beklentileri gibi faktörlerdir. Ancak bir hükümetten söz ederken, onun öncesinden söz etmemek, onu hazırlayan değerler arasında bağlantı kurmamak da büyük bir eksiklik olacaktır. Bu noktada hükümetlerin birbiriyle ilişkilendirilmesi, analiz bakımından mutlak surette faydalı olacaktır. Ayrıca çalışmanın genel planı içerisinde, güçlü tek parti iktidarları döneminin daha iyi anlaşılabilmesi için zaman zaman koalisyon dönemlerinin bir takım özelliklerine de yer vermek gerekecektir.

Yaklaşık 60 yıllık çok partili Türk siyasi hayatında liderlerin adıyla anılan ve uzun dönemler arka arkaya iktidar olan üç tane güçlü tek parti iktidarı olmuştur. Öncelikle söz konusu dönemlerin “Menderes dönemi” ve “Özal dönemi” gibi liderlerin adıyla anılması, bu dönemlerde liderlik algısının ön planda olduğunu ve liderlerle bağlantılı olarak önemli gelişmeler yaşandığını göstermektedir. Bu bağlamda ele alınacak konular, aslında o dönemdeki liderlerin düşüncelerinin iç ve dış politikaya birer yansıması olarak da düşünülebilir. Bu yüzden çalışmanın (1950–1960) yılları arası Menderes dönemi, (1983–1991) yılları arası Özal dönemi ve 2002’den günümüze Erdoğan dönemi olmak üzere üç ana bölümde ele alınması uygun görülmüştür. Ayrıca bu dönemleri, kendi içerisinde ekonomi politikası oluşturulması, siyasi süreç, uluslararası kuruluşlar ve başta ABD olmak üzere diğer devletlerle ilişkiler ve genel görünümleri bakımından ele almanın Türk dış politikası açısından önem arz ettiği düşünülmüştür. Türk iç ve dış politikası açısından birer dönüm noktası niteliğinde olan bu dönemleri incelemenin ve dönemler arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ele almanın, Türk dış politikasının geleceğini öngörme açısından oldukça faydalı olacağı düşüncesinden hareket edilmiştir.

Türkiye’nin dış politikasını açıklamadan önce Türk iç siyasi yapısını açıklamak, dış politikayı anlamlandırmak açısından önemlidir. Çünkü iç ve dış politika iç içe geçmiş ve karşılıklı etkileşim içerisinde olan olgulardır. Bütün demokratik ülkelerde olduğu gibi,

Türkiye’de de dış politika ile iç politika arasındaki sınır, “suya çekilmiş bir çizgi gibidir.”¹ Türkiye’de seçimlerden önce politikacıların genelde dış politika adımları atmaları, dış politika düşüncelerini ortaya koymaları, dış politika konuları üzerinden politika yapmaları ve parti programlarında bunlara yer vermeleri bu durumun en açık göstergesidir. Özellikle Türk halkının hassas olduğu ulusal çıkarları ve davaları ilgilendiren sorunlarla ilgili kamuoyu yaklaşımları, dış politikanın oluşturulması sürecinde oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmanın genelinde söz konusu dönemlerde yaşanan iç siyasi gelişmeler referans gösterilerek, dış politikayla ilgili sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Demokratik parlamenter ülkelerde karar alma sürecine hükümetlerin ne derece etkili olduğu sorusu da güçlü tek parti hükümetleri döneminde Türk dış politikasını anlamlandırma noktasında önem arz etmektedir. Türkiye demokratik parlamenter bir sisteme sahip olduğundan, söz konusu güçlü hükümetlerin parlamento içerisindeki temsil oranlarının yüksek olması çerçevesinde liderlerin bu çoğunluk ile istedikleri kararı alma bağlamında pek fazla sorun yaşamamaları, karar alma sürecinde güçlü tek parti hükümetlerinin dış politikadaki önemini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü aynı doğrultuda baktığımız takdirde, koalisyon hükümetleri ciddi kararlar alırken parlamento üye sayısının çoğunluğunu sağlama ve aynı fikir etrafında, yeterli çoğunluk ile toplanabilme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu da sonuç olarak tek parti hükümetlerinin karar alma sürecinde daha etkin bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

¹ Kjell Goldmann, “The Line in Water: International and Domestic Politics”, *Cooperation and Conflict*, Aralık 1989, C. 24, s.103 (Aktaran :İdris Bal, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM Yayınları, 2006, s.10).

BÖLÜM I

DIŞ POLİTİKA

1.1. Dış Politika Nedir?

Dış politika günlük hayatta sıklıkla kullanılan bir kavram olmasına rağmen, ne olduğu ve neyi ifade ettiği konusunda farklı tanımları yapılmaktadır. Günlük hayatta hemen hemen uluslararası ilişkiler kavramıyla yakın anlamlarda kullanılan “dış politika”, aslında tam anlamıyla ve birebir olarak uluslararası ilişkileri ifade etmemektedir. Dış politika çalışma alanı, uluslararası ilişkilerin alt inceleme dalı olarak görülmelidir.² Waltz’a göre uluslararası ilişkiler açıklamaları dış politika açıklaması olmadığı gibi, dış politika açıklamaları da uluslararası ilişkiler açıklaması değildir.³ Dış politika, bir devletin başka devletlere ya da uluslararası siyasi kuruluşlara yönelik davranışlarının ve çıktılarının tümünü içermektedir. G. Modelski, dış politikayı “toplumların başka devletlerin davranışlarını değiştirmek ya da kendi davranışlarını uluslararası ortama uyumlu hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler sistemi” olarak tanımlar.⁴ Diğer bir ifadeyle dış politika, ulusal toplumların dış ilişkilerini belirleme, yönetme ve kontrol etme eylemlerinin bir bütünü olarak da görülebilir.⁵ Goldstein’e göre ise dış politika, uluslararası alanda hükümetlerin davranışlarını yönlendiren stratejiler toplamı olarak tanımlanmakta, dış politika süreci, karar verme süreci olarak ele alınmakta ve devletlerin hükümetlerinde yer alan karar alıcı veya karar alıcılar tarafından dış politika kararlarının alındığı belirtilmektedir.⁶

Farklı teori akımlarına mensup uzmanların dış politika anlayışları değişiklik arz etmekle birlikte, bunlar arasında bir takım benzerlikler de olabildiğini ve ortak bazı paydalarda buluşabildiklerini gözlemlemek mümkündür. Örneğin Hill’e göre dış politika, “uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör tarafından yönetilen resmi dış ilişkilerin toplamıdır.”⁷ Burada dikkat edilmesi gereken ve işaret edilen nokta, tıpkı Waltz yaklaşımında olduğu gibi, dış politikanın, bir takım resmi davranış ve çıktılar bütünü olmasının yanında,

² Martin Hollis ve Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford: Clarendon Press, 2003, s. 74.

³ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, New York: MC Graw Hill, 1979, s. 121.

⁴ George Modelski, *A Theory of Foreign Policy*, Londra: Pall Mall Press, 1962, s. 6.

⁵ Mark Webber ve Michael Smith, *Foreign Policy in a Transformed World*, Harlow, England: Prentice Hall, 2002, s. 2.

⁶ Joshua S. Goldstein, *International Relations*, New York: Longman, 2001, s. 163.

⁷ Christopher Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, s. 29.

diğer taraftan bağımsız ifadesi ile dış politikanın sadece devletlere yönelik ya da sadece devletlerin ürettiği bir davranış olmadığı gerçeğidir.

Birçok insan devletlerin, uluslararası platformda dış politika denilen bu süreç içerisinde ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerini ve en önemlisi de diğer devletleri bu menfaatler doğrultusunda etkilemeye çalıştıklarını kabul etmekte ve dış politikayı bir devletin diğer devletlere karşı sergilediği davranışlar olarak tanımlamaktadır.⁸ Bu bağlamda en genel hatlarıyla, bir devletin başka bir devlete veya devletlere ya da daha geniş anlamıyla uluslararası aktörlere karşı izlediği politikaya dış politika diyebiliriz. Ancak uzun yıllar bu konu üzerinde çalışmalar yapılmasına rağmen dış politika üzerine genel bir kuram oluşturulamamıştır. Çünkü ulusal çıkarların devlet politikalarının oluşturulmasında etkili düzeyde belirleyici olduğu, karar alıcıların dış politikadaki düşünce ve uygulamalarıyla devletler arasındaki siyasi dengelerin şekillendiği ve bu nedenle sürekli olarak değişen, dinamik bir uluslararası ilişkiler sistemi söz konusudur.⁹

Sonuç itibarıyla dış politikanın ne olduğu noktasında birçok açıklamanın olduğu, kesin bir tanımını yapmanın mümkün olmadığı ve bununla birlikte devletin resmi organlarınca yapılan, resmi olan ve uluslararası ortama yönelik gerçekleştirilen bir etkinlik olduğunu söylemek mümkündür.

Dış politika, yapısı ve özelliği itibarıyla diğer politikalardan farklılık arz etmektedir. Dış politika da hiç şüphesiz diğer politikalar gibi devletin yetkili organlarınca oluşturulmaktadır. Ancak farklılık arz ettiği nokta şudur: Bir ülkenin iç politikası, maliye politikası, kurumsal reformlarla ilgili politikaları ya da sosyal politikaları sadece ülke içerisinde uygulanabilmektedir; dış politika ise ülke vatandaşlarını doğrudan ilgilendiriyor olsa da, diğer politikalardan farklı olarak ilgili devletin sınırları dışındaki atmosferde cereyan etmektedir. Bu bağlamda sadece politikayı üreten devleti değil, politikanın süjesi olan bütün devletleri ya da kuruluşları ilgilendirmektedir. Bu açıdan dış politika, yapısı ve uygulama ortamı itibarıyla diğer politika türlerinden farklılık arz etmektedir. Ancak dış politikanın bu farklı yapısı, ülkelerin iç ve dış politikalarının birbirine yaklaştığı, yani birbirleri ile birebir etkileşim içerisinde olabildiği gerçeğini göz ardı etmemize de neden olmamalıdır. Çünkü yukarıda da söz ettiğimiz gibi iç ve dış politika arasındaki sınır adeta suya çekilmiş bir çizgi gibidir.¹⁰

⁸ Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, s. 1.

⁹ Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s. 11.

¹⁰ Goldmann, *Cooperation and Conflict*, s.103 (Aktaran: Bal, 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, s.10).

Dış politikanın devlet dışı alanda uygulanması, uygulanan politikanın söz konusu ülke vatandaşlarını ilgilendirmedeği ya da etkilemediği anlamına gelmemektedir. Hiç şüphesiz dış politika yaklaşımı olarak alınan bir karar, nihayetinde o ülke vatandaşını etkileyebilmektedir. Örneğin alınacak bir sınır ötesi operasyon ya da savaş kararı ilk olarak bu ülke vatandaşına nüfuz edecektir. Fakat alman dış politika kararlarının doğrudan söz konusu ülke vatandaşlarının etkileri ve talepleri çerçevesinde alınan kararlar olup olmadığı tartışma götürür bir sorudur. Dış politika oluşum sürecinde, yetkililerin toplumun değerlerini ve düşüncelerini de dikkate almaları beklenmektedir, ancak demokrasinin zayıf olduğu ya da demokrasinin olmadığı ülkelerde bu beklenti zayıflamaktadır. Çünkü demokrasinin olmadığı ülkelerde dış politika genel olarak toplumun düşüncesine ya da yaklaşımlarına göre değil, devletin dış politika oluşturmadaki yetkili kişi ya da kişilerinin düşüncelerine göre üretilmektedir. Ancak toplumun düşünce ve taleplerinin demokrasi olmayan ülkelerde dış politika kararlarına yansımadağının belirtilmesi başka bir soruyu gündeme getirmektedir ki, o da demokrasi olan ülkelerde dış politika kararlarının o ülke vatandaşlarının istediği yönde olup olmadığı ya da insanların bu dış politika kararlarına ne derecede etkili olabildiğidir. Toplumda birçok farklı düşünceye sahip birey ya da grup olduğundan herkesin düşüncesini yansıtabilecek spesifik bir dış politika kararının oluşmasının pek muhtemel olmadığı gerçeği, bu soruyu biraz da olsa yanıtlar niteliktedir. Bunun yanında devletlerin kişilere göre değişmeyen temel dış politika önceliklerinin olduğunu söylemek de mümkündür.

Dış politikanın farklı faktörler ve süreçler altında şekillendiği, sosyal bilimler ve uluslararası ilişkiler açısından şüphe götürmez bir gerçektir. Zira iç politikanın konusu daha çok toplumsal temelli olup, oluşum sürecinde toplumun dinamikleri ağır basıyorken, dış politikanın başlıklarını ve oluşum sürecini daha farklı faktörler etkilemektedir. O yüzden dış politika ile dış politikaların kaynakları ve belirleyicileri arasındaki ilişkiyi inceleyenler, analiz ettikleri konuyla bağlantılı olarak (örneğin; liderlerin kişilikleri, hükümet yapıları, bürokrasi, kültür, ekonomik gelişim, coğrafya, uluslararası sistem vb.) psikoloji, sosyoloji, ekonomi, kamu yönetimi, tarih, felsefe ve coğrafya disiplinlerinin birini ya da birkaçını kaçınılmaz olarak kullanmak durumundadırlar.¹¹ Bu yüzden dış politika oluşum süreçleri incelenirken dış politikayı etkileyen faktörler detaylı olarak ele alınmak zorundadır. Dış politika ekseninde belli dönemler incelenmek isteniyorsa, o dönemin dinamikleri, liderleri, sosyal ve toplumsal yapıları incelenmek durumundadır.*

¹¹ M. Fatih Tayfur, "Dış Politika", içinde Atilla Eralp, *Devlet ve Ötesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 75.

* Türk dış politikası oluşturulması sürecine etki eden, liderlerin algılamaları, kişilikleri, toplumsal etki ve diğer belirleyici unsurlar çalışmanın ileriki bölümlerinde dönemsel olarak ele alınacaktır.

Birçok uzman, dış politikanın hem içsel hem de dışsal ortamdan etkilendiğini belirtmiştir. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında ve dış politika analizinde önemli çalışmaları bulunan Rosenau, dış politikayı etkileyen temel faktörleri, genel ortam (fiziksel çevre, etnik ve dinsel farklılıklar gibi), içsel ortam (sosyo – politik çevre, karar vericiler gibi) ve dışsal ortam (uluslararası sistem) olarak üçe ayırmıştır.¹² Bu faktörler her ülkenin dış politika sürecine etki ederken, her ülke için aynı sonuçları doğurmamakta ve ülkelerin farklı reaksiyonlar göstermesine neden olmaktadır. Burada ifade edilmelidir ki, her ne kadar sosyal bilimler, pozitif bilimler gibi her zaman aynı sonuçları doğurabilecek genellemelere dayanmasa da sosyal bilimlerde de genellemeler yaparak teoriler oluşturmak mümkündür. Bu nedenle sosyal bilimlerde yapılacak inceleme ve genellemelerin nesnel bir sonuca ulaşabilmesi için dikkat edilmesi gereken nokta, ele alınan söz konusu devletlerin aynı şartlara ve aynı dinamiklere sahip olmaları gerektiğidir. Dolayısıyla devletlerin içerisinde bulunduğu şartların, onların ulusal çıkarlarının ve önceliklerinin farklı olması gibi nedenlerden ötürü her ne kadar dünyada bütün devletlerin kabul edebileceği genel bir dış politika yaklaşımı ortaya konulmasa da, devletlerin davranış ve reaksiyonları incelenerek, dış politika analizleri yapmak ve sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Dış politikanın günümüzdeki analizine baktığımızda ise özellikle yapısal olarak değişikliğe uğradığı görülmektedir. Uluslararası ilişkilerde özellikle realistler tarafından temel aktör olarak kabul edilen “devlet” yerine, dış politikada “seçkinler grubu” ele alınmaktadır. Rasyonalite yerine, olayların nasıl tanımlandığına yoğunlaşmakta ve kavramsallaştırma üzerinde durulmaktadır. Anarşik ortamda güvenlik arayışı ise yerini daha çok problem çözücü ve uzlaşma taraftarı bir yapıya bırakmaktadır. Son olarak, gücün yerini bilgi almıştır.¹³ Yani günümüz uluslararası ilişkilerinde dış politika artık bu yörüngeler etrafında şekillenmekte, adeta devlet ilişkilerindeki realizmin dominant etkisinden düşünsel temellerin ön planda tutulduğu idealist bir yapıya doğru kaymaktadır. Bu bağlamda Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte, devletin dış politika aktörü olarak oynadığı geleneksel rolün uluslararası sistem ve ulusal ortamda meydana gelen değişikliklerden ve zorlamalardan dolayı görece olarak daha da zayıfladığı söylenebilir. Ancak devletin dış politika aktörü olmasındaki söz konusu değişimlere rağmen, küreselleşme döneminde dahi ulus devletinin yok olmadığı, aksine Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemdeki devletlerin sayısının arttığı ve devletin

¹² James N. Rosenau, “The Study of Foreign Policy”, James N. Rosenau, Kenneth Waltz, Gavin Boyd (ed.), *World Politics: An Introduction*, New York, Free Press, 1976, s. 10.

¹³ David Patrick Houghton, “Reinvigorating the Study of Foreign Policy Decision – Making: Toward a Constructivist Approach”, *Foreign Policy Analysis*, Cilt 3, 2007, s. 24.

uluslararası sistemdeki önceliğinin devam ettiği de bir başka gerçektir.¹⁴ Bu da uluslararası ilişkilerde ve dış politika yaklaşımlarında yeni bir realizm - idealizm ayrımını ortaya koymakta, dolayısıyla uluslararası ilişkilerin ve diplomasinin önemi giderek artmaktadır. Teorik temeldeki bu genel değişimler, dış politikanın, güvenlik sağlayan bir kurum olmasının yanı sıra, vatandaşlara daha güzel ve müreffeh bir yaşam sağlamak durumunda olan bir eylem olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵ Bu değişimin dış politikaya yansımaları ise kesinlikle ona çok yönlü bir özellik sağlamaktadır. Dış politika özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında daha çok savaş, güvenlik ve kutuplaşmalar üzerine kurulurken, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan kayıpların etkisiyle, günümüze yaklaştıkça bu keskin çizgiler yerini daha "gri" davranışlara bırakmıştır. Çünkü toplumların savaşlarda yaşadıkları ve kaybedilen değerler, onlara devletler arasındaki ilişkilerin, çıkarların ya da çatışmaların savaşılarak değil, insanlığın olumsuz yönde etkilenmeyeceği ve gereksiz yere ölümlerin olmayacağı bir yöntem olan diplomasiyle çözülmesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkartmıştır. Bu noktadan hareketle, gün geçtikçe dış politika alanında teorik yaklaşımların önemi artmış ve dış politika konuları kapsamlı olarak incelenmeye gerek görülmüştür. Bu bağlamda sosyal bilimlerin diğer bilimleri ile karşılaştırıldığında daha genç bir disiplin olan Uluslararası İlişkiler'in tarihinde zengin bir teorik çeşitlilik olduğunu ve bu çeşitliliğin hiç kuşkusuz devletlerin dış politikalarına yansıdığını ifade etmek doğru olacaktır.

1.2. Dış Politika Yaklaşımlarının Teorik Tabanı

Dış politika teorik olarak bir devlet eylemidir. Bu nedenle bir dış politika analizi yaparken uluslararası örgütlerin dış politikasından söz etmek yerinde olmayacaktır. Çünkü uluslararası örgütler zaten devletlere yabancı olan aktörlerdir. Yani bu aktörlerin çalışma sistemleri, kurumsal yapıları, etki alanları ve bünyesinde barındıkları insan kitleleri farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; uluslararası örgütler herhangi bir spesifik konu uzmanlığında kurumsallaşabilirken, devletler için böyle özel bir konu ya da alan söz konusu değildir. Devletler izledikleri dış politika eylemleri ile söz konusu ülkenin yönetiminden bütünüyle sorumludur. Ancak uluslararası örgütlerin ülkelerin dış politikalarına etki ettiği, dış politika uzmanlarınca kabul edilmektedir.

¹⁴ C. Hill ve M. Light, "Foreign Policy Analysis", M. Light ve A.J.R. Groom (der.), *International Relations: A Handbook of Current Theory*, Londra: Printer Publishers, 1985, s. 156.

¹⁵ M. Fatih Tayfur, "Dış Politika", içinde Atilla Eralp, *Devlet ve Ötesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 101-102.

Uluslararası ilişkiler alanında özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında olumlu yönde gelişmeler olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu dönemdeki en önemli gelişmeler hiç kuşkusuz realizm, idealizm gibi uluslararası ilişkiler teorilerinin hayat bulması olmuştur. Ancak dış politika kararlarının, 1970’li yıllardaki dünya gelişmelerinden sonra yapı itibarıyla da değişikliğe uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin 1970’lere kadar sadece güç ve güvenlik çerçevesinde alınan dış politika kararları, 1970’lerden sonra çok uluslu şirketlerin, diplomasinin ve karşılıklı bağımlılık gibi kavramların önem kazanmasıyla çeşitlilik kazanmıştır. Yani I. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası ilişkiler bilimimin doğasında ve dış politikanın işlevinde gelişmeler meydana gelmiş; 1970’li yıllarda ise dış politikanın yapısı, kapsamı ve etkileri değişmiştir. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerin yapısında ve bünyesinde yer alan teorik yaklaşımlar, dış politikanın kavramsallaştırılması noktasında ve açıklanmasında önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. Gerçekçilik ve idealizm gibi uluslararası politika kuramları dış politikanın siyasi söyleminin arkasındaki varsayımların açıklanmasında yardımcı olmuştur.¹⁶ Yani dış politika incelemeleri yapılırken devletlerin göstermiş oldukları dış politika yaklaşımları analizi yapan uzmanlarca realist ya da idealist yaklaşımlar şeklinde ele alınmış ve bu perspektifler ile ilintilendirilmeye çalışılmıştır. Bu da dış politikanın teorik ve kavramsal bir çerçeveye oturtulmasında etkili olmuştur. Burada uluslararası ilişkiler kavramları olan realizm, idealizm vb. yaklaşımların dış politika yaklaşımlarını açıklamada kullanıldığı vurgulanmak istenilmiştir.

Realistlere göre devletlerin hepsi tıpkı insanlar gibi birbirine benzerler. Dolayısıyla dış politika analizleri yaparken ya da dış politika alanında herhangi bir incelemede bulunurken tek tek devletler incelenmemeli, yani tümdengelim yöntemi kullanılmalıdır. Bu bağlamda dış politika analizi aşamasında bütün diye kastedilen sistemden başlanmalıdır. Geleneksel yaklaşıma göre dış politikanın belirleyicileri uluslararası siyasi sistemin doğasında bulunmaktadır.¹⁷ Realistler dış politikaya güç merkezli açıklamalar getirmektedir. Realist anlayışta çıkarlar güç temelinde ele alınmalı ve eldeki güce göre tanımlanmalıdır. Bu durumda da rasyonel bir dış politika sürdürebilmek için tanımlanan çıkarların devletin gücü ile orantılı olması gerekmektedir. Bu, dış politikanın devletler arasındaki bir güç mücadelesinden başka bir şey olmadığı anlamına gelmektedir.¹⁸ Ayrıca realistlere göre dış politika kararları devletlere göre farklılık arz edeceğinden, dış politika üzerine genellemeler yapmak mümkün değildir ve her devletin dış politika kararları söz konusu ülkenin dinamikleri

¹⁶ Jack Snyder, “One World, Rival Theories”, *Foreign Policy*, Kasım – Aralık, 2004, s. 52.

¹⁷ S. Smith, “Theories of Foreign Policy: A Historical Overview”, *Review of International Studies*, cilt 12, sayı 1, 1986, s. 15.

¹⁸ Tayfur, *Devlet ve Ötesi*, s.79.

ile değerlendirilmelidir. Zira realizmin, davranışsalcılar ile ayrıldığı temel nokta da burasıdır. Davranışsalcılar, devletlerin sıklıkla tekrar eden davranışlarına ve sürekli gösterilen reaksiyonlara bakılarak dış politikada genellemelere gidilebileceğini savunmaktadırlar. Davranışsalcı yaklaşım, devlet davranışlarını ve olguları verilere dönüştürüp, sayısal verilere döküp bunu diğerleri ile mukayese ederek genellemelere ulaşmak ve sosyal bir olgu inşa etmeye çalışmaktadır. Temelde davranışsalcı okulun amacı uluslararası ilişkiler alanına “evrensel bilimsel yöntemi” getirmek olmuştur.¹⁹ Davranışsalcı görüşün yaklaşımları uluslararası politika ile dış politikayı birbirinden ayırmak adına çok önemli olmuştur. Davranışsalcılar da devleti rasyonel bir aktör olarak görmektedirler ancak onların rasyonaliteye yüklediği anlam farklıdır. Zira devletlerin karar alma politikalarını davranışsallaştırmışlardır. Davranışsalcı okulun yaklaşımı aslında realizme bir eleştiri olarak görülürken diğer taraftan uluslararası ilişkiler ve dış politika çalışmalarında yöntemsel bir devrim niteliği taşımaktadır. Davranışçı okulun önemli savunucularından olan Snyder, özellikle devletlerin kendi kendine kararlar alamayacağını altını çizerek dış politika oluşturma süreci içerisinde resmi karar vericilere dikkat çekmiştir.²⁰ Yani dış politika oluşumunda insan faktörüne işaret ederek; dış politika çalışmaları yapılırken insan psikolojisi, sosyal çevre, lider algılamaları, karar alıcıların karakteristik özellikleri vb. gibi konuların incelenmesi gerektiğini savunmuştur.

İdealist anlayışa göre, uluslararası anlaşmazlıkların ve savaşların tekrarlanmasını önleyebilmek için uluslararası toplumda barış ve demokrasiyi kurup geliştirecek kurumlar ve mekanizmalar inşa edilmelidir. Böyle bir uluslararası ortamı kurmaya ve yaşatmaya yönelik siyasetler ve eylemler de devletlerin dış politika davranışlarını açıklayan geri plandaki unsurları oluşturmaktadır.²¹ İdealizmin dış politika yaklaşımı hukuksal bir anlatım yeğlemektedir. İdealistler de dış politika analizlerini ve çalışmalarını devlet kavramı üzerinden yapmaktadırlar, ancak idealistler devletin etik ve iyi niyetli olduğunu savunarak realistlerden ayrılmışlardır. Uluslararası sistemin temel aktörünün ulus-devlet olduğunu kabul etmekle birlikte, ulus-devletin davranışlarının altında yatan temel dürtülerin değiştirilemez olduğunu ve bunun evrensel geçerliliği olan objektif yasalarca yönetildiği düşüncesini reddetmişlerdir. Ancak bu yaklaşım idealistlerin bütün devletleri bağlayıcı evrensel ilkelerden bahsetmediği anlamına gelmemektedir. Yani idealistler, devletleri bir takım davranışlara

¹⁹ Tayfur, *Devlet ve Ötesi*, s.83.

²⁰ R. C. Snyder, *Foreign Policy Decision Making: An approach to the Study of International Politics*, New York: Free Press, 1962, s. 32.

²¹ Tayfur, *Devlet ve Ötesi*, s.79.

yönlendiren dürtülerin her zaman aynı olacağına ve değiştirilemez şeyler olduğuna karşı çıkmışlar; hukuksal kurum ve mekanizmalarla bu dürtülerin değiştirilebileceğini savunmuşlardır.

Dış politika çalışmaları üzerine özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan üç yaklaşım olmuştur. Bunlar, R. Snyder'in "Karar Alma Yaklaşımı", T. Rosenau'nun "Mukayeseli Dış Politika Analizi" ve Sproutların "Dış Politika Ortamı" yaklaşımıdır. Karar alma yaklaşımının dış politika analizine yaklaşımındaki temel nokta, dış politika oluşturma sürecinde insan faktörünün önemli olduğu gerçeğidir. Bu yaklaşıma göre, devlet bünyesinde yer alan çeşitli oyuncular arasındaki karar alıcılar arasındaki ilişkiye odaklanmak ve karar vericilerin karakteristik özelliklerine değinmek gerekmektedir. Yani bu yaklaşıma göre daha açık bir ifadeyle kararın neden alındığından çok nasıl alındığına bakmak önemlidir. Bu yüzden karar alıcılar arasındaki ilişkiye odaklanmak ve karakteristik özelliklerine değinmekte fayda görülmüştür. Sproutlar ve onların dış politika ortamı yaklaşımını benimseyenler, karar alıcıların çevreyle ilişkisini inceleyerek dış politika çalışmalarını anlamlandırmaya çalışırlar. Birey düzeyinde inceleme yaparak bireyi esas alan bir analiz düzeyine inanırlar. 1970'lere gelindiğinde ise mukayeseli dış politika analizleri yapılmış ve veri bankaları oluşturulmuştur. Burada yapılamaya çalışılan, gözlemlenebilir, ölçülebilir olayları – verileri sistematize ederek mukayese yapmaya hazır hale getirmektir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, bu olayların – verilerin mukayese edilmeye elverişli ve operasyonel konular olmasıdır. Yani çalışmada kullanılacak olan verilerin mukayese edilebilir olması ve üzerinde tartışılabilip farklı açılardan ele alınabilecek somut şeyler olması gerekmektedir. Buradan yola çıkarak resmi açıklamalar, anlaşmalar, gazetelerdeki haberler, arşiv belgeleri, istatistiksel çalışmalar veri olarak alınmıştır. Uzmanlar daha çok resmi verilere ağırlık vererek bağımsız değişkenleri bulmayı hedeflemişlerdir. Fakat araştırmayı basitleştirme çabası içerisine girerken birçok ayrıntıya girilmiş ve olay daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Her ne kadar bazı spesifik konularda genellemeler yapılabilse de (örneğin ülkelerin, komşuları silahlanırken nasıl bir davranış içerisine girebilecekleri konusu gibi), dış politikayı tam anlamıyla bir genelleme içerisinde ele almak mümkün olmamıştır. Son tahlilde toplumsal yapıların, ideolojik yapıların ve kültürlerin dış politika çalışmaları bakımından mukayese edilemeyeceği gerçeği, mukayeseli dış politika yaklaşımının çok uzun ömürlü olamamasına neden olmuş ve 1980'lerden sonra bu yöntem son bulmuştur.

1.3. Türkiye'de Dış Politika Oluşum Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar

Bir ülkenin dış politikasındaki temel parametrelerin oluşma süreci hiç şüphesiz iç ve dış etkenlerin etkisi altındadır. Bu yüzden dış politikada karar alma süreçlerini incelerken, önce iç dinamikleri, sonra dış dinamikleri, yani uluslararası ortamı dikkate almak gerekecektir. Çünkü ülkelerin dış politikasından söz edildiğinde anlaşılan şey, sadece bir kararın ortaya konulması ya da alınan bir kararın işlevsel hale getirilmesi değil, aynı zamanda bu kararın oluşumunda etkili olan çeşitli faktörlerin de belirli bir sistem içerisinde anlamlandırılmasıdır. İçsel faktörlerin etkisi ve uluslararası sistemin yapısı bu anlamda belirleyicidir.

Türk dış politikasının oluşum sürecinde ise, hiç kuşkusuz bütün dünya ülkelerinde geçerli bu süreci belirleyen temel parametrelerle birlikte bunların yanında Türkiye'nin subjektif yapısına ilişkin faktörlerden söz etmek mümkündür. Bu nedenle Türkiye'de dış politika oluşturulması süreci, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar farklı dönemlerde farklı biçimler almıştır. Bu farklılık, bir yandan Türkiye'nin iç yapısında meydana gelen değişiklikler, öte yandan da uluslararası sistemdeki değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sürecin gelişiminde özellikle etkili olan faktörler arasında liderlik, bürokratik kurumların dönemsel olarak ağırlıklarının artması, basının ve kamuoyunun bu süreci etkilemesi, ekonomik ve diğer baskı grupları ile ordunun rolünün artması sayılabilir.²² Türkiye'de dış politika sürecine yasal perspektiften bakıldığında ise Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı'nın merkezi konuma sahip bulunduğu bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Dış politika kararlarının oluşturulması ve uygulanması sürecinde Bakanlar Kurulu, yani kabine sorumlu bir konumdadır. Bunun yanında dış politika alanındaki yetkili kurum ve organlar ile özellikle antlaşma yapma, onaylama ve savaş ilanıya ilgili hukuksal düzenlemelerde başta parlamento olmak üzere, Dışişleri Bakanlığı ve Cumhurbaşkanı'nın sorumlu olduğu görülmektedir.²³ Alınan kararların uygulanması, mevcut durumların takibi ve politika önerileri ise Dışişleri Bakanlığı'nın yönetimindedir. Doğaldır ki, çoğu ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de dış politika Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bunun yanı sıra bu bakanlık, karar vericilere durumlara göre çeşitli alternatifler hazırlayıp sunan, uygulanan dış politikayı değerlendirerek gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlayan devlet kurumu niteliğindedir.²⁴ Dış politikanın yürütülmesiyle ilgili olarak en önemli organ olan Dışişleri Bakanlığı'nın

²² Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 73.

²³ *ibid.* s. 91.

²⁴ *ibid.* s. 73.

görevleri, 5 Haziran 1969 tarih ve 1173 sayılı “Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu”, 8 Haziran 1984 tarihinde çıkarılan 206 sayılı “Dışişleri Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ve son olarak 24 Haziran 1994 tarih ve 4009 sayılı “Dışişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” ile düzenlenmiştir.²⁵

Ancak gündelik dış politika kararlarının ötesinde, ulusal güvenliği ilgilendiren kararlar söz konusu olduğunda Milli Güvenlik Kurulu’nun da belirleyici bir rol oynadığını görmek mümkündür. Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluşmaktadır. Kurul toplantılarına üyeler dışında, gündemin özelliğine göre ilgili bakan ve kişiler de çağırılarak bilgi ve görüş alınabilir. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri toplantılara katılabilmekte, fakat oy kullanamamaktadır.²⁶ Milli Güvenlik Kurulu, devletin millî güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları almakta ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit etmekte, bu tavsiye kararlarını ve görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirmekte ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirmektedir. Başbakan, Millî Güvenlik Kurulunun tavsiye kararlarının ve görüşlerinin değerlendirilmek üzere Bakanlar Kuruluna sunulması ve Bakanlar Kurulunda kabulü halinde bu tavsiye kararlarının uygulanmasının koordinasyonu ve izlenmesi için bir Başbakan yardımcısını görevlendirebilmektedir.²⁷

Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı’nın bu ikili yapısının yanında, yetkileri sınırlı olmakla birlikte Cumhurbaşkanlığı makamı da dış politika oluşum sürecinde önemli bir yere sahiptir. Cumhurbaşkanı’nın görev ve yetkileri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 101, 102, 103, 104, 105 ve 106. maddelerinde belirtilmiştir. Özellikle 104. maddede Cumhurbaşkanı’nın yürütme organına ilişkin görevlerine yer verilmiş ve burada Cumhurbaşkanı’nın gerekli görüldüğünde Bakanlar Kurulu’na başkanlık edebildiği ya da Bakanlar Kurulu’nu başkanlığı altında toplantıya çağırabildiği, Milli Güvenlik Kurulu’nu toplantıya çağırabildiği ve hatta başkanlık yapabildiği ifade edilmiştir.²⁸ Bu bağlamda Cumhurbaşkanı tıpkı Milli Güvenlik Kurulu gibi zaman zaman dış politikaya etki

²⁵ *ibid.* s. 91.

²⁶ 2945 sayılı MGK VE MGK Genel Sekreterliği Kanunu, Yayımlandığı *Resmî Gazete*: 11/11/1983 Sayı: 18218, I. Bölüm, 3. md. (<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/kanun.html>, erişim tarihi: 24 Ocak 2009).

²⁷ 2945 sayılı MGK VE MGK Genel Sekreterliği Kanunu, Yayımlandığı *Resmî Gazete*: 11/11/1983 Sayı: 18218, I. Bölüm, 4. md. (<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/kanun.html>) 24 Ocak 2009

²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 104. md. (http://cankaya.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanligi/gorev_yetki/) 24 Ocak 2009

edebilmektedir. Ayrıca Türkiye’de kurumsal anlamda günden güne gelişmekte olan sivil toplum örgütlerinin öneminin giderek arttığını düşünürsek, dış politika oluşum sürecine etki eden faktörlerin sayısının git gide arttığı görülmektedir.

Çalışmanın, Türkiye’deki güçlü tek parti iktidarları ekseninde ve bu döneme liderlik etmiş kişiler çerçevesinde ele alınacağını düşünürsek, Türkiye’deki dış politika oluşum sürecinde kurumların etkileriyle birlikte, bu dönemlerdeki liderler baz alınıp algılama olgusunun çeşitli analiz düzeylerine indirgenerek dış politika oluşturma sürecinde ne kadar etkili olduğu üzerinde durulması oldukça faydalı olacaktır. Algılama, dış politika oluşum sürecinde kararların oluştukları siyasal kültür ortamını, karar alıcıların dış dünyaya bakış açılarını ve toplumun bu noktadaki hissiyatlarını anlamamıza yardımcı olan bir değişkendir. Türkiye’nin jeo-stratejik bakımdan son derece önemli bir yerde olması, etrafında dinamik özelliklere sahip komşularının bulunması ve bu komşularla uzun yıllardır tarihsel paylaşımlar yaşaması, Türkiye’deki etkili liderlerin söz konusu bölgelere yönelik farklı algılamalarını ve yeni dış politika yönelimlerini ortaya koymaktadır. Örneğin Menderes için Kıbrıs sorunu çok önemli bir konu olarak ele alınırken, Özal Türk Cumhuriyetleri’ne yönelmiş, Erdoğan ise Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkiler tesis etmeye özen göstermiştir. Bu durum Türkiye’nin stratejik konumunun gerektirdiği politikalar noktasında lider algılamalarının farklılığına örnek teşkil etmektedir.

Burada ifade edilmesi gereken asıl nokta ise kuşkusuz liderlerin siyasi algılamalarının dış politika kararlarında ve yönelimlerinde etkili olduğu gerçeğidir. Bu bağlamda hem Türkiye’nin dinamik bir bölgede yer alması hem de lider algılamalarının çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda Türkiye, henüz gelişmekte olan ve bölgesel güç kategorisinde olan bir ülke olduğu için, dış dinamiklerin etkisine çok çabuk reaksiyon vermekte ve bu durum dış politika oluşum sürecinde istikrarlı bir yapının oluşmasını engellemektedir. Yani Türkiye, uluslararası sistemin yapısına adapte olma ve o yönde politikalar oluşturma eğilimindedir. Bu da Türkiye’nin istikrarlı bir dış politika duruşunun oluşması noktasında önleyici bir rol oynamaktadır. Hülasa Türkiye’nin stratejik olarak son derece ehemmiyet arz eden bir konumda olması, değişen dünya dinamiklerine duyarsız kalamaması ve oldukça dinamik yapıya sahip komşularla uzun yıllar tarihsel değerler paylaşması dış politika karar alma sürecinde etkili olan liderlerin zaman zaman siyasi algılama noktasında zafiyetler göstermesine neden olabilmektedir.

Türk dış politikasının oluşum sürecini etkileyen, hatta zamanla dış politika sürecine yön verebilecek kadar etkili olan faktörlerden birisinin de ekonomik gelişme olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ekonomik olarak yabancı sermayeye bağımlı ülkelerin dış

politikalarında, güçlü ülkelerin anlayışlarını hissetmek hiç de zor değildir. Çünkü ekonomik anlamda dışa bağımlı bir ülkenin, tam anlamda bağımsız bir dış politika anlayışına yönelmesi elbette mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki, resmi verilerin de gösterdiği gibi* Türk ekonomisinin dışa bağımlılığının artması ve bu nedenle ekonomik gelişiminin yavaşlaması, Türk dış politikası üzerinde olumsuz yönde etkilere neden olmuştur. Ancak unutmamak gerekir ki, ekonomik temeldeki eksiklikler ve çözüm için uygun görülen gereklilikler, özellikle AB reformları çerçevesinde ele alınarak, Türkiye ekonomisinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ekonomi faktörünün dış politika üzerindeki diğer bir etkisi ise, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artması sonucunda daha da kuvvetlenmiştir. Diplomasinin gelişmesi nedeniyle, devletler arasındaki siyasi, askeri ve hatta sosyal ilişkilerin dahi ekonomik yönleri kuvvetli bir şekilde ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu da, ekonomi faktörünün, devletlerin dış politika oluşturmasında oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

Yaklaşık 85 yıllık bir Türkiye siyasi hayatından ve Türk dış politika sürecinden söz edersek, ülkede farklı dönemlerde farklı dış güçlerin etkilerinin olması çerçevesinde Türk dış politikasını farklı başlıklar altında dönemlere ayırmak mümkündür. Türkiye'nin ilk yıllarında kesin bir çizgiden söz etmek mümkün olmamakla birlikte Kurtuluş Savaşı vermiş bir ülke olarak, Türkiye'nin, o dönemde sorunların başarıyla üstesinden geldiğini ve fırsatları çok iyi değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Ancak özellikle Türkiye'de güçlü sosyal reformlar yapılan ve devamında çok partili hayata geçilen yıllara gelindiğinde, artık yabancıların ülke üzerindeki etkisini ve ülke dış politikasının ne yönde değişiklikler gösterdiğini görebiliriz.* Özellikle Kurtuluş Savaşı döneminde Sovyet etkisinde kalan Türkiye, 1950'li yıllarda başta ABD olmak üzere güçlü bir şekilde Batı'nın etkisi altında kalmıştır. 1960 ve 70'li yıllarda Ortadoğu ile yoğun ilişkiler içerisine girilmiş ve siyasi sürecin büyük bir kısmında Batının etkisinde kalmıştır. 12 Eylül İhtilali ile birlikte özellikle Özallı yıllardan sonra yine ABD'nin etkisi Türk dış politikasında bariz şekilde belli olmakla birlikte, çok kulvarlı politika anlayışı ile bu dominant etki kırılmaya ve dengelenmeye çalışılmıştır. 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve dünyanın tek kutuplu bir uluslararası sisteme dönüşmeye başlamasıyla birlikte, Türkiye de ABD ve Batı ile ilişkilerini kuvvetlendirirken, diğer taraftan yeni bağımsız olan devletlerle ve özellikle Avrupa devletleriyle yakın ilişkiler tesis edilmiştir. Yani Türk dış politikasının oluşum sürecindeki dış etkinin kapsamı, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana

* http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=12&ust_id=4, 27.02.2010

* Bu konu ile ilgili detaylar ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

farklı dönemlerde farklı biçimler almıştır. Bu farklılık, bir yandan Türkiye'nin içyapısında meydana gelen değişiklikler, farklı dünya görüşü ve politika algılamalarına sahip hükümetlerin işbaşına gelmesi ve bir yandan da uluslararası sistemdeki değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştır.²⁹

Türkiye'de liderlik algısı, bürokratik kurumlar, basın, kamuoyu, ekonomik – sosyal kuruluşlar ve ordu dış politika oluşum sürecinde son derece etkili parametrelerdir. Bu parametrelerin süreç içerisindeki ağırlığı konuların çeşitliliğine ve niteliğine göre yoğunluk arz etmektedir. Örneğin, Türkiye'nin kuruluş yıllarında liderlik algısının ve etkisinin ön planda olduğunu, daha sonra kurumsal yapıların ağırlık ve önem kazandığını, 1980'li yıllarda iş dünyasının ve 1990'lı yıllarda ise ordunun dış politika oluşumunda etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ancak liderlik konumunun Türkiye'de dış politika oluşum sürecinde, diğer faktörlerden daha etkili olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü siyasal anlamda da dış politikayı devlet adına Bakanlar Kurulu'nun yönettiği düşünüldüğünde, kabine oluşturulmasında ve oluşturulan kabinenin belirli bir uyum içerisinde hareket etmesi noktasında liderin tercih ve tutumu, davranışları, kültürel gelişimi ve tarihsel algılamaları belirleyici olmaktadır.

Her devirde olduğu gibi günümüzde de insan faktörü uluslararası ilişkilerde ve dış politikanın belirlenmesi ve sürdürülmesinde önemini korumaktadır. Demokratik olmayan, totaliter yönetimlerde kuşkusuz sınırlı sayıdaki karar alıcılar bir devletin politikasının anlaşılması açısından tek belirleyici olabilmektedir. Ancak aynı şekilde demokratik rejimlerde de her ne kadar kurumlar ve kurallar önemli olsa da kişilerin de kimi zamanlarda oldukça belirleyici ve ön planda oldukları da gözlenmektedir. Karar alma aşamasında insan faktöründen söz edildiğinde "lider" kavramı karşımıza çıkmaktadır.³⁰

Ayrıca Kurtuluş Savaşı yaşamış ve milli değerler konusunda hassasiyetleri bulunan bir toplum olarak Türk halkı, dış politika kararlarına reaksiyon gösterebilme noktasında zaman zaman etkili olduğundan, Türk toplumunun eğitim düzeyi ve algılama biçimi Türk dış politikası oluşturma süreci açısından önemlidir. Bu durumun dış politikaya yönelik en yakın örneği, İsrail'in Gazze operasyonu ve Araplara saldırısı çerçevesinde ülke halkının gösterdiği şiddetli tepki, yapılan mitingler, eylemler ve bunların ülke iktidarını harekete geçirip konunun Meclis gündemine taşınarak resmi bir hal almasıdır, Burada ifade etmek gerekir ki, halkın dış politika gelişmelerindeki tepki ve eylemleri her ne kadar kesin bir şekilde devleti bu yönde

²⁹ Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s. 73.

³⁰ Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 11.

karar almaya yönlendiremese de hükümetlerin iktidar olma ya da iktidarda kalma kaygıları dolayısıyla görmezden gelinememektedir. Bu da iç politika – dış politika arasındaki etkileşimi bir nebze de olsa ortaya koymaktadır.

"Toplumun hissiyatları temelli" dış politika oluşturan ülkelerde, toplumun eğitim düzeyi dış politikaya yön verme noktasında oldukça etkilidir. Christopher Ferrands'ın da ifade ettiği gibi, dış politika sosyal bir hadisedir. Karar verici seçkinler, gücü ve otoriteyi kullanırken değerlerini, beklentilerini ve faraziyelerini içerisinde buldukları toplumdaki alırlar.³¹ Eğitim düzeyi düşük olan, araştırma, okuma ve en önemlisi yorumlama özelliği gelişmiş olmayan ülkelerde toplumun hissiyatlarına kulak vermek oldukça tehlikeli bir davranış olabilmektedir. Burada, yine ekonomik kalkınmayı, bu kalkınmanın topluma refah olarak yansımalarını ve bu refahın eğitim düzeyine etki etmesini göz önünde bulundurmamak, ekonominin bir ülke için ne derece önemli olduğunu bir kez daha gösterecektir. Bu bağlamda Türkiye'yi değerlendirecek olursak okuma ve araştırma oranının³² oldukça düşük olması nedeniyle toplumun iç ve dış politika konularında etkili olmaya çalışması, Türkiye'de dış politika oluşturulması sürecinde bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de dış politika oluşturulması ve karar alma sürecinde çok sayıda aktör etkili olabilmekteyken dış politika kararlarının uygulanmasında da söz konusu aktörlerin etkisi gözlemlenmektedir. Bu da tam anlamıyla işlevselleşmiş bir kurumsal yapının henüz oluşmamış olmasından ve liderlerin politika uygulamalarındaki önemli etkisinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, teorik olarak dış politikadan bakanlar kurulu sorumlu iken, çalışmamızın da konusu olan, özellikle güçlü liderlik algılamasının olduğu dönemlerde Başbakanların dış politikadaki etkisi oldukça fazladır. Bu yüzden söz konusu liderler kültürel zaaflarının da etkisiyle kendilerini aidiyet duygusu içerisinde hissettikleri taraflar ekseninde politika üretme eğiliminde olabilmektedir. Bu durum kimi zaman bir zafiyet olarak ortaya çıksa da, kimi zaman liderlere çeşitli fırsatlarla karşı karşıya kalma şansını da tanıyabilmektedir. Burada ifade etmek gerekir ki, Türkiye'nin tarihsel bağlarının bulunduğu devletlerle komşu olması ya da önemli bölgelere yönelik aidiyet duygusu içerisinde olması, salt bir şekilde olumsuz bir unsur olarak görülmemelidir. Menderes'in 1950'li yıllardaki ABD'ye yakın duruşu ve izlenen politikalar, Özal'ın Cumhurbaşkanı olduğu dönemde bile

³¹ Christopher Farrands, "State, Society, Culture and British Foreign Policy", Michael Smith, Steve Smith ve Brian White (ed.), *British Foreign Policy: Tradition, Change and Transformation*, Londra: Unwin Hyman Ltd., 1988. s. 51. (Aktaran : İdris Bal, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM Yayınları, 2006, s.9.)

³² <http://www.istatistikler.net/izleme.html>

Ortadoğu ve Türk Cumhuriyetleri üzerine yapmış olduğu söylemler ve izlediği politikalar, bu duruma örnek teşkil edecek niteliktedir.

Ayrıca toplumun ulusal konularda son derece etkili olması ve hükümetlerin halka kulak vermesi anlamında bir takım handikaplar da söz konusu olmaktadır. Halkın hassasiyet duyduğu ve hükümetlerin oy kaybedecekleri ya da tepki alacakları korkusu duydukları konularda alınan kararların nasıl uygulanacağı ve bu kararları uygulayıcı olarak kimin veya hangi kurumun ön plana çıkacağı konusunda çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır.

Türk dış politikasını sorunlar açısından ele almak gerekirse özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze kadar günden güne belirginleşen AB çıkmazı, Kıbrıs sorunu, Ermeni meselesi, Yunanistan ile yaşanan çeşitli sorunlar, geçmişten gelen ve çökelmiş izler nedeniyle Ortadoğu'ya yönelik kapsamlı ve etkili bir politika izlenememesi gibi sorunlar, daha esaslı, tarihsel deneyim ve derinliklere / köklere dayalı yeni bir dış politika anlayışının gelişmesini engellemektedir.³³ Aynı zamanda başlı başına büyük tartışmalara neden olan bu sorunların küreselleşmeye doğru yürüyen bir dünya sisteminde iç içe geçmiş bir hal alması Türkiye'nin bu sorunlara çözümler getirebilmesi noktasında olumsuz bir etki yaratmıştır. Özellikle demokrasi ve insan hakları ile ilgili sorunlar Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde her zaman olumsuz etkiler doğurmuştur.

Kısacası Türkiye'de dış politika oluşturma sürecinde iç içe geçmiş dinamik bir yapıdan söz etmek gerekir. Bu dinamik yapı içerisinde kimi zaman toplumun hissiyatları hükümetlerin oy kaygıları nedeniyle dış politika oluşturulmasında bir sorun teşkil ederken, kimi zaman ekonomik anlamdaki dışa bağımlılık manevra alanını daraltmaktadır. Bunun yanında Türkiye'nin coğrafi olarak son derece dinamik bir bölgede bulunması ve bu durumun çok kulvarlı bir dış politika anlayışının gerekliliğini ortaya çıkarması, karar alma sürecinde birçok faktörün etkili olması gibi nedenler dış politika karar alma sürecindeki sorunlar olarak görülmektedir. Dış politikanın uygulayıcısı olarak Dışişleri Bakanlığı'ndan kaynaklanan sorunlar da dış politika oluşturulması sürecinde olumsuz yönde etkili olabilmektedir. Örneğin Dışişleri Bakanlığı'nın çok sınırlı bir bütçeyle çalışması, birçok sorunun ortaya çıkması ve Bakanlığın yetersiz örgütlenmesinin ana kaynağını oluşturmaktadır. Diğer bir sorun 1960'larda AET'ye girme konusunun Devlet Planlama Teşkilatına kaydırılmasından başlayarak özellikle 1980'den sonra üç temel bakanlığın (Dışişleri, İçişleri, Maliye) işlevsel olarak yeniden yapılandırılması ve devlet işlerindeki bürokrasi etkisinin azaltılmaya

³³ Şule Kut, "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Ana Hatları", içinde Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s. 59.

çalışılması nedeniyle, Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal anlamda dış ilişkilerdeki yetkisinin azalması olmuştur.³⁴ Bunun yanında Dışişleri bürokrasisi ve hiyerarşisinin kurum içerisindeki çalışma şekli ve örgütlenmesindeki noksanlıklar, alınan karar ve izlenecek politikaların uygulanması noktasında sorun teşkil edebilmektedir.³⁵

Yukarıda ifa edilen sorunlar ve Türk dış politikası süreci çerçevesinde "Türkiye'de nasıl bir dış politika karar alma mekanizması olmalı ve/veya bu süreç nasıl işlemeli?" sorusuna cevap bulunabilmesi, Türk diplomasisi adına gerçek anlamda faydalı olacaktır. Bu noktada, daha çok uzman kadroların yer aldığı, hükümetlerin bir takım endişe ve siyasi zaaflarının etkisinden uzak, şahsi prestij kaybı endişelerinin değil, ulusal çıkarların ön planda tutulduğu ve tam anlamıyla ekonomik bağımsızlığın etkin olduğu bir zeminde dış politika oluşturulmalıdır. Ancak buradaki temel sorun da ulusal çıkar kavramının sübjektif bir yapı içerisinde ele alınması ve kişilere göre değişiklik arz edebilmesidir. Bu nedenle özellikle Dışişleri Bakanlığı gibi son derece stratejik öneme sahip kurumlarda ve politikaya yön verebilecek liderler noktasında uluslararası ilişkiler ve devletlerarası tarihsel gelişim bilgisini haiz, teorik ve tarihi bilgiler bakımından zengin, güçlü ve kararlılık noktasında dik duruşuyla ülkeyi her platformda temsil edebilecek, ülke menfaatleri ve çıkarlarına hanel getirilmemesi konusunda dış politikaya hakim kişilerin yer alması Türk iç ve dış politikası açısından oldukça önemlidir.

Bu çerçevedeki bir dış politika oluşum sürecinde hiç şüphesiz Bakanlar Kurulu'nun önemi de göz ardı edilmemelidir. Söz konusu dönemde mevcut bulunan iktidarın bakış açısı ve politika algılamasının işlenerek dış politikaya yansımaları açısından Bakanlar Kurulu'nu oluşturan kadronun kişisel becerileri ve donanımları da oldukça önemlidir.

Ülkelerin dış politikalarının, bölgesel ya da küresel etkilerden ve gelişmelerden bağımsız olarak düşünülmemesi, dış politikaların anlamlandırılması konusunda oldukça önem taşımaktadır. Örneğin Soğuk Savaşın sona ermesinin küresel anlamda ve Sovyetlerin dağılarak yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasının bölgesel dengeler üzerinde yaptığı etkiler Türkiye'nin yakın kara, deniz ve kıta havzalarının stratejik karakterini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu derin değişim sonrası Türk dış politika yapımcıları ciddi bir ölçek büyültme çabasına yönelmiş ve nihayet doksanlı yılların sonuna doğru yeni stratejik konum arayışı içerisine girmişlerdir.³⁶ Soğuk Savaşın sona ermesiyle etnik, tarihi bağlar bulunan ve bağımsız olan yeni komşular ile yeni etnik ve bölgesel çatışmalar Türkiye'nin dış politika çemberi

³⁴ Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s. 67-68.

³⁵ *Ibid*, s.68-72.

³⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 221.

içerisine dahil olmuştur. Aynı zamanda Türkiye bu bölgesel gelişmelerden etkilenirken diğer taraftan uluslararası sistemin değişikliğine de duyarlı olmak zorunda kalmıştır. Devletin belirli politikaları ve yapıları, devlet olma gücüyle tekelinde bulundurduğu eski sistem değişmiş ve sivil kuruluşların, siyasi oluşumların geliştiği dış politikayı etkileyen farklı güçlerin ortaya çıktığı yeni bir süreç oluşmuştur.³⁷ Yani özellikle Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte ekonomik ilişkilerin devletleri birbirlerine yakınlaştırdığı ve neredeyse bağımlı kıldığı bu son dönemde, Türk dış politika yaklaşımlarını belirleyen ve karar alma sürecinde etkili olan ekonomik, toplumsal ve siyasal birçok faktör ortaya çıkmıştır. Türkiye için değişen küresel sisteme uyum noktasında belirleyici olan faktörlerin en önemlisini hiç kuşkusuz AB süreci oluştururken, çok uluslu şirketler ve sivil toplum örgütleri gibi bağımsız kuruluşlar da bu anlamda önem kazanmıştır.

Ülkeler için dış politika ve bölgesel etkiler iç içe geçmiş konulardır. Türkiye'yi bu çerçevede ele alacak olursak, Türk dış politikasına zaman zaman etki eden farklı bölgesel gelişmeler olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin politika açımları ve Türkiye'nin tehdit algılaması Türkiye'yi özellikle bu bölge ile ilgili dış politika kararları alırken Sovyetleri dikkate almak zorunda bırakmıştır. Aynı doğrultuda verilebilecek diğer önemli bir örnek de hiç kuşkusuz İran Devrimi ve İran devrim ihracı politikasının Türk dış politikasındaki etkileri olmuş, bu bölgesel gelişme Türkiye'yi devrim ihracına yönelik tedbirler almaya sevk etmiştir. Bununla birlikte bölgesel gelişmeler dışında, uluslararası sistem ve uluslararası arenada cereyan eden ciddi gelişmeler her ülkede olduğu gibi Türkiye'yi de karar alma noktasında ve izlenecek politikaların genel özellikleri bağlamında etkilemiştir. Örneğin I. Dünya Savaşı'nın yaşanmasından sonra dünyada savaşın kayıplarının ciddi bir şekilde hissedilmesi, devletleri uluslararası ilişkilerin önemini daha iyi anlamaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda henüz cumhuriyetin yeni kurulduğu yıllardan İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar geçen süreç, Türk dış politikasının tarafsız bir noktada durmasına ve ülke içi kurumların gelişimine yönelik adımlar atılarak daha çok içe kapanık bir yapı ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca böyle bir yapının ortaya çıkmasında Osmanlı kültüründen gelen bir halkın büyük reform hareketleriyle karşı karşıya kalması, bu reform hareketlerinin halktan değil, tepeden gelmesi ve ülkenin kısa bir süre evvel savaştan çıkmış olmasının etkisi çok büyüktür. Bölgesel gelişmelerin Türk dış politikasında etkili olduğu gibi küresel gelişmeler de dış politikaya etki etmiş ve 1940'lardan sonra Soğuk Savaş'ın varlığı, Türk dış

³⁷ Rubin, Barry, "Türkiye'nin Yeni Dış Politikasını Anlamak", içinde Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2002, s. 379.

politikasını belirleyen en önemli faktör olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ve 1990'lara kadar süren Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e yönelik yayılcılığına karşı tampon görevi gören Türkiye, "Batıya yönelik" bir siyaset izlemiş, bu yöneliş NATO'ya üyelik ve AET'ye entegre olma çabası ile daha da açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Nitekim 1990'lı yıllarda Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, Türkiye'yi Batı ittifakına zorlayan ve Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini bir noktada zorunlu kılan Sovyet tehdidi ortadan kalkmıştır. Bu yüzden Soğuk Savaş'ın sona ermesi hem Türkiye'de hem de diğer orta ölçekli ülkelerde siyasi ve ekonomik yönden adeta bir şok etkisi yaratmıştır. Fakat bu gelişmenin Türk dış politikası üzerindeki asıl etkisi birçok devletin ulusal bağımsızlığını kazanması ve yeni devletlerin ortaya çıkması noktasında olmuştur. Bölgesel ve küresel anlamda son derece etkili olan ve uluslararası sistemi de etkileyen bu gelişme Türkiye'yi yakından ilgilendirmiş ve Türkiye'nin yanı başındaki bu dinamik süreç Türk dış politikası için son derece ehemmiyet arz etmiştir.

BÖLÜM II

GÜÇLÜ TEK PARTİ DÖNEMLERİNDE DIŞ POLİTİKA OLUŞTURULMA SÜRECİ

2.1. Adnan Menderes, Demokrat Parti ve Dış Politika

Liderlerin kişilik ve yapılarının, onların ülke yönetimlerinde, konulara yaklaşımlarında ve politika uygulamalarında rol oynadığı gerçeği noktasından hareketle, Menderes'in siyasi hayatına geçmeden önce sivil hayatıyla ilgili bir takım temel bilgilere yer verilmesi, onun siyasi hayattaki bazı davranışlarını, yaklaşımlarını ve siyasi çizgilerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Adnan Menderes, 1899'da daha henüz Osmanlı Devleti hüküm sürerken Aydın'da, büyük toprak sahibi Hacı Ali Paşa'nın torunu olarak dünyaya gelmiştir. Menderes, çok küçük yaşta annesi Tevfika Hanımı, hemen ardından katip olan babası İbrahim Ethem Bey'i ve henüz 5 -6 yaşlarındayken de ablası Melike'yi verem yüzünden kaybetmiştir. Bu nedenle Menderes, babaannesi Fitnat Hanım'ın yanında yaşamak suretiyle İzmir'e yerleşmiştir. Eğitim hayatına İzmir İttihat ve Terakki Mektebi'nde başlayan Menderes, Liseyi Kızılcıllu Amerikan Koleji'nde tamamlamış sonrasında ise Ankara Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimi görmüştür.³⁸ Amerikan Koleji'nde okurken, okulda Müslüman öğrencilere yönelik rahiplerin yaptığı misyonerlik faaliyetleri konusunda uyarıda bulunmak için, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir Şubesi'ni ziyaret etmiş, burada Celal Bayar'la tanışma fırsatı bulmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı'nda mücadele eden Menderes'in siyasi hayatı ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla başlamıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası (Partisi) Tek Parti döneminde kurulan ikinci muhalefet partisidir. Fethi Bey'in başkanlığında hızla örgütlenmeye başlayan parti, 1930'lar Türkiye'sinin mevcut zorlukları arasında halk tarafından yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır. Özellikle Aydın'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın örgütlenmesi Adnan Menderes'in bu bölgede nüfuza sahip güvenilir bir isim olması nedeniyle, adeta tek parti iktidarına muhalefet için hazır bir kitle bulunması anlamına gelmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'daki yoğun çalışması, Adnan Menderes'in de

³⁸ Meltem Yetener, "Menderes Biyografisi ve Dış Politika Vizyonu", içinde Ali Faik Demir (der.), *Türk Dış Politikasında Liderler*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2007, s.25.

ilk kez siyaset sahnesine çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Adnan Menderes, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın İl Başkanlığı görevini üstlenerek, darağacında noktalanacak olan siyasi hayatının ilk adımını atmış, ancak partinin kısa sürede feshedilmesiyle birlikte bu ilk adım sonuçsuz kalmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından teşkilatı güçlendirmek ve toparlamak amacıyla CHP harekete geçmiş, bu doğrultuda da illere heyetler gönderilmiştir. İzmir ve Aydın'a gönderilen heyetin başındaki kişi Celal Bayar olmuş ve Menderes ile Bayar yıllar sonra burada tekrar karşılaşma imkanı bulmuşlardır. Bundan sonra Menderes'in siyasi hayatı, daha evvel İttihat ve Terakki teşkilatında yer alan ve Menderes ile o dönemde tanışmış olan Celal Bayar'ın da çabalarıyla, CHP saflarında devam etmiştir.³⁹ Atatürk ile görüşme fırsatı yakalayan Menderes tarım, kooperatifçilik, sanayi ve kredi işleri gibi konulardaki önemli fikirleriyle Celal Bayar'dan sonra Atatürk'ün de dikkatini çekmeyi başarmıştır.⁴⁰ Zira akabinde Adnan Menderes, CHP Aydın milletvekili olarak 1931 yılında yapılan seçimlerle parlamentoya girmiş ve mecliste yerini almıştır.

Aydın Menderes'in siyasi hayatında dönüm noktası olarak görülebilecek ve yaklaşık bir yıl sonra kurulacak olan DP ile liderliğe adım atmasına neden olacak gelişme, kuşkusuz 1945 yılındaki meclisteki bütçe görüşmeleri olmuştur. Menderes'in Celal Bayar, Hikmet Bayur, Recep Peker, Refik Koraltan, Refik Şevket İnce ve Emin Sazak ile birlikte 1945 yılında mecliste oylamaya sunulan bütçe kanununa güvensizlik oyu vermesi, siyasi hayatının en önemli ve en büyük çıkışı olarak tanımlanabilir. Aynı grup, bütçeden sonra Saraçoğlu hükümeti tarafından sunulan toprak kanununu* da eleştirmiş ve karşı olmuşlardır.⁴¹ Bu hareketle Menderes parti içersinde ayrılıkçı ve parti içi muhalefet yapan bir milletvekili konumuna gelmiştir. Sonuçta 1946'da dönemin Tek Partisi içinde "Dörtlü Takrir" hareketine katılan Menderes, Demokrat Partinin kurucu üyeleri içerisinde yer almıştır.

Siyaset sahnesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası, CHP ve DP gibi mevcut oldukları dönem açısından önemli olan partilerde siyaset yapan Adnan Menderes'in henüz küçük yaşta ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmasının, onun siyasi hayatında ne gibi izler bıraktığına değinmek, Menderes döneminin izahatı açısından faydalı olacaktır. Menderes'in erken yaşta ailesini kaybederek çok zor bir çocukluk dönemi geçirmesinin, onda hep bir yalnızlık korkusu

³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s.37.

⁴⁰ *İbid*, s.96.

* Türkiye'de toprağı olmayan ya da az toprağına sahip olan kimselere, devlet eliyle zenginlerin ve toprak ağalarının arazilerinden toprak verilmesiyle ilgili kanundur.

⁴¹ Yetener, "*Menderes Biyografisi ve Dış Politika Vizyonu*", s.27.

yarattığı ve bunun ileriki dönemlerde ruh haline yansıdığı, bu yüzden genel olarak içine kapanık, çekingen ve mahcup bir görünüme sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu zorluklar yüzünden olmalı ki, siyasi olarak da Menderes zorluklardan yılmayan mücadeleci bir lider olmuş, ancak bu mücadeleyi yine sakin bir tavır içerisinde gerçekleştirmeye özen göstermiştir. Menderes'in siyasetin doruk noktasında bile son derece mütevazı ve sessiz bir yapısının olmasının onun bu kişilik özelliklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.⁴² Menderes'in bu mütevazı tavrı, özellikle halk tarafından destek bulması ve parlamento içerisinde muhalefet liderlerince de saygıyla karşılanması noktasında önem arz etmiştir. Menderes'in yapısındaki sessizliğin ve sakin bir mizaca sahip oluşunun, onun DP'de siyaset yapmadan önce CHP milletvekilliği döneminde de kendini hissettirdiği bilinmektedir.

Liderlerin yaşam ve karakterlerinin siyasi yaklaşımlarına olan etkisine diğer bir örnek ise Menderes'in Çakırbey Çiftliği'nde uzun bir süre yaşamasının, siyasi hayatında çok önemli bir yer teşkil etmiş olmasıdır. Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in çiftlikte geçen bu yıllarını, onun toprağa karşı ilgi ve alakasının arttığı bir süreç olarak tanımlamaktadır ve bu yılların Menderes'in siyasi kişiliğinin şekillenmesinde oldukça önemli olduğunu düşünmektedir.⁴³ Bu süreç, Menderes'in toprağa bakışını, toprağı sevmesini sağlayarak onun liderliği döneminde kooperatifçilik ve krediler gibi çeşitli mekanizmalarla çiftçiye destek verilmesi gerektiğini düşünmesine neden olmuştur.

Liderlerin etkili olduğu siyaset dönemlerini ele alırken her ne kadar liderlerin kişisel özelliklerinin, inançlarının, yaşamlarının ve düşüncelerinin izleyecekleri siyaset üzerinde etkili olabileceğini ifade etmiş olsak da, bunun yanında en az liderlerin algılaması kadar politikayı etkileyecek diğer bir faktör de o dönemin şartları ve gereklilikleridir. Bu nedenle Türkiye'de Menderes döneminde yaşanan gelişmelerden ve Menderes yönetimindeki Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politika yaklaşımından söz etmeden önce Demokrat Parti'nin doğmuş olduğu ortamdan ve o yılların dinamiklerinden kısaca bahsetmek, konunun seyri açısından doğru olacaktır. Hiç şüphesiz İkinci Dünya Savaşı, uluslararası ortamın yanında Türkiye siyasal ve toplumsal hayatını da derinden etkilemiştir. Her ne kadar Türkiye savaşa müdahil olmasa da, savaş süresince hazır bir ordu ve bu hazır durumun beraberinde getirdiği sıkı bir yönetim anlayışı söz konusu olmuştur.⁴⁴

Savaş sonunda ise dünya iki ayrı blok şeklinde kutuplaşmaya başlamış, o dönemde Türkiye'de CHP'nin tek parti iktidarına karşı Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti'nin

⁴² Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler*, s.30.

⁴³ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s.64.

⁴⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1970, s.55.

kurulmasıyla birlikte, Türk siyasi hayatında demokratikleşme yolunda adımlar atılmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde ülkede savaşın da etkisiyle ekonomik yapının alt üst olması ve ithalatın azalması, piyasada karaborsanın ortaya çıkmasına neden olmuş, bu da toplumda zenginlerin iyice zenginleşmesine, fakirlerin ise zor durumda kalmasına neden olmuştur. Sonuç itibarıyla İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonraki yıllar, Türkiye’de halkın sıklıkla yönetimden şikayet eder duruma geldiği, ekonomik istikrarsızlığın olduğu ve CHP politikalarının ülke sorunlarını çözmeye yetersiz kaldığı yıllardır. Demokrat Parti’nin oluşumu böyle bir süreçte ortaya çıkmıştır.

Ülkenin toplumsal ve ekonomik anlamda zor durumda olduğu bu yıllarda CHP’ye karşı sadece halktan değil, aynı zamanda parti içerisinde de muhalefet ortaya çıkmaya başlamış ve günden güne CHP aleyhtarları artmıştır. İlerleyen dönemde parti içerisindeki muhalif hareket şiddetini arttırmaya devam etmiş ve parti içi muhalefet, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Celal Bayar isimleri etrafında yoğunlaşmıştır. Bu vekiller hükümetten talep ve isteklerini “Dörtlü Takrir” adıyla anılan bir belgede ifade etmiş ve belgeyi hükümete sunmuşlardır. Belgede genel olarak daha fazla demokrasi talep edilmiş, anayasadaki antidemokratik hükümlerin kaldırılması ve seçim kanununun değişmesi gibi istekler ortaya konmuştur. Sonuçta Menderes, Köprülü ve Koraltan CHP’den ihraç edilmiş, Bayar ise milletvekilliğinden istifa ederek yeni başlayan oluşuma katılmıştır ve Demokrat Parti’nin kurulması aşamasına gelinmiştir.

Demokrat Parti Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuş ve partinin genel başkanlığına Celal Bayar getirilmiştir. Aynı gün partinin program ve tüzüğü de açıklanmıştır. DP programında, partinin siyasal amacının ülkede demokrasinin tam anlamıyla gerçekleşmesini sağlamak olduğu ifade edilmiş ve temel hak ve özgürlüklere geniş şekilde yer verilmiştir. Ayrıca dernek kurma özgürlüğü vurgulanarak, tek dereceli seçim sistemi talep edilmiş ve seçimlerin daha sağlıklı ve güvenli bir şekilde yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ekonomik faaliyetlerde ise özel girişimin ve sermayenin esas olduğu belirtilmiştir. Ayrıca parti, din özgürlüğünün diğer özgürlükler kadar önemli olduğunu savunmuştur.⁴⁵

Demokrat Parti’nin ilk başta göze çarpan temel özelliği, liberal bir yaklaşımı benimsemesi olmuştur. Verilen vaatler, devletin politik ve ekonomik olarak zorunlu olmadıkça piyasaya karışmayacağı yönünde olmuştur. Ancak bu liberal anlayış salt bir şekilde ifade edilmemiş ve parti programında devletçilik ilkesine de açık bir şekilde yer verilmiştir.

⁴⁵ Sina Akşin (der.), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908 – 1980*, İstanbul: Doğan Yayınevi, 2006, s.181.

Parti programının 17. maddesinde ele alınan devletçilik ilkesiyle vatandaşların refah seviyesini yükseltmek ve ekonomiyi canlandırmak için devletin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesinden, gerekse teşvik ve yardım yollarıyla özel teşebbüsü canlandırmasından söz edilmiştir.⁴⁶ Bu yönüyle Demokrat Parti'nin, ülke yönetiminde farklı bir anlayış tarzı benimsediği söylenebilir.

Demokrat Parti liberal bir anlayış tarzı benimseyip, açılımında devletçilik ilkesine yer vermiş olmasının yanında kendinden önce CHP'nin "altı ok" şeklinde ifade ettiği ilkeler de parti programında yer almıştır. Ancak Menderes'e göre parti programında CHP'nin ilkelerine yer verilmiş olsa da, DP ile CHP arasında birçok fark vardı. Bunlardan en önemlisi de devletçilik anlayışı ve devletçilik uygulamalarının farklı olmasıydı. Demokrat Parti'nin, bu bağlamda adından da anlaşılacağı gibi, daha demokratik olduğunu belirten Menderes, vatandaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin daha iyi korunacağını ve keyfilige yer verilmeden genişletileceğini ifade etmiştir.⁴⁷ Yani vatandaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin yönetimde yer alan siyasi erklerin keyfiyetine göre değil, adil ve demokratik bir şekilde korunup genişletileceği taahhüt edilmiştir.

Başbakan Menderes bu düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:⁴⁸

"Öncelikle partimiz, programının birinci maddesinde ifade olunduğu gibi çok partili idare, yani demokrasi taraflısıdır. Buna karşılık Halk Partisi tek partili idarenin tarafında olmuş ve memleketi bu görüşe göre idare etmiştir. O kadar ki Demokrat Parti kuruluncaya kadar tek millet, tek parti, tek şef söylemleri her fırsatta ilan ve tekrar edilmiştir. Bu sebeptendir ki Demokrat Parti; demokrasinin, çok partili ve denetime açık bir idarenin taraftarı olarak kurulmuş ve bu fikri birinci madde olarak takip etmek ihtiyacını duymuştur. Sadece iki parti arasında bu fark dahi ak ile kara arasındaki fark kadar barizdir. ... mesela, Devletçiliğin ekonomik alanda en ılımlısından şiddetli müdahaleciliğe kadar giden dereceleri olduğu gibi, yine Devletçiliğin siyasi kavram olarak totaliterizme kadar giden dereceleri vardır. Demokrat Parti'nin Devletçilik anlayışı oldukça açık olarak belirtilmiş olmasının yanında, Halk Partisi programında esnek ve genel bir iki cümleyle ifade olunup geçilmiştir."

Demokrat Parti'nin sıklıkla ifade ettiği bu demokrasi yaklaşımının yanında, Menderes'in partinin yapısıyla ilgili vurguladığı diğer ilke milliyetçilik olmuştur. Menderes, partinin tam anlamıyla milliyetçi bir yapıda olduğunu ve milletin buna itimat etmesi

⁴⁶ Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler*, s.40.

⁴⁷ Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul: Hun Yayınları, 1978, s.192.

⁴⁸ Haluk Kılıçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991 – 1992, Cilt:I, s.170.

gerektiğini söylemiştir.⁴⁹ Bunun söylenmesindeki amaç, hiç kuşkusuz DP'nin halk ile iç içe bir yönetim anlayışı sergileyeceğinin ortaya konması ve halkın siyasal mücadeleye katılmak istenmesidir. Bu nedenle bugün dahi kullanılan “Yeter Söz Millet!” sloganı da bu saik ile ortaya konulmuş ve ilk defa DP'de kullanılmıştır.

Demokrat Parti söylemleriyle ve programında yer verdiği önemli maddelerle halkın karşısına çıkıp kuruluş sürecini tamamladıktan sonra 14 Mayıs 1950 seçimlerinde büyük bir başarı göstermiş ve meclise 408 milletvekili göndermiştir. Partinin kurucu üyelerinden olan Refik Koraltan seçimlerden sonra DP'nin bu başarısının aslında bir “beyaz ihtilal” olduğunu ve 27 yıllık tek parti iktidarının bu vesileyle son bulduğunu ifade etmiştir.⁵⁰ DP'nin 14 Mayıs 1950 seçimleriyle başlayan ve 27 Mayıs 1960 darbesine kadar devam eden 10 yıl 13 günlük iktidar süreci, Türk siyasi hayatı açısından son derece dinamik ve ilklerin yaşandığı bir dönem olmuştur.*

2.2. Demokrat Parti'nin Dış Politika Felsefesi

Demokrat Parti hükümetinin iktidar olduğu süre boyunca dış politika anlayışını belirleyen temel parametrelerin başında Demokrat Parti kurulmadan önce ülke içerisinde ve uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı gereksinimler gelmiş ve bunun yanında Adnan Menderes'in dünya görüşü ve politika algılaması belirleyici olmuştur. Demokrat Parti kurulduğunda ABD ve SSCB'nin başını çektiği iki bloklu bir dünya sistemi mevcuttu. Ancak Menderes döneminde Türkiye için dış politikanın yönünü belirleyen ve Türkiye'nin taraf seçmesi açısından dönüm noktası oluşturan dönem, 19 Mart 1945'te SSCB'den alınan nota ile başlamıştır. SSCB bu nota ile 17 Aralık 1925'te iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı uzatmayacaklarını bildirmiş ve Boğazlardaki yönetimi Türkiye'ye veren Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin şartlarının değiştirilmesini ve doğu sınırında da kendi lehlerine değişiklik yapılmasını talep etmiştir. SSCB'nin bu notası, CHP'nin iktidarda olduğu dönemde Türkiye'yi Batı bloğuna yakınlaştıran ve devamında gelecek olan Menderes Hükümeti'nin aynı tavır içerisinde olmasına neden olan sebeplerden en önemlisi olmuştur.⁵¹

⁴⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecince Türkiye (1945 – 1980)*, İstanbul: Hil Yayınları, 1992, s.189.

⁵⁰ Yılmaz Çetiner, “Bayar'dan Menderese: Başbakan Sensin”, *Milliyet*, 10 Kasım 2002.,

<http://www.milliyet.com.tr/2002/11/10/siyaset/siy00.html>, 14 Ocak 2009

* Türk siyasi hayatında yaşanan ve Türk siyaseti için bir ilk olan Menderes'in asılması, Kıbrıs'ın Türkiye'nin gündemine girmesi gibi gelişmelere Menderes dönemi siyasi gelişmelerinin ele alınacağı bir sonraki bölümde yer verilecektir.

⁵¹ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s.54.

8 Ağustos 1946 yılında Sovyetler Birliği'nin Türk Dışişlerine Boğazlar konusunda verdiği notanın maddeleri şu şekildedir:

- 1 – Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerine daima açık olmalıdır.
- 2 – Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerine daima açık olmalıdır.
- 3 – Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, özel şekilde öngörülen haller hariç yasaklanmalıdır.
- 4 – Boğazlar rejiminin tespiti Türkiye ile diğer Karadeniz Devletlerinin salahiyetinde olmalıdır.
- 5 – Bu rejimin uygulanmasını ve Boğazların savunulmasını Türkiye ile Rusya ortaklaşa yürütmelidirler.⁵²

Sovyet tehdidi nedeniyle ortaya çıkan endişenin yanında II. Dünya Savaşı döneminde ve henüz Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ABD'nin izlemiş olduğu SSCB'yi çevreleme politikası ve bu doğrultuda Türkiye ve diğer bölge ülkelerine yapmış olduğu uygulamalar da Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkiler içerisine girme, dolayısıyla Batı bloğuna dahil olma sürecini hızlandırmıştır. ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasının Türkiye açısından askeri ayağı Truman Doktrini'dir. 3 Mart 1947 yılında gündeme gelen bu doktrine göre Türkiye, ABD'den kullanılmış askeri malzeme alacak ve ordunun gelişmesi hızlandırılacaktır. ABD çevreleme politikasının diğer ayağı ise Marshall yardımı olmuştur. 1948 yılında ABD tarafından uygulanan Marshall planına göre; ABD, Türkiye'ye ekonomik destek sağlayacaktır. Bu yardımı kabul eden ülkelerin, ithalatı ABD'den yapmak, ithal ettiği malları Amerikan gemileriyle taşımak ve bu yardımın hangi alanlarda kullanılacağını ABD'ye danışarak karar vermek gibi şartları da yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşul, Türkiye ekonomisinin ABD güdümüne girmesinde esas rolü oynayacaktır. Ayrıca yapılan bu yardımın büyük bir kısmının askeri alanda kullanılması istenmiş ve ABD'nin bu isteği Türkiye'yi NATO'ya götüren yolda önemli bir adım olmuştur.⁵³ Bu gelişmelerin yanında Türkiye'nin 11 Mart 1947'de IMF'ye girmesi, 8 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi'ne kabul edilmesi ve 17 Ekim 1951'de NATO'ya girip, 1952'de bunun TBMM tarafından onaylanması, Batı bloğunun temsilcisi olan ABD ile Türkiye'nin sıkı bir müttefik ilişkisi içerisine girdiğinin en açık göstergeleridir.

Türkiye'nin Batı'ya yönelme ve Batı ile işbirliği içerisinde olma eğiliminin sadece Menderes dönemine özgü bir tutum olmadığını ve Batı taraftarlığının Türk dış politikasının

⁵² Mensur Akgün, "Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar", içinde Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko (der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.72-73.

⁵³ Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s.428.

genel bir eğilimi olduğunu ifade etmek gerekir. Bu genel eğilimin nedeni ise henüz gelişmekte olan bir ülke olarak, kalkınmanın sermaye ve teknoloji ile doğru orantılı olduğunun bilinci içinde Batı'dan teknolojik, ekonomik ve hatta bilimsel yönde faydalanma düşüncesi olmuştur. 1936'dan beri Atatürk'ün de desteklediği ve savunduğu gibi Batı'ya yönelme ya da yüzünü Batıya dönme anlayışı her hükümet döneminde var olmuştur. Fakat burada altı çizilmesi gereken nokta, Menderes'in Batı ve özellikle ABD'ye diğer iktidarlardan ayrı bir önem vermesi ve ilgi duymasıdır. Adnan Menderes'in Batı'ya olan sempatisi iktidar olmadan önce, muhalefet yıllarından gelmektedir. Demokrat Parti'nin dış politika tercihi, Doğu – Batı gerginliğine endekslenen Türk dış politikasının, SSCB'ye karşı Batı ve ABD ekseninde şekillenmesi yönünde olmuştur.⁵⁴ Menderes, iktidar olmadan önce dış politika hakkındaki düşüncelerini “o tarihlerde Avrupa dengesinin kökünden değiştiğini, faşist yönetimlerin ortadan kalktığını ve dünya düzeninin değiştiğini, Japonya'nın daha önceleri dünya siyasetinde oynamış olduğu önemli rolünden uzaklaştığını ve ABD'nin dünya barışını korumak adına büyük bir rol üstlendiğini” söyleyerek ifade etmiştir.⁵⁵ Bu cümlelerle Menderes'in ne yönde bir dış politika izleyeceği açık şekilde anlaşılmaktadır.

Menderes'in iktidar olduğu dönemde ise, Batı ile ilişkilerin daha kuvvetli olacağı ve daha fazla geliştirileceğine dair sinyalleri, henüz Demokrat Parti kuruluş aşamasındayken Fuat Köprülü tarafından yapılan konuşmalarda yakalamak mümkündür:

“Dünya ideoloji bakımından birbirine tamamiyle zıt iki büyük cepheye ayrılmıştır. Bunlar insanlık haysiyetini ve milletlerin hürriyet ve istiklalini esas tutan hürriyet ve sulh cephesiyle, bu esaslara hiç kıymet vermeyerek her ne suretle olursa olsun aşırı solcu bir dünya yaratmaya çalışan karşı cephe dir. Buna göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmaya çalışılan insani boyutlu yeni uluslararası siyasi düzeni tehdit eden Bolşevik emperyalizmidir”... “Komünizm karşısında dikilen ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasetiyle insanlığa hizmet etmektedir. Türkler de bu davada, kıvılcık emperyalizm karşısında kurulan demokrasi cephesinde yerini almalıdır.”⁵⁶

Menderes hükümetinin Batı ile birlikte hareket etme eğilimi çerçevesinde Türkiye'nin Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın ve AET'nin önde gelen etkili ülkeleriyle olan ilişkilerini incelemek ve özellikle 1950'lerden sonra Türk siyaseti için önemli bir yere sahip olan İngiltere ile ilişkilerini değerlendirmek, konunun kavranması açısından faydalı olacaktır. İngiltere ile Türkiye'nin ilişkileri eğer Türk kimliği paydasında değerlendirilecek olursa

⁵⁴ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s.61.

⁵⁵ Kılıçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri*, s.314.

⁵⁶ Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.40.

Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana devam etmektedir. Osmanlı ve İngiltere arasında birçok savaş yaşanmış, birçok protokole imza atılmış, ittifaklar yaşanmış ve antlaşmalar imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Araplar üzerinde farklı politikalar izleyerek Osmanlı'ya ciddi zararlar vermek niyeti içerisinde olan İngiltere ile o dönemde ilişkiler bir süreliğine kesilmiş olmasına rağmen, Atatürk döneminde bu ilişkiler yeniden kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı kalması İngiltere'yi rahatsız etmiş, hatta endişelendirmiştir. Savaşa karşı kendini garantiye almak isteyen Türkiye ve savaşın Akdeniz'e sıçramasından endişe eden Fransa ve İngiltere bu nedenlerle 19 Ekim 1939'da Ankara'da bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Bu ittifaka göre Türkiye'ye bir saldırıda bulunulursa, İngiltere ve Fransa askeri yardımda bulunacak, öte yandan savaş Akdeniz'e sıçrayacak olursa, Türkiye de Akdeniz'deki bu savaşa askeri anlamda müdahalede bulunacaktır. Bununla birlikte İngiltere II. Dünya Savaşı sonrasında Truman doktrininin ortaya çıkışında ve ABD'yi, SSCB'ye karşı Türkiye'ye garanti verme konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte, özellikle ekonomik düzeyde gelişen Türkiye – ABD ilişkisi ve dönemin uluslararası politikasının Ortadoğu üzerinde cereyan etmesi nedeniyle, ABD'nin bölgede daha etkin olmaya başlaması, Türk – İngiliz ilişkilerinin zamanla Türk – ABD ilişkilerinden daha geri planda kalmasına neden olmuştur.

Menderes döneminde İngiltere ile ilişkilerin, her iki ülkenin de uzun yıllardır tarihi politikalar izlediği Ortadoğu bölgesi üzerinde cereyan ettiğini söylemek mümkündür. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu bölgesini Fransa ile gizli anlaşmalarla paylaşmış, savaş sonunda toplanan San Remo Konferansı'nda Filistin ve Ürdün'ün yönetimini ve Irak'ın mandaterliğini almıştı.⁵⁷ I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgedeki sömürgelerini korumak isteyen İngiltere, II. Dünya Savaşı'ndan sonra manda ve sömürgelerin tasfiye edilmesiyle birlikte, bu bölgedeki üslerini korumayı amaç edinmiştir. 1950'li yıllarda Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak İngiltere'nin dış politikasında önemli yer tutuyordu. İngiltere, Soğuk Savaş süresince Ortadoğu ile alınacak her türlü kararda söz sahibi olmak istemiş,⁵⁸ ancak Süveyş Krizi'nden sonra Ortadoğu'daki Batı liderliğini ABD'ye bırakmıştır.

İktidarın ilk yıllarında Menderes, İngiltere ile siyaset temelinde tarihi bir birikimin olduğunu düşünerek iyi ilişkiler kurmayı amaçlamış ve İngiltere'yi “vefakâr dost” olarak nitelendirmiştir.⁵⁹ Türkiye'nin ısrarla NATO'ya girmek istediği dönemde İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya katılmak yerine, Orta Doğu ve Akdeniz'de Batı destekli bir ittifak

⁵⁷ Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, İstanbul: Derin Yayınları, 2002, s.17.

⁵⁸ Oral Sander, *Türk – Amerikan İlişkileri 1947 – 1964*, Ankara: SBF Yayınları, 1979, s.75.

⁵⁹ Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler*, s.65.

içinde yer almasını istemiş ve bu yüzden Türkiye'nin NATO içerisinde olmaması gerektiği yönünde bir tavır ortaya koymuştur. Ancak bundan İngiltere'nin Türkiye'yi Batı ittifakı içerisinde istemediği anlamı çıkartılmamalıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, İngiltere söz konusu dönemde Ortadoğu Komutanlığı projesiyle Türkiye'nin jeo-stratejik potansiyelinin ve askeri gücünün Ortadoğu'nun güvenliği ve istikrarı için kullanılabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle Türkiye'nin NATO'ya üye olmak istemesine karşın İngiltere, Türkiye'nin Ortadoğu güvenliği ve istikrarı için vereceği desteği, NATO üyeliği konusundaki fikrinin değişmesi noktasında bir ön koşul olarak ortaya koymuştur. Türkiye, Ortadoğu Komutanlığı projesinde ABD ile birlikte istişare ederek yer almak istemesine rağmen, NATO'ya üyeliğin daha kolay olabileceği düşüncesinden hareketle İngiltere'nin tekliflerini geri çevirmemiştir. ABD'nin arabuluculuğu ile Türkiye, NATO'ya katıldıktan sonra da bölgede İngiltere'ye destek vereceğinin sözünü verince sorun çözülmüş, ancak Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı'nda aktif olarak yer alması teklifine olumlu cevap verilmesine rağmen, İngiltere'nin bu proje içerisinde Arapların bir temsilcisi olarak gördüğü ve proje içerisinde mutlaka bulunmasını düşündüğü Mısır'ın da kısa bir süre sonra Ortadoğu Komutanlığı'na dahil olmayı reddetmesiyle bu proje gerçekleşmemiştir. Bu projenin gerçekleşmemesi Türkiye ve İngiltere'nin ortak çıkarlarının söz konusu olduğu ve geçmişten bu yana politikalarının temelinde yer alan Ortadoğu bölgesinin istikrarı ve barışı noktasında çaba göstermelerine engel olmamış, Ortadoğu Komutanlığı projesinden birkaç yıl sonra gündeme gelen Ortadoğu bölgesinin savunma ve istikrarı için kurulan Bağdat Paketi'nde iki ülke aynı yönde hareket etmiş ve bu paktın altına imza atmışlardır.

Türkiye ile İngiltere'nin aktif şekilde taraf olduğu diğer bir konu ise Türkiye için çok büyük önem arz eden Kıbrıs konusu olmuştur ve 1954 yılından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak bu ekseninde şekillenmeye başlamıştır. Özellikle 1957'den sonra İngiltere Kıbrıs sorununun çözümü için arka arkaya çözüm önerileri sunmuştur. Ancak İngiltere'nin çabalarıyla taraflar arasında Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunamamış ve bunun yanında yapılan görüşmelere rağmen adadaki şiddete dayalı eylemler engellenememiştir.⁶⁰ NATO üyesi iki ülke olan Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs nedeniyle yaşadığı sorunlar, çatışma olasılığıyla hem ABD'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını tehdit etmesi, hem de NATO ittifakının tesanüdüne zarar vermesi dolayısıyla ABD'nin sürekli başını ağrıtan bir konu olmuştur. Amerikan çıkarları ve güvenliği açısından stratejik bir konumda bulunan Kıbrıs adasının iki devlet arasında sürekli sorun olma özelliğini koruması, Amerikalıları çok rahatsız

⁶⁰ Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler*, s.66.

etmekteydi.⁶¹ Bu bağlamda gerek ABD gerekse İngiltere'nin özel gayret ve çabalarıyla ilki Zürih'te, ikincisi ise Londra'da yapılan ve İngiltere'nin de imzaladığı iki antlaşmayla Kıbrıs sorunu çözüme bağlanmış ve böylece 1960 yılında Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Kıbrıs sorununun çözümü adına büyük bir adım atılmıştır.

Menderes döneminde Batı ile münasebetler çerçevesinde ilişkiler içerisine girilen diğer önemli devletlerden ikisi de Almanya ve Fransa'dır. 1950 – 1960 dönemi itibariyle Almanya ve Fransa'nın Türkiye için önemi İngiltere'den daha farklı bir şekilde, iktisadi zeminde ve bu yöndeki yaklaşımlarda olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Fransa arasındaki buzların eritilerek uluslararası ortamın yumuşatılması ve Avrupa güvenliğinin sağlanması adına bir hamle olarak görülen Avrupa Ekonomik Topluluğu düşüncesinin Avrupa ülkelerince öne sürülmesi ve AET'nin oluşturulması, Türkiye'nin bu kuruluşa önderlik eden Almanya ve Fransa'ya ayrı bir önem vermesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ve gelişmiş bir ülke olabilme noktasında sanayinin ve teknolojinin son derece önemli iki unsur olduğunun bilincindeki bir Türkiye için dönemin sanayi devletleri arasında sayılan Almanya ve diğer bir gelişmişlik örneği olan Fransa önemli ülkeler olarak görülmüştür. Özellikle 1954 yılında ABD'den beklenen yardımın azalmasıyla ve ABD'nin, Türkiye'nin ekonomik yardım paketlerine olumlu cevaplar vermemesi nedeniyle Menderes, alternatif arayışlar içerisine girmiş ve 1954 yılında geniş kapsamlı bir "*Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*"nun çıkarılmasıyla birlikte hem ülkeye girecek yabancı sermayeye zemin hazırlanmış, hem de Türkiye için Almanya, Fransa ve İtalya'nın önemi daha da artmıştır. Ayrıca Menderes hükümetinin Avrupa Ortak Pazarı'na dahil olma konusundaki niyetleri, Türkiye'yi bu ülkelerle ilişkiler içerisine girmeye iten en önemli faktör olmuştur. Bunun yanında yine 1954 – 1960 tarihleri arasında Türkiye, gerek ihracatının gerekse ithalatının üçte birinden fazlasını ABD ve Almanya'yla gerçekleştirmiş; bu dönemde Almanya, İngiltere ve ABD Türkiye'nin dış finansman bulmasında en fazla paya sahip olmuşlardır. Özellikle son yıllarda Almanya'nın ithalat ve ihracatta ABD'yi geçmesi⁶² ise Türkiye'nin diğer Batı ülkeleriyle ticaret hacmini geliştirmeye başladığının bir göstergesi olmuştur.

1954 sonrasında hükümet programında İtalya ve Almanya ile dostluk ilişkilerinin giderek sıklaştırılacağı ifade edilmiştir.⁶³ Bu nedenle özellikle tarihi bir ortak paylaşımın iki temsilcisi olan Türklerin ve Almanların birbirleri ile dostane ilişkiler içerisinde olması

⁶¹ Nasuh Uslu, "1980'lerden Günümüze Türk – Amerikan İlişkilerinin Genel Seyri ve Temel Boyutları", içinde Turkut Göksu (ed.), *1980 – 2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s.189.

⁶² Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s.494.

⁶³ 3. Menderes Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP21.htm>, 22 Ocak 2009

gerektiği söylemlerde sık sık vurgulanarak, ekonomik ilişkilerin zemini hazırlanmaya çalışılmıştır. Menderes, Alman Başbakanı Adenauer'a, Türk milletinin Almanlara karşı nesilden nesile süregelen büyük bir yakınlık ve hayranlık duyduğunu, aynı zamanda Alman ilim, fikir ve sanat adamlarının insanlığa yaptığı büyük hizmetlerden gurur duyduğunu ifade etmiştir. İki ülke arasındaki bu uzun soluklu ilişkinin geliştirilerek devam ettirilmesinin hükümetinin en önemli amaçlarından birisi olduğunu söylemiştir.⁶⁴

Almanya ile olan sıcak ilişkilerin yanında Türkiye'nin Batı Avrupa ülkelerine karşı olumlu yaklaşımını ortaya koyan ilk adımlardan birisi Menderes'in 9 Mart 1953'te Fransa'ya yaptığı ziyaretidir. Menderes tarafından yapılan bu ilk ziyarete Fransa basını geniş yer vermiş ve gazetelerde "Her Zamanki Müttefik" diye manşet atmışlardır. Fransa'ya ayrı bir önem veren Menderes, ilişkilerinde o kadar ileri gitmiştir ki, Fransa'nın üçüncü dünya ülkeleriyle yaşadıkları sorunlarda Fransa'ya destek vererek Arap dünyasını bile karşısına almayı göze almıştır. Bunun en bariz örneği, Fas ve Tunus konusunda Menderes hükümetinin BM'de Fransa lehine oy kullanması ve Cezayir'in bağımsız olmasında yine Fransa lehine tavır almasıdır.⁶⁵

Batı'nın büyük ülkeleriyle yakın ilişkiler içerisinde olan Menderes hükümetinin 1950'lerin sonuna doğru gündemine aldığı önemli bir konu da AET ve AET'ye üyelik olmuştur. AET'ye üyeliğin Türk ekonomisinin kalkınması adına büyük bir şart olduğunu ileri süren ve Menderes'i bu konuda ikna etmeye çalışan, dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu olmuş ve kurucu devletler arasında gümrük birliği kurarak, ortak bir pazar yaratmayı hedefleyen AET'nin Türkiye ekonomisi için büyük bir kaynak ve can simidi olabileceği ifade edilmiştir.⁶⁶ Yunanistan'ın 1959'da örgüte başvurusu üzerine Türkiye'nin, üyelik çabaları daha da hızlanmış, Yunanistan'ın böyle bir üyeliği durumunda uluslararası prestijinin daha da artması ve AET ülkeleri açısından Türkiye'ye kıyasla daha vazgeçilmez bir ülke olması ihtimalinden endişe edilmiştir. Bu yüzden Yunanistan'ın başvurusundan 16 gün sonra Türkiye AET'ye resmen başvurmuştur. Örgüt 10 Eylül 1959 tarihinde aldığı kararla her iki ülkenin de başvurusunu kabul ettiğini beyan etmiş, Bakanlar Konseyi Komisyon'a Türkiye ile müzakerelere başlama yetkisi vermiştir.⁶⁷

Demokrat Parti dış politika felsefesi bakımından AET sürecini ifade edecek olursak, bu süreçte izlenen politikaların aslında ekonomik temelden ziyade siyasi bir düşüncenin

⁶⁴ Kılıçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri*, s.82.

⁶⁵ Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler*, s.67.

⁶⁶ Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt I, 2001, s.813.

⁶⁷ Enis Coşkun, *Türkiye Avrupa Bütünleşmesinin Yüzyıllık Seyir Defteri*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002, s.79.

ürünü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Türkiye’yi AET’ye üye olmaya yönlendiren ve bunu Türkiye için bir olmazsa olmaz haline getiren en önemli gelişmenin Yunanistan’ın bu örgüte üye olmak istemesinin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türkiye’nin AET’ye müracaatı, iddia edildiği gibi sadece “Yunan rekabeti”ne indirgenemeyecek kadar da çetrefilli bir konudur.⁶⁸ Tarihe bulunduğu yer ve zamandan bakanların genel yanılgısı bu konuda da işlemiş, Yunanistan ve Türkiye deyince aklına “düşmanlık”, “rekabet”, “tehdit” gibi kavramlar dışında başkaca bir şey gelmeyen bazı çevreler, bu “Yunan faktörü” konusunu da abartmışlardır. Oysa ki, 1959 yılının özellikle ilk çeyreğinden sonra, Türk – Yunan ilişkileri Kıbrıs politikasının ipoteğinden ciddi ölçüde sıyrılarak, neredeyse Atatürk – Venizelos dostluğunu hatırlatır bir bahar dönemine girmiştir. Özellikle de dış politika alanında her iki ülke arasında yakın işbirliği tesis edilmeye başlanmıştır. Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis 1959 Mayıs’ında Türkiye’yi ziyaret etmiş ve Menderes ile görüştüğü konuların başında AET gelmiştir. Ziyaretten sonra yayınlanan bildiride, her iki başbakanın “Ortak Pazar konusundaki gelişmeleri, gerekirse ortak bir politika belirlemek için yakından izlemeye karar verdikleri” deklare edilmiştir.⁶⁹

Türkiye tarafında genel olarak AET konusu kabine tarafından desteklenirken Devlet Bakanı olan ve daha sonra Sanayi Bakanlığı görevini üstlenecek olan Samet Ağaoğlu böyle bir ortaklığın Türkiye’nin iktisadi yapısı ve dış ticaret dengesine etkileri konusunda kaygıları bulunduğunu ifade etmiştir. Ağaoğlu, planlanan ortaklığın korunması gereken Türk sanayisini menfi yönde etkileyeceğine inandığından ötürü acele edilmesi konusunda endişe duymuştur.⁷⁰ Yani özü itibarıyla Ağaoğlu, AET’ye karşı çıkmamış, sadece zamanlama ve acele edilmemesi konusunda dikkat edilmesi gerektiğini, aksi halde Türk iktisadi yapısının zarar görebileceğini savunmuştur. Bu bağlamda genel olarak Türk hükümetinin başvuru konusunda istekli ve gayretli olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Türkiye tarafı bu niyet içerisindeyken AET, Türkiye’ye temkinli yaklaşmış ve Türkiye’nin hızla büyüyen nüfusunun üyelik süreci sonunda her iki taraf için de bir sorun teşkil edeceği, Türkiye ekonomisinin henüz AET üyeliğine hazır olmadığı, yüksek dış borca sahip olduğu ve ülke içerisinde siyasi istikrarsızlıkların yaşandığını vurgulayarak, Yunanistan’ın Türkiye’ye oranla daha avantajlı olduğunu dile getirmiştir. Bu duruma Zorlu tepki göstermiş ve AET ile ilişkiler sancılı bir sürece girmeye başlamıştır. Menderes

⁶⁸ M. Ali Birand, *Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası 1959 – 1990*, İstanbul: Milliyet, 1990, s.72.

⁶⁹ Şaban. H. Çalış, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışları Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2001, s.40.

⁷⁰ Birand, *Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası 1959 – 1990*, s.73.

döneminde her ne kadar AET konusunda tam anlamıyla bir başarı elde edilememiş olsa da, AET üyesi ülkelerle ikili ilişkilere girilmesi, anlaşmalar imzalanması ve gelecek adına bir takım zeminler oluşturulması bakımından Menderes'in yoğun çabaları olduğunu söylemek mümkündür.

Bunların yanında Menderes hükümetlerinin dış politikasında etkili bir şekilde belirleyici olan Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü (NATO), Türk dış politikasının gündemini uzun süre meşgul etmiş ve üyelik anlamında Türkiye'nin hedefleri arasında yer almıştır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmamaktaki kararlılığının da ortaya çıkardığı güven sorunu, bazı devletlerce Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin engellenmeye çalışılmasına neden olmuştur. Bu nedenle Demokrat Parti, NATO'ya üyelik sürecini hızlandırmak ve olumlu sonuçlar almak için o dönemlerde henüz yeni başlayan Kore Savaşı'na asker gönderme kararı almıştır. Bu bağlamda ABD'nin öncü olduğu Birleşmiş Milletler hareketine Türkiye, 4500 askerlik bir kuvvetle destek vermeyi kararlaştırmıştır.⁷¹ Sonuç itibarıyla Kore'ye giden ve üstün hizmet gösteren Türk askerinin başarısı ve Türk hükümetinin bu konuda göstermiş olduğu ilgi ve alaka, Türkiye için adeta NATO üyeliğinin kapısını açmıştır.

1950 yılında Adnan Menderes liderliğinde işbaşına gelen Demokrat Parti'nin dış politika felsefesini genel olarak değerlendirecek olursak, DP dış politikasının üç ana kulvarda eğilim gösterdiğini söylemek doğru olacaktır. Bunlardan birincisi; o yıllarda geçerli olan Sovyet tehdidinin önlenmesi yönünde olmuştur. İkincisi; Sovyet tehdidinin etkisinden uzaklaşmaya çalışan Türkiye'nin, Batıyla ekonomik, siyasi ve askeri anlamlarda işbirliği içerisine girmesi olmuştur ki, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO gibi faktörler ile bu hedef gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sonuncusu ise, Kıbrıs konusunda ödün vermeme ve Türklerin bölgedeki haklarını garanti altına alacak şekilde bu sorunun çözüme kavuşturulması olmuştur. Bu üç eksen, Demokrat Parti iktidarının dış politika yönelimlerini belirleyen temel faktörler olmuştur.

Demokrat Parti'nin dış politikadaki bu yönelimlerine bakıldığında dış politika çizgilerinin 1950'li yılların uluslararası konjonktürüne göre çizildiğini söylemek mümkündür. İç politikada ise toplumun kalkınması Menderes'in temel ideali olmuş ve bu amaca ulaşmak için ülkenin güvenliğinin sağlam bir temele oturtulması gerektiği düşünülmüştür.⁷² Bu bağlamda o dönemin üst düzey karar alıcıları ve Türkiye adına dış politika oluşturmada ve bu politikaların uygulanmasında geleneksel olarak önemli bir yere sahip olan Dışişleri Bakanlığı

⁷¹ Mehmet Gönübol ve A. Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 – 1973*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1974, s.311.

⁷² Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996, s.75.

tarafından, Türkiye'nin güvenlik içerisinde kalkınmasının ve güçlü bir ülke olmasının Batı ile iyi ilişkiler kurularak gerçekleştirilebileceği öngörülmüştür.

2.3. Turgut Özal, Anavatan Partisi ve Dış Politika

Turgut Özal 1927'de Ziraat Bankası'nda memur olan Mehmet Sadık Bey ve Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ilkokul öğretmeni olan Hafize Hanım'ın ilk çocukları olarak Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babasının görevi nedeniyle ilk ve orta öğrenimini yurdun değişik yerlerinde gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. İlkokulu Söğüt ve Silifke'de, ortaokulu Silifke ve Mardin'de, liseyi ise Konya ve Kayseri'de tamamlamıştır. 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Elektrik Mühendisliği Bölümü'nü bitirmiştir.⁷³ Aynı yıl Ankara Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde (EİEİ) mühendis olarak çalışmaya başlamış ve akabinde ilk eşi olan Ayhan İlhan'la evlenmiştir. Fakat bu evlilik kısa sürmüştür ve 1952 yılında sona eren bu evlilikten sonra, kendisinin de çalıştığı EİEİ'de daktilocu olarak görev yapan Semra Yeyinmen'le evlenen Özal'ın bu evlilikten 3 çocuğu olmuştur.⁷⁴ Bu dönemde devlet bursuyla ekonomi eğitimi almak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne giden Özal'ın Amerika tecrübesi ve burada aldığı eğitim, onun kişiliği, dünya görüşü ve Türkiye'nin geleceği ile ilgili görüşlerinde son derece etkili olmuştur. Askerliğini Ankara'da yapan ve 1960 ihtilalinde asker olan Özal, 1961 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruluş çalışmalarına da destek vermiştir.

1965 yılında Demirel başbakan olduğunda, Özal da bir süre Başbakanlık Teknik Uzmanlar Kurulu'nda görev yapmış ve 1967 – 1971 yıllarında DPT Müsteşarlığı görevini yürütmüştür. “Teşvik ve Uygulama Dairesi ve “Kalkınma Fonu” olmak üzere iki önemli birimin kurucusu olan Özal, bu dönemde İran ve Irak'la ilişkilere önem verdiği ve bu nedenle Batı'ya karşı olduğu yönünde eleştiriler almıştır. Ancak ABD'de eğitim alan ve bu eğitimin siyasi düşünce hayatına da etki ettiği gözlemlenen Özal, Batı kökenli kurumlar olan IMF ve Dünya Bankası ile iyi ilişkiler sürdürmüştür.⁷⁵ Söz konusu dönemde devlet bürokrasisinde yer alan çoğu isim Özal'ın ABD'nin etkisinde olduğunu söylemektedir.⁷⁶ Bununla birlikte Turgut

⁷³ Nevra Yaraç Laçınok, “Turgut Özal'ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı”, içinde Ali Faik Demir (der.), *Türk Dış Politikasında Liderler*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2007, s.538.

⁷⁴ <http://www.malatya.gov.tr/malatya/turgut.htm>, 12 Mart 2009

⁷⁵ Laçınok, “Turgut Özal'ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı”, s.539.

⁷⁶ Mehmet Ali Birand – Soner Yalçın, *The Özal – Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2004, s.34.

Özal ve ailesi için yapılan “takunyalı”^{*} nitelemesi, DPT’nin o dönemdeki kadrosunun ağırlık olarak Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Adalet Partisi (AP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) bünyesinde siyaset yapmış olmaları ve Özal’ın bürokrat olduğu dönemde AET ile ilgili gelişmelere karşı soğuk bir yaklaşım sergilemesi^{*} onun İslamcı çizgiye yakın olduğunu destekleyen argümanlar olmuştur. Özal’ın AET’ye karşı mesafeli tutumu, partisini ve hükümetini kurduğu ilk yıllarda da kısmen devam etmiştir. Ancak ANAP’ın kuruluş amacının açıklandığı ANAP Tüzüğü’nün 2. maddesinde; “muasır medeniyet seviyesine erişmeyi hedef alan” ibaresiyle dolaylı olarak gelişmiş Avrupa’nın, yani AET’nin kastedildiği anlaşılabilir. Çünkü Türk modernleşme pratiğinde muasır medeniyet ile kastedilen Avrupa medeniyeti olmuştur.⁷⁷ Ayrıca ekonomik olarak AET yapısının Özal’ın görüş ve politikalarıyla uyuşması ve Özal’ın liberal ekonomiyi savunması onun AET yanlısı bir tutum sergilemesine zemin oluşturmuştur. Özal’ın Batı konusundaki bu politika değişiminin aslında Milli Görüş camiasından gelen Erdoğan ile benzeştiğini ifade etmek gerekir. Özal’ın 1960’larda Batı ve AET’ye karşı bir tavır sergilerken, iktidar olduğunda Batı ile sıkı ilişkiler tesis etmeye çalışmasıyla, Erdoğan’ın 1970’lerde Milli Selamet Partisi içerisinde görev aldığı dönemde Batı aleyhtarı olarak görülmesi ve iktidara geldiğinde başta AB olmak üzere Batı ile aynı yönde hareket etmeye çalışması, iki liderin dış politikadaki ortak yönlerinden birini ortaya koymaktadır.

1980’li yılların ilk yarısında Ortadoğu ile yapılan ticaret hacmi zirveye çıkmış ve 1985’e gelindiğinde toplam dış ticaret hacmi içerisinde Ortadoğu’nun payı geriye düşerken, AET ülkelerinin payı yükselmeye başlamıştır. İhracat konusunda da sıkıntı yaşayan Türkiye özellikle 1985’ten sonra pazar sıkıntısı çekmeye başlamış ve bu nedenle alım gücü yüksek 340 milyonluk tüketici ihtiva eden AET ülkelerinin oluşturduğu pazarla dış ticaretini geliştirebileceğine inanmıştır.⁷⁸ Bu rakamsal değerler ve değişimler Özal’ın siyasete ekonomi çevresinde bakması noktasında oldukça büyük bir yer işgal etmiş ve onun AET konusundaki fikirlerinin değişmesinde önemli rol oynamıştır.

^{*} Özal’ın DPT müsteşarı olduğu dönemde, bu kurumda ciddi ölçüde kadrolaşmaya gittiği bilinmekle birlikte, DPT binasında namaz vakitlerinde abdest alan ve ayağında takunyalarla gezen bir yağın insanla karşılaşmıştır. Bu nedenle Özal’ın DPT’deki faaliyet ve düzenlemeleri dolayısıyla kendisi ve grubu "Takunyacılar" olarak anılmıştır. (Feride Acar, “Liberal Dönüşümün Dindar Öznesi”, içinde Metin Heper ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s.188.)

^{*} Umut Karabulut, “Anavatan Partisi İktidarı’nın İlk Yıllarında Türkiye – Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) İlişkileri ve Türkiye’nin AET’ye Tam Üyelik Başvurusu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/14, (2007/Bahar), s.138.

⁷⁷ Nejat Doğan ve Mahir Nakip (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006, s.236.

⁷⁸ Çalış, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri. Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, s.223.

Özal'ın Anavatan Partisi'ni kurup başbakan olmasından çok önceleri henüz 1960'lı yıllarda İslami topluluklarla, özellikle Nakşibendî Tarikatı'nın İskenderpaşa Dergahı ile ilişki içerisinde olduğu bilinmekte⁷⁹ ve Özal'ın 1980'li yıllardan ölümüne kadar geçen süreçte en büyük destekçilerinin İslami tarikatlar olduğu söylenmektedir. Bu yıllar aynı zamanda Özal'ın "İlim Yayma Vakfı" ve "Milli Kültür Vakfı" gibi İslami yönü ağır basan kurumların, kuruluş ve yönetim aşamalarında yer aldığı bir dönem olmuştur.⁸⁰

Özal, başbakan olmadan önce çeşitli partilerde siyaset kapısını zorlamış, ancak başarılı olamamıştır. 1975'te Milli Cephe hükümetinin kurulmasıyla MHP İstanbul Senatör adayı olmuş, 1977 Genel seçimlerinde ise İzmir'den Milli Selamet Partisi (MSP) adayı olan Özal, az bir oyla seçimi kaybetmiş ve amacına ulaşamamıştır. Özal'ın bu şekilde siyasetin içerisinde olması ve özellikle MSP'den aday olması konusunda Nakşibendi lideri Mehmet Zahit Kotku'dan tavsiye aldığı belirtilmektedir.⁸¹ Bu sayede Özal, hem gelecek dönem adına kendisi için yeni bir potansiyel kitle elde etmeye çalışmış, hem de siyasetin bizzat içerisinde yer alarak deneyim elde etmek istemiştir.

14 Ekim 1979 seçimlerinden sonra Demirel'in Başbakan olmasıyla birlikte Özal Başbakanlık Müsteşarlığı görevinde bulunmuş,* ayrıca Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek ve o dönemde Türk ekonomi yapısını oldukça etkileyecek olan "24 Ocak Kararları"nın hazırlanmasına büyük katkı sağlamıştır.⁸² 24 Ocak kararları, Türk ekonomisinde büyük bir liberalizasyonu amaçlamıştır. Döviz kuru politikasının değiştirilerek, devletin ekonomideki rolünün en aza indirgenmesi ve ekonomik büyüme için özel sektöre daha fazla ağırlık verilmesi hedeflenmiştir. Bu kararların temel saç ayakları döviz kuru politikası, yurtiçi fiyat politikası ve kurumsal reformlar olmuştur.

1980 yılı ve öncesinin Türkiye iç siyaseti açısından pek de parlak bir dönem olmadığı herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle Ecevit iktidarının yönetiminde olduğu ve Kıbrıs Harekatı'nın yapıldığı 1974 yılı ve sonrasında Türkiye için ekonomik olarak büyük bir kaos yaşanmış, Türkiye, Batı'ya karşı durmasının da etkisiyle ekonomik olarak sancılı bir dönem geçirmiştir. Bu sancılı dönemden sonra 1980 yılına kadar yaşanan yoğun sağ – sol çatışması 12 Eylül 1980 askeri darbesini beraberinde getirmiş ve Orgeneral Kenan Evren Başkanlığında

⁷⁹ Laçınok, "Turgut Özal'ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı", s.539.

⁸⁰ Feride Acar, "Liberal Dönüşümün Dindar Öznesi", içinde Metin Heper ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s.188.

⁸¹ Birand - Yalçın, *The Özal – Bir Davanın Öyküsü*, s.51.

* http://tr.wikipedia.org/wiki/Başbakanlık_Müsteşarları_listesi

⁸² Hasan Kazdağlı, "Turgut Özal'ın İktisadi Reformları", içinde İhsan Sezal ve İhsan Dağı (der.), *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2001, s.443.

kurulan Milli Güvenlik Konseyi ülke yönetimine el koymuştur. Özal, askeri yönetim döneminde iktisadi ve ticari olarak yoğun bir birikime sahip olması dolayısıyla ve bu konuda önemli mevkilerde görev almış olması nedeniyle 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra kurulan hükümete Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atanmıştır. Aslında daha önce MSP'den milletvekili adayı olması, Türk siyasetinde "takunyali" olarak adlandırılması ve İslamcı çevrelere yakınlığı MGK'da endişe uyandırmışsa da 24 Ocak Kararları'nın uygulanması özellikle ABD tarafından destek gördüğünden, ekonominin Özal yönetiminde olması bir gereklilik halini almıştır. Ancak 1982 yılında Maliye Bakanı Kaya Erdem'in görevden ayrılmasıyla, Özal da bu görevden istifa etmiştir.

Turgut Özal'ın bir siyasi lider olarak ortaya çıkmadan önceki yıllarında etkili bir bürokrat olarak ekonomide önemli görevlerde yer alması nedeniyle yabancı ülkelerle ve uluslararası organizasyonlarla bağlantılarını o yıllarda kurmaya başlaması, Amerika'ya giderek teknolojiye ve ekonomik sistemden etkilenmesi, onun iç ve dış politika oluşturmasında etkili olan en önemli faktörlerden olmuştur. Teknolojiye olan ilgisi, ekonomi temelli politika ve düşünce yaklaşımları, liberal ekonomi anlayışı ve dış ilişkilere önem vermesi bu birikimin birer ürünü olarak gösterilmektedir.

Özal, Türkiye'nin büyük sorunlarla karşı karşıya olduğu, istikrarsızlığın had safhaya ulaştığı ve kamuoyunun büyük arayış içerisinde olduğu bir dönemde güçlü şekilde iktidara gelmiş, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli ve tartışılan liderlerinden biri olmuştur. Darbe yönetiminin toplum üzerindeki baskısı ve garnizon bir toplum yapısının oluşması Türkiye'de insanları sivil bir yönetime aç bırakmıştır. Halk, denenmişlerin dışında oluşacak güçlü bir iktidarın onların beklentilerine cevap verebileceğini düşünmekteydi. Ülkedeki sosyal sorunlar her ne kadar askeri disiplin ile istikrara girmiş gibi gözükse de, ekonomik sorunların askeri yöntemler ile çözülmesi mümkün olmamıştır. Üstelik darbenin ülke içinde olduğu gibi dış dünyada da etkisi olumsuz olmuş ve Türkiye Batı'da izole olmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda başarıya olan 'açlık', Özal'ın iddialı görüşlerinin daha kolay destek bulmasını sağlamış, Özal politikalarını adeta meşrulaştırmıştır.

1983 yılında demokratik seçimlerin yapılması gündeme geldiğinde, Turgut Özal koşulların gerektirdiği ve tanıdığı fırsatı da değerlendirerek 20 Mayıs 1983 yılında Anavatan Partisi'ni (ANAP) kurup, 6 Kasım 1983 seçimlerini kazanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 19. Başbakanı olmuştur. 1983 yılında büyük bir başarıyla seçimlerde oyların yüzde 45'ini alarak 211 milletvekili çıkararak I. Özal Hükümeti, 24 Aralık tarihinde TBMM'den güvenoyu almış ve böylece 1989'a kadar sürecek olan Özal dönemi başlamıştır.

Seçimlerden birinci parti olarak çıkan Anavatan Partisi'nin yapısal olarak değerlendirmesi dikkate alındığında, bakanların büyük çoğunluğunun mühendis kökenli olduğu gözlenmiştir.⁸³ Bu da Özal'ın kabine oluşturmada geçmişte olduğu gibi dava adamlarını değil, kariyer sahibi ve daha çok iş bitirici diye nitelendirilebilecek kişilere yer vererek pragmatik davrandığını göstermektedir. Özal'ın siyasi hayatındaki konumu ve başarısı sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin 19. Başbakanı olarak kalmamış, TBMM tarafından 31 Ekim 1989'da Cumhurbaşkanı seçilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı olmayı da başarmıştır. Başbakanlık görevi devam ederken Cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olan Turgut Özal, Cumhurbaşkanı seçilince, Başbakanlık görevinden ayrılmış ve hükümeti kurma görevini, Erzincan Milletvekili Yıldırım Akbulut'a vermiştir. 15 Haziran 1991'de yapılan ANAP Olağan Büyük Kongresi'nde ise Mesut Yılmaz'ın ANAP Genel Başkanı seçilmesiyle Akbulut, Başbakanlıktan ayrılmış ve hükümeti kurma görevi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından Rize Milletvekili Mesut Yılmaz'a verilmiştir.⁸⁴ Ancak Özal, Cumhurbaşkanı olduktan sonra da iç ve dış politikaların yürütülmesinde ve planlanmasında son derece belirleyici olmuştur.

Turgut Özal'ın kendinden önceki liderlerden ve devlet adamlarından farklı olan en önemli özelliği hiç kuşkusuz, formalitelerden uzak ve çok yönlü kişiliğe sahip bir lider olmasıdır. Örneğin başbakan olmadan önce yapılan söyleşilerde kütüphanesinde matematik, fizik ve Cemal Kutay'ın tüm eserlerinin bulunduğu, ayrıca bunların yanında Red-Kit, Tommiks, Teksas, Zagor gibi çizgi romanlar yer aldığını ve balık tutmayı, hızlı araba kullanmayı sevdiğini kendisinin dile getirdiği herkes tarafından bilinmektedir. Özal'ın bu renkli özel hayatı, hiç kuşkusuz onun siyaset yelpazesine de yansımış ve Batı'nın modernizmi ile İslam muhafazakarlığını bir arada değerlendirerek, hem Doğu ülkeleri hem de Batı ülkeleri ve Batı kuruluşlarıyla bir bütün içerisinde devlet ilişkilerini yürütmeye çalışmış ve uygulamalarıyla Türkiye Cumhuriyeti tarihinde "Özallı yıllar" olarak anılacak önemli bir dönüm noktası ortaya çıkarmıştır.

Özallı yıllar her ne kadar Türkiye için önemli değişimlerin yaşandığı ayrı bir dönem olarak ifade edilmiş olsa da zaman zaman Özal'ın politikaları ve yaklaşımları diğer liderlerle kıyaslanmaya çalışılmıştır. Ekonomiye çok önem vermesi, ordu ile ilişkiler* ve ABD ile

⁸³ <http://www.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?wpg=kabine&did=basbakanlik.123500>, 18 Mart 2009

⁸⁴ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/tr/08163.htm>, 18 Mart 2009

* A. Nafiz Gürman, (Orgeneral 10 Haziran 1949 – 6 Haziran 1950) bir yıldan az görev yaptığı Genelkurmay Başkanlığı'nda seçimlerden sonra darbe söylentileri üzerine Menderes tarafından görevden alınmış, daha önceki Başkanlar Salih Omurtak ve

ilişkiler noktasında bazı politika uygulamaları nedeniyle Adnan Menderes'e benzetildiği olmuştur. Hatta Demirel ile kıyaslanmaya çalışılmıştır. Ancak Demirel'in statükocu ve kuralcı yapısına karşın, Özal'ın pragmatik yaklaşımı ve sorunları çözüm arayışı içerisinde ele almasıyla birlikte idari, ekonomik ve sosyal yapıyı dönüştürmeye çalışan uygulamaları onun şablonları yırtmış aktif bir lider olduğunu göstermektedir.⁸⁵ Daha önceki liderler ideolojik nedenlerle bazı alternatiflere daha başından kapalı olmuşlar, dar bir alanda seçim yapmak zorunda kalmışlardır. Oysa ki Özal, Batı, Doğu ya da Kuzey ayrımı yapmamıştır. Amaçlarına ulaşabilmek için çok az ön şart koyarak, başta ekonomik ilişkiler olmak üzere en zor ülkelerle bile münasebetleri geliştirmenin yollarını aramıştır.

Özal'ın devletin çalışma şekli ile ilgili görüşleri de Türk dış politikasının oluşturulması sürecini yönetsel şekilde etkilemiştir. Bürokrasinin işleri yavaşlattığını düşünen Özal, politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında bürokrasiyi kullanmadan, doğrudan ilişkiler kurmaya çaba göstermiştir. Bu bağlamda genellikle Dışişleri Bakanlığı'nın yerine getirmesi gereken bir takım faaliyetler, Özal tarafından ifa edilmeye çalışılmıştır. Devlet başkanlarıyla ve örgüt temsilcileriyle bizzat görüşmelerde bulunması, politikalar üretmeye çalışması ve gerekli görüşmeler Özal tarafından yapıldıktan sonra Dışişleri Bakanlığı'nın bu görüşmeleri resmi çerçeveye yerleştirmeye çalışması, Özal tarafından bürokrasinin devre dışı bırakılarak siyasetin daha da işlevsel hale getirilmesine bir örnektir. Özellikle dış politika bürokrasisini oldukça "pasif" bulan Özal, bürokraside geçirmiş olduğu yıllardan da yararlanarak devlet mekanizmasının boşluklarından yararlanmış ve çoğu kez bürokrasiyi bypass etmiştir. Her alanda liberalizm, demokrasi, olabildiğince yerinden yönetim, siyasi iradenin üstünlüğü, bireycilik, gelenekler ve inançlara saygılı bir devlet anlayışı, fikrî hoşgörü, Anglo-Sakson laiklik anlayışı ve Batılılaşma gibi temel değerleri savunan bu yaklaşımlar bütünü, Özal dış politikasının alt yapısını oluşturmuştur.⁸⁶

Özal'ın muhafazakar bir lider olduğu bütün kamuoyunca bilinen bir gerçektir. Ancak Özal'ın muhafazakarlık anlayışı diğer liderler gibi olmamıştır. Örneğin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin laiklik ve ulusal devlet konusundaki tavizsiz tutumu İslamcı muhafazakarları hep rahatsız etmiş ya da bu konuda daha esnek davranılması gerektiğini düşünmüşlerse de, dönemin darbeci askerleri Özal ile birlikte çalışmakta bir sakınca görmemişlerdir. Zira

Kazım Orbay ise emekliye sevk edilmişti. Aynı doğrultuda Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile 1. Körfez Savaşı'nda görüş ayrılığına düşen dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Toruntay, 1990 yılında bu görevinden istifa etmişti.

⁸⁵ Yılmaz AYTEKİN, "Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal", İhsan SEZAL ve İhsan DAĞI (der.), *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2001, s.89

⁸⁶ <http://www.turkishweekly.net/article/333/turgut-ozal-period-in-turkish-foreign-policy-ozalism.html>, 21 Mart 2009

Özal'ın siyasette uç noktadaki İslamcıların politik takıntıları gibi hiçbir takıntısı olmamıştır. Yani aşırı bir Amerikan düşmanlığı, Filistin ve Arap aşkı, Batı'yla mesafe, Ortadoğu'yla ve Türkiye dışındaki Müslümanlarla özel ilişkiler kurma çabası gibi davranışları olmamıştır. Ancak Özal'ın, iş dünyası ve sivil bürokrasi ile sorunlarının olmamasının yanında 1980'li yılların Türk siyasetine 1982 Anayasasıyla birlikte yerleşen, askeri yapının siyasal rejim içindeki ağırlığının azaltılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.⁸⁷ Özal, ordunun Türkiye'de devletin kurucusu olduğunu, ancak siyasi otoritenin kendisi olduğu ve ordunun görevinin de siyasi otoritenin önüne çizdiği hedefleri gerçekleştirmek olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ Bu bağlamda özellikle ulusal çıkar algılaması noktasında Özal ile ordu arasında bir farklılık belirginleşmiş ve ordu, Özal'ın özellikle Kıbrıs konusundaki tavizkar tutumu ve Kürt sorununa yaklaşımından rahatsız olmuştur. Bu uyuşmazlık Özal'ın Cumhurbaşkanı olduğu dönemde de kendisini hissettirmiş ve 1987 yılında Genelkurmay Başkanlığı'na atanan Necip Torumtay ile hükümet arasında 1. Körfez Savaşı konusunda anlaşmazlıkların olması sonucunda Torumtay'ın görevden istifa etmesi ya da istifa etmesini gerektiren şartların devlet tarafından oluşturulması sağlanmıştır. Ayrıca Necip Torumtay'ın Genel Kurmay Başkanı olmasında Özal'ın etkili olduğu ve atamaya müdahale ettiği de bilinmektedir. Çünkü normalde Kara Kuvvetleri Komutanı'nın Genel Kurmay Başkanı olması temayülü var iken, onun yerine, Necip Torumtay'ın atanması Genel Kurmay Başkanlığı atamalarına ve ordu içerisindeki liyakata müdahale edildiği izlenimini ortaya çıkarmıştır.

Genel itibarıyla Özal, özel hayatındaki renkli kişiliğiyle ve siyaset sahnesindeki çok yönlü politikalarıyla kendinden sürekli bahsettiren bir lider olmuş ve politika anlayışı noktasında alışılmışın dışında uygulamalar ortaya koyarak Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde bir döneme adını vermiştir.

2.4. Anavatan Partisi'nin Dış Politika Felsefesi

Özal'ın siyasi anlayışında kapsayıcı ve bütünleştirici bir yapıdan söz etmek mümkündür. Kendisinden önce yoğun bir siyasi çekişmeden geçen ve sıkıntılı günler yaşayan Türkiye, karşıtların uzlaşmaması nedeniyle ağır ekonomik ve siyasi bedeller ödemiştir. Bu ortamı yakından bilen bir kişi olarak Özal, Demirel'in çalışma grubunda yer almasına rağmen mevcut liderlere taraf olmaktan çekinmiş ve tüm akımları birleştirici bir formül üzerinde durmuştur. Bu yaklaşıma göre tüm siyasi akımlar Türkiye'nin çıkarlarını savunmaktadır ve

⁸⁷ İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, Ankara: İmge Yayınevi, 2004, s.125.

⁸⁸ Hasan Cemal, *Özal Hikayesi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s.22.

ortak bir platformda bir araya gelmeleri mümkündür. Türkiye ekonomisini uluslararası pazarlarda rekabet eder hale getirip, ekonomide köklü bir değişimin mimarı olmak isteyen Özal, bu nedenle 1970'lerde çatışmaların esiri olmuş ve kutuplaşmış siyaseti geride bırakarak, 1980 öncesi siyasi dönemin milliyetçi, muhafazakar, merkez sağ ve merkez solunu uzlaştırma çabası içerisinde olmuştur. Bu şekilde kendinin ve ANAP'ın siyasi kariyerini, böylesine uzlaşmaz görünen bağlılıklar mozaiği üzerine kurmaktan hiç çekinmemiştir. Çünkü bu hamle, o şartlarda, sonuç vaat eden siyasi ve gerçekçi bir hareket olmuştur.⁸⁹

Bu bağlamda ANAP'ın kurucu kadrosu incelendiğinde sol ve sağdan çok farklı görüşlerin bir arada olduğu görülür. I. Özal hükümetinde kabine genelde tanınmamış kişilerden oluşmuş, hatta o dönem milletvekili olmayan, ancak sonradan vekil olarak seçilecek olan Ekrem Pakdemirli (Maliye ve Gümrük Bakanı) ile Adnan Kahveci (Devlet Bakanı) Özal'a yakınlığıyla bilinen devlet adamları olarak kabinede görev almışlardır.⁹⁰ Yine parti için önemli isimlerden olan, kapatılan MSP'nin Konya belediye başkanı Mehmet Keçeciler ve MHP'de siyasete başlayan Yaşar Okuyan ile birlikte 1980 öncesinde siyasi partilerin yerel teşkilatlarında yer alan çeşitli isimler de Anavatan Partisi'nin kadrosunda yer almışlardır.⁹¹

Bu anlamda, farklı siyasi grupları, özünde hiçbir değişim talebinde bulunmaksızın bir arada tutabilen ve bir arada çalıştırabilen bir yapıya sahip olması Özal'ı, kendinden önceki devlet adamlarından hatta güçlü tek parti lideri olarak Menderes'ten bile ayıran en önemli özelliklerden birisidir. Bu durum ister istemez dış politika hedeflerine ve uygulamalarına da yansımıştır. Farklı görüşe sahip çalışma kadrosu, geçmişte gruplaşmanın ve taraf olmanın verdiği bir psikolojiyle toplumunda endişe yaratıp, tutarsızlığa yol açacak gibi dursa da iktidarın geniş bir kitleye dayanıyor olması dış politika uygulamalarını meşrulaştırmış, aynı zamanda da 1950'li yıllarda gerçekleştirilmek istenen çok yönlü dış politika uygulamasını daha sağlam bir temele oturtmuştur. Özal'ın dış politika uygulamalarındaki bürokrasi dışı yaklaşımı ve tutumları dış politika hedeflemeleri noktasında farklı bir yapıyı ortaya çıkarsa da, hükümet içerisinde farklı düşünce temellerine sahip siyasetçilerin yer alması ve bu kişilerin gerek iç kamuoyuna gerekse uluslararası kamuoyuna karşı birlik beraberlik adına bir güven veriyor olmaları, Özal'ın dış politikadaki hareket alanını genişletmiştir. Bunun bir ürünü olarak da Avrupa ve ABD politikaları yoluyla Batı hedefinden sapmayan, hatta önceki

⁸⁹ Acar, "Liberal Dönüşümün Dindar Öznesi", s.197.

⁹⁰ Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, s.252.

⁹¹ Levent Köker, "Anavatan Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.1253

iktidarlara oranla bu hedefe daha ayrı bir önem veren Özal ve çalışma kadrosu, farklı kültürdeki komşu ülkelerle ve dışarıda yaşayan Türkler ile de yakın bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır.

Dış politikada Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nin (ANAP) geleneksel Türk dış politikasından farklı bir yöntem izlediğini söylemek mümkündür. ANAP, ülkeler arasındaki her türlü ilişkiyi, karşılıklı ekonomik çıkarlara dayanan işbirliği temelinde geliştirmeye çalışmış ve böylece karşılıklı bağımlılığı artırmayı hedeflemiştir. Özal, Soğuk Savaş döneminde ülkeler arasında izlenen realist teoriye dayanan dış politika eylemlerini yumuşatarak, dış politikada ekonomi faktörünün gelişmesi için neoliberalizm* anlayışını benimsemiştir. Bu nedenle ekonomik ilişkileri, siyasi sorunları engelleyecek ve sağlıklı ilişkiler için zemin hazırlanmasına yardımcı olacak bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır.⁹²

Türkiye'yi Batı siyasi sisteminin bir parçası yapmaya çalışan Özal, bölgesel ilişkiler ya da İslam ülkeleri ile ilişkilerin Batı'ya bir alternatif olarak algılanmaması gerektiğini düşünmekteydi. Hatta Türkiye'nin İslam dünyasında ya da Ortadoğu ülkeleriyle sağladığı ilişkilerin ve oluşumların Avrupa'ya bir alternatif olmaktan çok, Avrupa'yla bütünleşmede Türkiye'ye yardımcı olacağını savunmaktaydı. Özal'a göre, gerçek anlamda başarılı olabilmek için ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda tam olarak özgürlüklere ulaşmak gerekmektedir. Yani devlet politikasını, dış politikayı ve hatta temelde ekonomi politikalarını bölgesel ya da etniksel olarak ayırmamanın gerekliliği üzerinde duruyordu. Bu nedenle Özal'ın "Batıcılık" anlayışı, tehdit algılamaları nedeniyle, Batı'dan başka müttefik ya da ortaklık tanımayan ve sorgulanmayan Menderes Batıcılığı'ndan çok farklı bir noktada durmaktadır.

Özal'ın, ekonomik ve siyasi kararlarında büyük etkisi bulunan Amerikan hükümetiyle ilişkileri ise, tıpkı Menderes döneminde olduğu gibi, gelişmiş düzeydeydi ve Türkiye'nin gelişmesi için ekonomik çerçevede Amerika ile ilişkileri geliştirmenin gerekli olduğunu düşünen Özal, dış politikada da ABD ile birlikteliği samimi olarak savunmaktaydı. Çünkü dünya politikasına yön verebilen ve uluslararası sistem açısından belirleyici olabilen bir "süper güç" ile dış politikada uyumlu hareket edilmesiyle Türkiye'nin kazançlı çıkacağına inanılmaktaydı. Özal'ın böyle düşünmesinde en önemli faktör ise kuşkusuz dönemin

* Ekonominin devlet işlerinden ayrılmasını ve piyasayı özel teşebbüsün yönetmesi gerekliliğini savunan bir düşünce akımıdır. Rekabetin piyasayı yönetmesi gerektiğini söyler. Dengelenmiş bütçeyi, serbest piyasa kapitalizmini ve serbest ticareti savunur. Devletin sadece herhangi bir kriz anında acil ve keskin müdahaleler yapmasını, bunun dışında piyasadan tamamen çekilmesini gerektiğini savunur.

⁹² Muhittin Demiray, "Doğu ile Batı, Liberalizm ile Muhafazakarlık Arasında ANAP Dış Politikası", içinde Nejat Doğan ve Mahir Nakip (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006, s.297.

uluslararası koşulları ve sistemin ortaya çıkardığı gereklilikler olmuştur. Bu düşüncede 1980’li yıllarda Batı’da esen liberalizm rüzgarının da etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira Türkiye’de ANAP’ın iktidara gelişi, ABD’de Ronald Reagan ve İngiltere’de Margaret Thatcher’in iktidarlarıyla aynı döneme rastlamıştır.⁹³

Özal, uluslararası ilişkilerde radikal, pragmatist ve Türkiye Cumhuriyeti’nin geçmişten bu yana alışılmış geleneksel dış politika çizgisinden farklı bir tutum sergilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin geleneksel dış politika çizgisinde ilişkilerin her zaman dengede tutulması ve tarafsız bir tutum gösterilmesine dikkat edilirken, Özal Türkiye ile sınırı bulunan komşuları da rahatsız edebilecek şekilde Osmanlı ve Türk kültürü mirasında hak iddia etmekten çekinmemiştir. Bu nedenle Osmanlı dağılmadan önce Osmanlı topraklarında yaşayan, Orta Asya’dan Balkan yarımadasına uzanan devletleri hiç tereddüt etmeden “Türk dünyası” diye nitelendirmiş ve o devletlerle tarihi ortak değerler üzerine ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Özal, ortaya koyduğu öncelikleri ve uyguladığı stratejileri açısından geleneksel Türk dış politikası çizgisini zaman zaman zorlamış ve Neo-Osmanlılık* kavramı da bu bağlamda Özal’ın aktif dış politika kavramı ile birlikte anılmaya başlamıştır. Neo-Osmanlılık kavramı ile hem iç politikada toplumsal değişim taleplerine karşılık verilmesi amaçlanmakta hem de dış politikaya farklı bir açılım ve anlayış getirilmesi bağlamında kullanılmakta ve dış politikada tarihsel mirasa vurgu yapılmaktadır.⁹⁴

Özal’ın kapsayıcı ve bütünleştirici yapısına geniş ölçekli olarak baktığımızda da onun yeni bir medeniyet anlayışı arayışı içerisinde olduğunu görebiliriz.⁹⁵ Özal’a göre medeniyet herhangi bir topluma ait değil, aksine insanlığın ortak malıdır. İnsanların medeniyet diye ifade ettikleri şey ise sadece Avrupa’nın ya da Batı’nın birkaç yüzyıllık katkısıyla açıklanamamaktadır. Medeniyet, Türklerin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin de yapımına katıldığı, insanlığın ürünü olan ortak bir süreçtir. Özal’ın medeniyet yaklaşımını bu şekilde kabul etmesi, çok yönlü dış politikaya teorik ve pratik bir çerçeve hazırlamıştır. Bu anlayışın ürünü olarak da neredeyse tüm dünya, Türk dış politikasının ilgi alanı olmuştur. Özellikle Avrupa’daki gelişmelerin Türkiye için oldukça önem arz ettiği ve Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğini yoğunlukla düşündüğü bu dönemde Özal’ın savunduğu yeni medeniyet anlayışına

⁹³ Laçınok, “Turgut Özal’ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı”, s.549.

* Osmanlı yönetimi uygulamalarını çoğulculuk olarak değerlendiren seçici bir yorumun temeli üzerine kurulu bir dünya görüşüdür.

⁹⁴ Şaban H. Çalış, “Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, içinde Şaban H. Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gönen (der.), *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001, s.34.

⁹⁵ <http://www.turkishweekly.net/article/333/turgut-ozal-period-in-turkish-foreign-policy-ozalism.html>, 16/04/2009

göre Avrupasız bir Türkiye nasıl eksik olacaksa, Türkiyesiz bir Avrupa da aynı oranda eksik olacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin İslam ülkeleri, Doğu bloku, bölge ülkeleri ya da üçüncü dünya ülkeleri ile olan ilişkisinin Batı'ya karşı bir alternatif olarak algılanmaması gerektiği, aksine bu alanlarda güçlenen bir Türkiye'nin Batı karşısındaki değerinin ve öneminin daha da artacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda Özal'a göre komünist Sovyetler Birliği, kapitalist ABD ya da geleneksel ekonomiye sahip Irak'la ilişki kurmanın Türkiye açısından hiçbir engeli yoktur.⁹⁶ Bu yönüyle R. Tayyip Erdoğan'ın ve hükümetinin ifade ettiği “Medeniyetler Buluşması” tezi Özal'ın düşünce ve politika anlayışıyla benzeştiği görülmektedir. Ağırlıklı olarak dış ilişkileri ticaret merkezinden değerlendiren Özal'ın bu anlayışı Türk dış politikasında esnekliği arttırmıştır. Bu yüzden Adnan Menderes'in şartsız ve koşulsuz NATO yanlısı tavrı ve Bülent Ecevit'in 1970'lerin sonlarında Batı'nın eski sömürgeci devletleri için kullanmaktan çekinmediği “emperyalist” sıfatı, AET için “onlar ortak biz pazar” diyerek ortak pazarı reddetmesi ve SSCB politikaları göz önüne alındığında, Özal'ın dış politikada ideolojinin etkisini azalttığı ve dış ilişkileri daha pragmatik bir noktaya oturttuğu anlaşılabilir. Ancak Özal'ın pragmatik yaklaşımının kişiliğiyle olan etkileşimi ve diğer yandan Türkiye toplumunun “dönüştürücüsü” olmak için hissettiği tutku, onu kendi içinde tutarlı bir ideoloji geliştirmekten alı koymuştur.⁹⁷

Özal'ın Türk siyaseti açısından belki de en önemli özelliği, muhafazakar söylem ile sosyal demokrasiyi uyumlu bir şekilde bir araya getirebilme becerisini göstermesidir.⁹⁸ Muhafazakar bir çevreden geliyor olması bir takım konularda Özal'ın olmazsa olmazları olacağı beklentisini doğurmasına karşın, Özal kalkınma ve gelişme noktasında sol ile sağ arasında sayılabilecek, refah devletine yakın, sanayileşmeci bir tutumu benimsemeye çalışmıştır. ANAP dış politika uygulamalarında, bir taraftan Doğu'ya uzak duruyormuş gibi Batı'ya açılarak siyasi, ticari ve karşılıklı bir takım ilişkiler içerisine girmiş, diğer taraftan Müslüman ülkelerle kurumsal işbirliğini geliştirecek bölgesel yapılanmaların öncülüğünü yapmıştır. Ancak Özal'ın kişisel yapısıyla da ilintili olarak ANAP'ın içte ve dışta yürüttüğü Doğu ile Batı ve muhafazakarlık ile liberalizm arasında bir sarkaç gibi gidip gelen karma politikalar, partinin ve iktidarın en çok eleştirilen yönlerini oluşturmuştur.⁹⁹

⁹⁶ <http://www.turkishweekly.net/article/333/turgut-ozal-period-in-turkish-foreign-policy-ozalism.html>, 22 Nisan 2009

⁹⁷ Osman Ulagay, *Özal'ı Aşmak İçin*, Ankara: Afa Yayınları, 1989, s.105.

⁹⁸ Demiray, “Doğu ile Batı, Liberalizm ile Muhafazakarlık Arasında ANAP Dış Politikası”, s.298.

⁹⁹ Ramazan Gözen, “Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika” içinde İhsan Sezal ve İhsan Dağı (der.), *Kim Bu Özal? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Kitaplan, 2001, s.312.

Türkiye'nin aktif ve çok yönlü bir dış politika çizgisi izlemesi gerektiğini sürekli ifade eden Özal, bununla birlikte ekonominin dış politika oluşum sürecinde son derece etkili olduğunu vurgulamış, söylemleri ve uygulamalarında ekonomi merkezli politikaları öne sürerek, aktif ve çok yönlü bir dış politika anlayışı için zemin oluşturmaya çalışmıştır. Ancak aktif dış politika anlayışının ortaya çıkmasında bir taraftan dış politika ile ilgili kararlarda giderek etkin olmak istemesi, diğer taraftan da uygulamak istediği dış politikadaki önceliklerin, geleneksel Türk dış politikası ile uyuşmaması Özal'ın eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Özal, dış politika sürecinde geleneksel anlayışla hareket eden ve bu bakımdan karar alma mekanizmaları yavaş işleyen Dışişleri Bakanlığı yerine, kendi inisiyatifinde bir sistem oluşturmaya çalışmıştır. Örneğin Dışişleri Bakanlığı'nın ve MİT'in çeşitli nedenlerle karşı çıkmasına rağmen, ANAP iktidarı Yunan vatandaşlarına yönelik vize uygulamasının tek taraflı olarak kaldırılmasına karar vermiş ve 1987'de Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmak isteyen İran Başbakanı Musavi'nin Anıtkabir'i ziyaret etmek istememesi karşısında, yine Dışişleri'nin tepki göstermesine rağmen, ziyaret talebi kabul edilmiştir. Genel olarak Dışişleri Bakanlığı ile bu ve benzeri konularda anlaşamayan Özal, yaşanan sorunları ekonomik gerekçelerle açıklamıştır. Bu konuda Özal, yabancı devlet adamlarının Türkiye'yi ziyaretlerinin ekonomik anlaşmalara bir zemin hazırlayacağına ve yabancı turistlerin Türkiye'ye gelmesinin Türk turizmine, dolayısıyla da Türk ekonomisine katkı sağlayacağına inanmaktaydı.

Bu bağlamda dış politikanın aktif olması ve kararların seri bir şekilde bürokrasiden alınarak alınması, uygulanan politikaların doğru ve tutarlı olduğu anlamına gelmemektedir. Yani önemli olan zamana, şartlara ve dönemin gereklerine göre hareket ederek karar vermek ve politikalar oluşturmaktır. Bu bağlamda dış politika aktif veya pasif olabilmektedir. Aktif dış politika her şeyin doğru olduğu anlamına gelmeyeceği gibi, pasif dış politika da yanlış politika izlendiği anlamına gelmemektedir.¹⁰⁰ Bu bağlamda Turgut Özal, dış politikaya "ekonomi gözlüğü" ile bakarak aktif dış politikasının gerekçesini ortaya koymaya çalışmış ve Amerikan yaklaşımının da etkisiyle içeride ve dışarıda ekonomik araçları siyasal ve sosyal araçların önüne taşımıştır. Bunda Türkiye'nin o dönemdeki ekonomik durumunun ve Türkiye'nin ekonomi olarak büyük bir potansiyele sahip olması gerçeğinin büyük rolü vardır, ancak en önemli faktör Özal'ın siyasetteki ekonomi anlayışıdır. Zira özellikle 1980'li yıllarda Türkiye'nin daha önce olduğundan çok daha yoğun bir şekilde komşu ülkelere ilişkilere yönelmesinin bir nedeni de bu olmuştur. Özal'ın dış politika anlayışına göre Türkiye, öncelikli

¹⁰⁰ Ercüment Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998, s.81.

olarak bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, ‘karşılıklı bağımlılığı’ arttırmalı, böylece çatışma risklerini en aza indirmelidir. Bir Özal projesi sayılan Karadeniz İşbirliği Bölgesi projesi bunun en somut örneğidir. Karadeniz’de ekonomik bir yapılanmanın öncülüğünü yapan Türkiye, bu çabasıyla AT’ye bir alternatif oluşturmaktan çok bölgesinde istikrarın oluşturulmasını ve bölgede ekonominin canlanarak siyasi ilişkilerin de kuvvetlenmesini hedef olarak belirlemiştir. Başbakan olduktan sonra Özal’ın ilk resmi ziyaretlerini gerçekleştirdiği ülkelerin İran ve Irak olması da bir tesadüf değildir. Birbirleriyle savaş içinde olan iki devletin ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında, coğrafi yakınlığı nedeniyle Türkiye’yi tercih edeceği düşünülmüş ve Türkiye dışında gelişen bu savaş, ekonomik anlamda fırsata dönüştürülmek istenmiştir.

Ekonomi faktörünün uluslararası ilişkilerde belirleyici bir faktör olarak kullanılması da Özal’ın aktif ve çok yönlü dış politika yaklaşımının teorisini oluşturan en önemli argümanlardan birisidir. Aynı zamanda uygulanması düşünülen bu ekonomi merkezli dış politika anlayışı, işlevselcilik olarak adlandırılan ve bugünkü Avrupa birleşmesinin temeli olan anlayışa da dayanmaktadır. Fransa ve Almanya’nın yaşadıkları tüm sorunlara ve II. Dünya Savaşı’nda farklı saflarda yer almalarına rağmen, çok uzun bir süre geçmeden AET içerisinde bir araya gelmeleri, Avrupa’nın pragmatik ve işlevselci yapısını ortaya koymak için en güzel örnek olmuştur.

Ekonomi dünyasından gelen bir devlet adamı olarak, 1980’li yılların küresel ekonomik eğilimlerini rahatlıkla fark eden ve serbest pazar ekonomisi düşüncesini benimseyen Özal, Türkiye’nin toplumsal ve siyasal gelişimi için ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle birleşmesi gerektiğini düşünmekteydi. Buradan yola çıkarak ithal ikameci bir ekonominin, ihracata yönelik bir ekonomiye dönüşümü yönündeki kararlar onun önderliğinde alınmıştır.¹⁰¹ Yabancı sermayenin ülke ekonomisine katkı sağlayarak, canlılık getirmesi için politikalar izleyen ANAP iktidarı döneminde Türkiye, geleneksel ekonomi anlayışına yabancı olan özelleştirme olgusu ile tanışmıştır. Küreselleşmenin ve ekonomik anlamda dünya ile bütünleşmenin sadece şartların getirdiği bir gereklilik olmadığını, aynı zamanda Türkiye gibi gelişmekte olan ve sıçramaya hazır ülkeler için büyük bir fırsat olduğunu düşünen Özal, bu düşünceleri nedeniyle devletin ekonomiye çok fazla müdahale etmemesi gerektiğine inanmıştır. Buradan hareketle Özallı yıllarda Türkiye’de serbest piyasa ekonomisi işlerlik kazanarak, ihracat, ithalat ve turizm sayesinde dünya ile karşılıklı kültürel, ekonomik ve siyasi alış – veriş artmış, bu durum da kaçınılmaz olarak dış politikaya yansımıştır. Ekonomi

¹⁰¹ Acar, “Liberal Dönüşümün Dindar Öznesi”, s.197.

politikasında meydana gelen değişim ve gelişmelerin en önemli etkisinin Türk dış politikasının güvenlik ve siyaset yüklü gündemini radikal bir şekilde değiştirmesi olduğu söylenebilir. Ekonomik gelişmeye paralel olarak Türkiye güvenlik tartışmalarından daha çok Balkan otoyolu projesi, enerji yolları, elektrik hatlarının birleştirilmesi¹⁰² vb. konulara yoğunlaşmıştır. Ekonomik gelişmelerin Türk dış politikasındaki etkisi noktasında bu yaklaşım Türk dış politikasında yeni bir gelişme, hatta klasik dış politika anlayışı olan statükoculuk ile kıyaslandığında, ekonomik çerçevede devrimsel bir değişim olarak değerlendirilebilir. Çünkü Türk siyasi hayatında ekonomik faktörlerin işlerlik kazanması ve devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin ön plana çıkması, söz konusu ülkeler arasındaki kronik sorunların aşılması, ekonomi politikalarının gelişmesi, uluslararası işbirliğinin sağlanabilmesi ve revizyonist ve pragmatik politikaların üretilebilmesi noktasında oldukça faydalı olmuştur.

Bu düşünceler doğrultusunda 1980’li yıllarda Türkiye’nin ekonomik anlamda ilişki kurduğu ülkelerde bir çeşitlenme olduğu gözlenmektedir. Daha önceleri ABD ve Avrupa ülkeleri ile yoğun ilişkiler kurulurken, Özal döneminde Ortadoğu politikası çok önem kazanmış, Balkanlar ve Orta Asya ülkeleriyle sıcak ilişkiler kurmak için zeminler hazırlanmış ve Sovyetler Birliği ile ekonomik ve ticari ilişkileri kuvvetlendirecek anlaşmalar yapılmaya çalışılmıştır.

Özal bu yaklaşım ve eğilimlere sahip bir devlet adamı olarak darbe sonrası Türkiye’de bu düşüncelerini yerleştirmek adına epey zorluklar çekmiştir. Zira darbe yaşayan bir ülke olarak Türkiye dışarıya karşı gerek iç politikada gerekse dış politikada “asker” tarafından izole edilmiş bir ülke görünümü sergilemekte ve başta Avrupa olmak üzere diğer ülkeler tarafından ekonomik faaliyetlerin sorunsuz yürütülebilmesi noktasında temkinli yaklaşılması gereken bir ülke olarak dikkate alınmaktaydı. Ayrıca Türkiye’de darbenin yaşandığı böyle bir dönemde Yunanistan’ın “Topluluğa” girmesi ilişkileri daha da sıkıntılı bir hâle sokmuştur. Çünkü ülke içerisinde yaşanan siyasal olaylar nedeniyle güvensiz bir ülke durumuna düşen Türkiye, ekonomik zeminler üzerinde dış politikadaki çok yönlülüğünü ortaya koymaya çalışırken, bu çok kulvarlı dış politika anlayışının en önemli ayağından birisi olan Avrupa Topluluğu’na dahil olma sürecinin de olumsuz etkilenmesi, Türk dış politikası açısından endişe uyandırmaya başlamıştır. Bu bağlamda Özal, AT konusunda ve AT’ye üyelik süreci içerisinde en önemli kilometre taşlarından birisini oluşturacak bir hamle yapmış ve AT’ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Özal’ın, Türkiye’nin 12 Eylül darbesiyle uluslararası camiada zedelenen imajını düzeltmek adına ve aktif dış politika anlayışını ortaya koymak için

¹⁰² <http://www.turkishweekly.net/article/333/turgut-ozal-period-in-turkish-foreign-policy-ozalism.html>, 24 Nisan 2009

yaptığı tam üyelik başvurusuna karşın AT, Türkiye'nin tam üyeliğinin kabulü için uygun bir zaman olmadığı ve şartların olgunlaşmadığı cevabını vermişse de, Özal tam üyelik konusundan hiçbir zaman vazgeçmemiş, aksine başvurunun ardından Avrupa ile bütünleşme konusunu daha yoğun bir şekilde gündemde tutmuştur. Çünkü Özal, Türkiye'nin başvurusunun ertelenebileceğini, ancak hiçbir şekilde reddedilemeyeceğini düşünüyordu. Türkiye'nin AT üyeliği için çok sayıda risk alan Özal'ın Avrupa politikası, gelecek idarecilere Türkiye'nin tek boyutlu dış politika izlemeden de Avrupa ile bütünleşme konusunda ısrarcı olabileceğini göstermiştir.

AT üyeliği konusuyla aynı çerçevede ele alınması gereken ve Topluluğa üye olma noktasında önemli yere sahip bir başka konu, Türkiye'nin yıllardır süregelen ve çok fazla önem arz eden Kıbrıs politikasıdır ki, Kıbrıs konusunda geleneksel dış politika yaklaşımının dışına çıkan Özal, çözümsüzlük yerine karşılıklı tavizler yoluyla sonuca varmanın Türkiye için daha faydalı olacağını düşünmüştür. AT ve Kıbrıs konusunda Özal, Batı ile olabildiğince uyum içerisinde hareket etmeye çalışmış, Kıbrıs konusunu Türk dış politikasının sırtındaki bir kambur olarak düşündüğü için ve AT'ye üye olmanın liberal ekonominin işlerliğini artıracığı inancıyla bu iki konuda tavizler vermeye hazır bir Türkiye görünümü ortaya koymuştur.

Özal için uluslararası bağlantılar, yabancı devlet adamlarıyla kurulacak beşeri ilişkiler ve uluslararası camiadaki liderlik imajı uluslararası konjonktürün değişen koşulları içerisinde politika üretebilme ve pragmatik olabilme konusunda her zaman önemli olmuştur. Zira dünyaya açık bir lider olmakla övünüp Türkiye'nin geleceğinde ilerleme kat etmek isteyen bütün devlet adamlarının bu anlayışa sahip olmalarının bir gereklilik olduğuna inanırdı.¹⁰³ Bu nedenle örneğin Uluslararası Para Fonu veya Dünya Bankası gibi kurumlarla ilişkilerini yakın tutup yabancı devlet adamlarıyla dostane bir ilişki içerisinde olmaya özen göstermiş ve dünyaya çok yönlü bir lider olduğu yönünde mesaj vermek istemiştir. Bu tür yakınlıklar Özal'ın siyasi çerçevesini ve etkisini belirlemede önemli rol oynamış, hatta uluslararası gelişmelerde etkili bir lider olma çabası, ciddi meselelerde Türkiye'nin izleyeceği politikalara yön vermiştir. Örneğin ülkede ilk yıllarına nazaran popüleritesinin daha düşük olduğu ve cumhurbaşkanlığına denk gelen dönemler olan 1990 – 1991 yıllarında o dönemin kilit olayı denilebilecek Körfez Savaşı ve uluslararası arenanın o dönemdeki konjonktürü, Özal'a dünya politikasında önemli bir lider olma şansını tanımıştır. Özal, Körfez Savaşı'yla birlikte, hem Türkiye'de hem de uluslararası düzeyde durumunu güçlendirme fırsatı bulmuş ve Türkiye'nin

¹⁰³ Mehmet Barlas, (der.), *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Gençlik Yayınları, 1994, s.48.

savaşa müdahil olmasını, bunun için de Irak'a asker gönderilmesini istemiştir.¹⁰⁴ Bu durum Özal için uluslararası siyasette etkili olabilmenin ve aktif politika izlemenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Özal'ın, pragmatik ve çok yönlü kişiliğinin büyük ölçüde etkilemiş olduğu siyasi tavırları, ekonomi konusundaki görüşlerine göre daha tutarsız olmuştur. Bunun nedeni ise Özal felsefesinin temelinde iktisadi dönüşüm mantığının olması nedeniyle ekonomi dışında kalan demokrasi, hukukun üstünlüğü, toplumsal adalet ve siyasi değerlerden vazgeçmemekle beraber, adeta bu değerlerden ödün verilebilecek bir yapının ortaya konmasıdır. "Anayasa'yı bir kere delmekle bir şey olmaz" diyerek hukukun üstünlüğünün görmezden gelinmesi, "benim memurum işini bilir" diyerek toplumsal yapıyı bozacak şekilde söylemlerde bulunulması ve kamuoyu önünde Kürt sorununun çözümü için olası bir federasyon alternatifinin¹⁰⁵ dile getirilmesi Özal'ın bu tutarsız yapısına birer örnek olarak gösterilebilir. Ancak diğer bir yorumla Özal'ın Kürt sorunu bağlamındaki bu çözüm arayışları demokratik bir açılım ve toplumsal mutabakat olarak da ele alınabilir. Zira tıpkı AKP'nin demokratik açılım çabalarına benzeyen bu çalışmaların gerek PKK terör örgütünün halktan desteğinin kesilmesi, gerekse Avrupa'nın Kürtler konusundaki beklentilerine cevap verilmesi amaçlanarak yapıldığı savunulmuştur. Ancak bu politikalar ne yazık ki bütünleştirici bir etki niteliğinde olmamış ve yine aynen AKP iktidarı döneminde olduğu gibi Türk – Kürt çatışmasını tamamen ortadan kaldıramamıştır.

Yukarıda çizilen tablodan da anlaşılacağı üzere Turgut Özal iç politikada olduğu gibi dış politikada da oldukça farklı yaklaşımlar, hedefler ve politikalar sergilemiştir. Özal'ın özellikle ekonomik temeldeki dış politika anlayışı ve bu alandaki uygulamaları geçmişle kıyaslandığında az ya da çok farklılıklar içermektedir. Bu farklılık sadece içerikte değil, yöntemde de gözlemlenmektedir. Daha çok alışılmadık yolları kullanan Özal, politikalarını uygularken belli bir kalıp ya da kurala bağlı kalmayı çok sevmeyen bir lider olarak zihinlere kazınmıştır. Bu nedenle belli kalıplar ve gelenekler ile hareket eden Dışişleri bürokrasisine sürekli olarak müdahalede bulunmuş, hatta çoğu zaman yasalarca çizilmiş görev dağılımını bile görmezden gelmiştir. Halk arasında "iş bitirici" olarak isimlendirilen "sonuç almaya dönük" bir yapısı vardır. Hem izlenen politikaların çeşitliliği hem de bu politikaların yöntemleri açısından Türk dış politikasında değişikliklere yol açan ve bir döneme adını veren

¹⁰⁴ *Ibid*, s.119.

¹⁰⁵ Kemal Kirişçi, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s.89.

Özal'ın, dış politikaya katkıları ele alındığında ise en önemli katkısının Türk dış politikasının çok boyutlu ve aktif bir dış politika vizyonu ile tanışması olduğu söylenebilir.

2.5. Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti ve Dış Politika

Aslen Rizeli olan ve 26 Şubat 1954 yılında Ahmet Bey ile Tenzile Hanım'ın çocukları olarak dünyaya gelen Recep Tayyip Erdoğan, Rize'de doğmuştur. Ailesiyle birlikte 13 yaşında Rize'den İstanbul'a gelen Tayyip Erdoğan'ın, 3 erkek ve 1 kız olmak üzere 4 kardeşi vardır. Hayatının önemli bir bölümünü İstanbul'un en eski yerleşim yerlerinden biri olan Kasımpaşa'da geçirmiştir. İlkokulu Piyale Paşa İlkokulu'nda okumuş, 1965 yılında Piyale Paşa İlkokulu'nu bitirip, İstanbul İmam Hatip Okulu'na başlamıştır. Okuldaki şiir okuma yarışmalarına, liseler arası münazaralardan, kompozisyon yarışmalarına, atletizmden, futbol turnuvalarına kadar birçok sportif, sosyal ve kültürel etkinliklere katılan Erdoğan, İmam Hatip Okulu'ndan 1973 yılında mezun olmuş ve Marmara Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesinde yüksek öğrenimini tamamlamıştır.¹⁰⁶ Üniversite yıllarında sosyal ve siyasi hayatın içersinde aktif olarak yer almaya başlayan Erdoğan, Milli Türk Talebe Birliği'ndeki görev yıllarından sonra, 1976 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) Beyoğlu Gençlik Kolu Başkanlığına ve aynı yıl MSP İstanbul İl Başkanlığına seçilmiştir. 1977 yılında tanıştığı Emine Gülbaran ile 4 Temmuz 1978'de evlenmiş ve Erdoğan çiftinin bu evliliğinden 2 erkek, 2 kız olmak üzere 4 çocuğu dünyaya gelmiştir.¹⁰⁷

12 Eylül 1980'e kadar İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri'nde (İ.E.T.T) çalışan Erdoğan, buradan ayrıldıktan sonra özel sektöre atılmış ve özel bir şirkette çalışmaya başlamıştır. Üniversite yıllarında siyasi çalışmalar içerisinde olan ve MSP Gençlik Kolları Başkanlığı ve MSP İl Başkanlığı gibi aktif görevlerde bulunan Erdoğan'ın siyasi çalışmaları 12 Eylül darbesiyle birlikte her ne kadar daha kontrollü ve çekinceli olarak devam etse de, 1983 yılında Refah Partisi'nin kurulmasıyla birlikte siyasi hayatı tekrar aktif hale gelmiştir. 1984 yılında Refah Partisi Beyoğlu İlçe Başkanı, 1985 yılında da İl Başkanı ve MKYK üyesi seçilen Erdoğan 1984 – 1994 yılları arasında birçok seçime girmiştir. 1991 yılındaki genel seçimlere milletvekili adayı olarak girmiş, ancak seçimi kazanmasına rağmen, tercihli oy sistemi nedeniyle, Yüksek Seçim Kurulu, mazbatasını iptal etmiştir. Partiden kopmayan ve yılmadan seçimlere katılmaya devam eden Erdoğan, 27 Mart 1994 seçimlerine kadar Refah Partisi İstanbul İl Başkanlığı görevini sürdürmüş ve 27 Mart 1994 seçimlerinde İstanbul

¹⁰⁶ <http://www.biyografi.info/kisi/recep-tayyip-erdogan>, 2 Mayıs 2009

¹⁰⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/Recep_Tayyip_Erdo%C4%9Fan, 2 Mayıs 2009

Büyükşehir Belediye Başkanı olmayı başarmıştır. Erdoğan'a belediye başkanlığı yaptığı dönem içerisinde hakkında birçok dava açılmış ve açılan kimi davalar neticesinde hüküm giymiştir. 12 Aralık 1997 yılında Siirt'te yaptığı bir konuşmada, yapıtları ve görüşleriyle Türkçülüğü ve Türk milliyetçiliğini önemli ölçüde etkileyen Türk toplum bilimci, yazar, şair ve siyasetçi olan Ziya Gökalp'in "Asker Duası" adlı şiirini değiştirerek okuyan ve ülkenin Atatürk'ün reformlarını takip edenler ve İslam'a inanlar arasında ikiye bölündüğü anlamına gelen açıklamalar yapan Erdoğan, "halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek" suçundan dolayı 4 ay mahkumiyet cezası almıştır.¹⁰⁸

28 Şubat sürecinin işlenmesiyle birlikte Refah Partisi'nin kapatılabileceği ihtimali düşünülerek, İsmail Alptekin başkanlığında 17 Aralık 1997'de milli görüş çizgisindeki Fazilet Partisi kurulmuş ve tıpkı düşünüldüğü gibi, Refah Partisi 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra Türkiye'de Milli Görüş cephesinin savunucusu, Recai Kutan başkanlığındaki Fazilet Partisi olmuş, ancak yapılan bir takım eylem ve beyanlar sonucunda Anayasa Mahkemesi, 2001 yılında Fazilet Partisi'nin de kapatılmasına karar vermiştir. Bu gelişme Milli Görüş cephesinin gelenekçiler ve yenilikçiler olarak ikiye bölünmesine neden olmuştur. Bu bölünme Türkiye'de Milli Görüş cephesinin, yeni kurulacak olan "gelenekçi" Saadet Partisi ve "yenilikçi" Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından temsil edilmesini beraberinde getirmiştir. 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan'ın Genel Başkanlığında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'de siyasal İslam'ın dönüşümü ve hem iç hem de dış politikanın açılımları noktasında aktif politika, liberal ekonomi, çok yönlü dış politika yaklaşımı gibi bir takım konularda güçlü tek parti iktidarlarıyla benzerlikler göstermesinin yanında kendinden önceki diğer partilerden oldukça farklı bir yere sahip olmuştur.

AKP, 28 Şubat sürecinin sonrasında Refah Partisi ve Fazilet Partisi gibi iki muhafazakâr partinin kapatılmasıyla birlikte ve dünyadaki gelişmelerin bir ürünü olarak Türk siyasetinde güçlü etkisi olduğu bilinen ABD ve AB tarafından, RP ve FP'nin savunduğu İslam'ın gelenekçi değerlerini değiştirecek, neoliberal dönüşümün temsilcisi bir parti olarak görülmüştür. Dış politikada yüzünü Doğu'ya dönen Erbakan'ın aksine, Erdoğan'ın henüz siyaset yasaklı olduğu dönemde sadece AKP Genel Başkanı sıfatıyla Beyaz Saray'da Bush tarafından kabul edilmesi, ABD'nin Türkiye'deki tercihini AKP yönünde yaptığını göstermekle kalmayıp, bu durum Türkiye'de siyasal İslam'ın dönüşümünün sinyallerini vermiştir. Erdoğan'ın Başbakan olduktan sonra ilk dış gezilerini AB ülkelerine yapması ise

¹⁰⁸ <http://www.biyografi.info/kisi/recep-tayyip-erdogan>, 2 Mayıs 2009

partinin İslamcı hareketten uzaklaşarak, Batı ile iyi ilişkiler içerisinde olacak bir merkez partisi kimliği kazanmaya çalıştığıının temel göstergelerinden biri olarak sunulmuştur.¹⁰⁹

AKP iktidarının oluşum sürecine baktığımızda, parti içerisinde oldukça sözü geçen ve günümüzde Türk siyaseti açısından oldukça önemli mevkilerde bulunan Abdullah Gül ve R. Tayyip Erdoğan'ın, Batı sistemiyle ilişkilerinin daha öncelere gittiği görülmektedir. Erdoğan, henüz Refah Partisi'nin Beyoğlu İlçe Başkanı iken dönemin ABD Büyükelçisi Morton Abramowitz ile görüşmüş ve bu görüşmeler Erdoğan'ın 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olması sürecinde de devam etmiştir.¹¹⁰ Erdoğan'ın henüz iktidar olmadan çok önceleri bu tür ilişkilerde bulunması, Özal'ın iktidar olma süreciyle benzerlik göstermektedir. Özal'ın bir siyaset lideri olarak ortaya çıkmadan önceki yıllarında etkili bir bürokrat olarak ekonomide önemli görevlerde yer alması nedeniyle, yabancı ülkelerle ve uluslararası organizasyonlarla bağlantılar kurmaya başlaması, iç politikada Özal'a ABD ve Batı'nın desteğini sağlamıştır. Aynı şekilde Erdoğan'ın ABD'deki Yahudi çevrelerle ve Brüksel ile yaptığı diyaloglar da Erdoğan'a iktidarın kapısını aralamıştır. Ayrıca çeşitli araştırmalarda ortaya konulan bazı iddialara göre Özal, Erdoğan ve hatta Menderes iktidarlarının oluşum süreçlerindeki diğer önemli bir benzerliğin de her üç liderin iktidara gelmeden önce ülkede etkili olabilecek cemaat ve tarikatlarla ilişki içerisinde oldukları ifade edilmektedir. Bu bağlamda Menderes'in Said-i Nursi ile¹¹¹ Özal'ın Nakşibendi tarikatı ile¹¹² Erdoğan'ınsa Gülen cemaati ile¹¹³ yakın ilişkiler içerisinde olduğu söylenmektedir. Bu da Türkiye'de tek parti iktidarlarının oluşumunda cemaat ve tarikatların ne kadar etkili olduğunu gösteren bir argüman niteliğindedir.

Bu gelişmeler ışığında 3 Kasım 2002 genel seçimleriyle genel olarak Milli Görüş cephesinin çalışkan öğrencileri tarafından oluşan AKP'nin Türkiye'de tek başına iktidara gelmesi, birçok çevre tarafından şüpheyle karşılanmış ve rejimin geleceği konusunda kaygılar ortaya konmuştur. AKP'nin ilk yıllarındaki değişime yönelik söylemleri rejim kaygılarının hafiflemesine neden olsa da, ülkede birçok grubun AKP'nin izleyeceği politikalar üzerine merceklerle gitmesini engelleyememiştir. AKP'nin, Türkiye'de Özal ile başlayan neoliberalizm hareketlerinin ve siyasal İslam'ın da içerisinde olduğu küresel dönüşümün uygulayıcısı

¹⁰⁹ İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXX, Sayı:252, Yıl: 2006, s.69

¹¹⁰ Nasuhi Güngör, *Yenilikçi Hareket*, İstanbul: Elips Kitapçılık, 2005, s.83.

¹¹¹ Yetener, "*Menderes Biyografisi ve Dış Politika Vizyonu*", s.47.

¹¹² Birand - Yalçın, *The Özal – Bir Davanın Öyküsü*, s.34.

¹¹³ İlhan Uzgel, "AKP: Stratejik Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXX, Sayı:252, Yıl: 2006, s.11

olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle Erdoğan, zaman zaman içerisinde gelmiş olduğu siyasal İslam kültürü ile ilerlemekte olduğu küresel kapitalizm arasında çelişkiler yaşamış ve bu iki değeri buluşturmakta sorunlarla karşılaşmıştır.

Tabanına karşı sorumluluk taşıyan ve izleyeceği Batı yanlısı politikaların tepkiyle karşılaşabileceğini düşünen Erdoğan, bu dönüşüm süreci içerisinde özellikle kimileri tarafından “yeşil sermaye sahipleri” diye adlandırılan, 28 Şubat baskısına maruz kalmış ve Türk siyasetinde sözü geçen işadamlarını saflarında bulundurarak, kendisine yönelebilecek tepkileri hafifletmek istemiştir. Bu nedenle “İslamcı sermayeyi” küresel güç merkezleriyle uyumlu hale getirmek ve ülkedeki diğer sosyal aktiviteyi iyi kullanmak Erdoğan’a gelebilecek tepkileri azaltma konusunda uygulanabilecek pragmatik yaklaşımlardan birisi olmuştur.

Yukarıda ifade edilen bu süreç AKP’nin ülkede güçlü bir şekilde iktidar olmak için izlemiş olduğu politikaların genel bir portresi şeklinde ele alınmalıdır. Ancak bir de uluslararası ilişkiler ve dünya konjonktürü bağlamında AKP’nin Türkiye’de iktidar olmasının gereklilikleri vardır ki, bunlar hiç kuşkusuz ABD politikaları ile yakından ilgilidir. ABD’nin Irak’ın işgaline bir gecede karar verilmediği düşünülürse, henüz fiili olarak işgalin başlamadığı, ancak ABD’de buna yönelik çalışmaların yapıldığı bir dönemde, Irak’ın yanı başında bulunan ve Batı ile iyi ilişkiler içerisinde olan bir Türkiye’de, ABD’nin isteklerine ve beklentilerine cevap verebilecek bir hükümetin olması oldukça önemlidir. Bu nedenle, geleneksel Milli Görüş çizgisinden farklı bir noktada durduklarını ve değişerek geliştiklerini ifade eden ve Batı ile işbirliği içerisinde olarak İslam ülkeleri için demokratik bir model olma arzusu taşıyan AKP’nin varlığı, ABD desteğinin AKP’ye yönelmesinde önemli bir etken olmuştur.¹¹⁴

AKP iktidarına ABD tarafından verilen desteğin bir diğer sacayağını da Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ve Türkiye’nin bu projede üstleneceği rol oluşturmuştur. Özellikle AKP’nin kökenleri itibariyle İslamcı bir gelenekten gelmesine rağmen modernizm, liberal demokrasi ve geleneği birleştirme iddiası dikkate alındığında, bu husus daha da öne çıkmaktadır.¹¹⁵ Türkiye’nin model ülke olarak aktif bir şekilde rol aldığı bölgede söz sahibi olabileceğini düşündüğü BOP, aslında ABD’deki yeni muhafazakarların geniş bir Ortadoğu bölgesinde yükselişte olan radikal İslam’ın önünü kesmek için uygulamaya

¹¹⁴ Uzgel, “AKP: Stratejik Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, s.13.

¹¹⁵ Hüseyin Bağcı ve Bayram Sinkaya, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti’nin Perspektifi”, içinde Zeynep Dağı (der.), *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006, s.99.

koyduğu proje olmuştur.¹¹⁶ ABD'nin ortaya koyduğu BOP, hiç kuşkusuz 11 Eylül saldırılarından sonra daha önemli hale gelmiş ve dolayısıyla ılımlı İslamcı, laik, demokratik Türkiye modeli bu bağlamda daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında 11 Eylül saldırılarıyla ABD'den çekilen Arap sermayesi, Türkiye ekonomisinin hareketlenmesi noktasında etkili olmuştur. Ancak yabancı kaynaklı büyümeye neden olan bu durum, ülkede enflasyon oranlarını düşürürken, aynı zamanda üretim olmadığı ve ithalata dayalı bir sistem ortaya çıktığı için, işsizliği körüklemiş ve Türkiye'yi tarihinde görmediği bir dış ticaret açığına sürüklemiştir.

Burada ifade etmek gerekir ki, AKP'nin iktidar olma sürecindeki ABD'nin Türkiye'den beklentileri ve geleneksel Türk – Amerikan işbirliği anlayışının AKP iktidarıyla daha da kuvvetleneceği düşüncesi tam olarak gerçekleşmemiştir. AKP'nin iktidar olduğu dönemde hiç beklenilmedik şekilde Batıyla çatışan uygulamaları ve politikaları olmuştur. Örneğin; ABD'nin Irak'ı işgali bağlamında 1 Mart tezkeresinin gündeme gelmesi ve oylamada hükümetin grubunu serbest bırakması, 1 Mart tezkere krizini ortaya çıkarmış; bu şekilde adeta ABD'ye ilişkiler tarihinde en büyük darbe vurulmuştur. Bu durum AKP döneminde ABD ile Türkiye'nin çıkarlarının birbirleriyle pek uyuşmadığını göstermiş, Türkiye ve ABD birbirinden ayrı hareket eden ülkeler haline dönüşmüşlerdir. Bu nedenle ABD'nin Türkiye'ye biçtiği rol ve BOP da büyük ölçüde gündemden kalkmıştır. Bunun yanında Ortadoğu'daki gelişmeler noktasında İsrail ve Yahudilerle sık sık yaşanan gerginlikler ve Batı ile yaşanan çıkar çatışmaları, AKP'nin Ortadoğu'da kendinden önceki tek parti iktidarlarından farklı bir anlayışta olduğunu ortaya koymuştur.

İç politika – dış politika etkileşimi olarak ise ülkede “AB süreci” başlığı altında yoğun bir reforma gidilmiş, gerek toplumsal, gerekse hukuksal alanlarda büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin temeli her ne kadar 57. Koalisyon hükümeti tarafından başlatılmış ve Avrupa Birliği sürecinde ciddi adımlar atılarak AB uyum paketlerine işaret edilse de, söz konusu değişimler aynı zamanda AKP tarafından yapılan yeni neoliberal dönüşümün hukuksal temellerini atma ve AKP'nin yerini sağlamlaştırma politikaları olarak değerlendirilmiştir. Örneğin laik çevrelerin kışkırtılmaması ve Milli Görüşün kapanan partilerindeki aynı hataların tekrarlanmaması adına, Türk siyasal hayatında yıllardan beri sorun olan ve siyasetçilere rant sağlayan “başörtüsü” sorununu doğrudan gündeme getirmeyen AKP, bu sorunu “temel insan hakları” ve “özgürlükler” temelinde ele alarak, Avrupa Birliği uyum süreci ve Avrupa'nın resmi organları sayesinde çözmeye çalışmıştır. Böylece hem AB

¹¹⁶ Uzgel, “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, s.74.

sürecinin işleyeceği, hem de AKP'nin tabanına vermiş olduğu vaatleri yerine getirebileceği hesaplanmıştır.

AKP oluşum sürecini genel olarak değerlendirdiğimizde aslında bu sürecin ANAP oluşum sürecine benzediğini ve ortak birçok yönlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle belirtmemiz gereken nokta, her iki parti kurulmadan ve iktidar olmadan önce, Türk siyasi hayatındaki konjonktürün benzerliğidir. 57. Hükümetin en çok sandalyeye sahip iktidar partisi DSP'den bir günde 61 milletvekilinin istifa etmesi, ülkede büyük bir ekonomik krizin ortaya çıkması ve bunun siyasi kırılmaları da beraberinde getirmesi, tıpkı Türkiye'nin, ANAP iktidara gelmeden önceki genel durumuna benzemektedir. Zira ANAP iktidar olmadan önce de 1970'li yıllarda büyük ekonomik ve siyasi krizler yaşanmış, diğer partiler denenmiş ve halk yeni bir umut olarak ANAP'a şans vermeyi tercih etmiştir. Aslında AKP de Türk siyasi hayatındaki denenmiş partilerin halkın gözünde çözüm üretmediği ve ümitlerin tükendiği bir atmosferde oluşmuştur. Ayrıca AKP, Türkiye için yeni bir vizyon olarak algılanmıştır. İnsanların beklentilerinin bittiği yerde, Milli Görüşçü kimliğine sahip olmalarına rağmen, reformist bir tavır içerisinde, daha fazla özgürlük, insan hakları, sosyal adalet, ekonomik kalkınma gibi söylemlerle ortaya çıkan ve uluslararası normlar doğrultusunda şekillenen bir parti oluşumunun, bu siyasal boşluktan ve istikrarsızlıktan faydalanarak iktidar olması daha da kolaylaşmıştır.

AKP'nin, her ne kadar ideoloji ve felsefe olarak Menderes'in Demokrat Partisi'ne benzediği düşünülse de, parti içi oluşum ve karar alıcıları açısından ele alındığında daha çok Özal'ın ANAP'ını anımsattığı görülmektedir. Zira Erdoğan politika oluştururken, Özal dönemi pragmatizmi ve iş bitiriciliğinde olduğu gibi bazı durumlarda bürokratik mekanizmaları devre dışı bırakarak, işadamı kökenli danışmanların siyaset oluşturmada etkinliğini sağlamıştır. Cüneyt Zapsu, Şaban Dişli ve Ömer Çelik gibi isimler, özellikle dış politikada doğrudan rol alan etkili isimler olmuştur.¹¹⁷ Erdoğan'ın siyasi çalışmalarında işadamlarına yer vermesi ve bir takım politikaları bunlar üzerinden yürütmesi, bu yönüyle Özal'ın "prenslerini" akıllara getirmektedir.

Partinin yapısal analizine baktığımızda ise, yine ANAP'ta olduğu gibi, farklı partilerden isimlerin ve farklı görüşe sahip kişilerin AK Parti çatısı altında bir araya geldiğini görmek mümkündür. Hatta öyle olmuştur ki, farklı partilerden gelen ve farklı dünya görüşlerine sahip siyasetçiler AKP milletvekili olmanın ötesine giderek, kabine içerisinde de yer almıştır. Kuşkusuz bu duruma verilebilecek en güzel örnek ise yıllarca Cumhuriyet Halk

¹¹⁷ Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", s.69.

Partisi'nde (CHP) iktidar olma mücadelesi vererek önemli görevlerde bulunan ve CHP'nin köklü isimlerinden olan Ertuğrul Günay'ın AKP Hükümeti'nde Kültür Bakanlığı görevini ifa etmesidir. Bu yönüyle ANAP'taki kişisel mozağın bir örneğini ortaya koyan AKP, aslında çok sesliliğin ve farklı düşüncelerin bu çatı altında birleştiğini ve AKP'nin tam anlamıyla bir ideoloji partisi olmadığını ortaya koymaya çalışırken diğer taraftan da bu farklı isimleri “vitrin” olarak kullanıp oy potansiyelini artırmak istemiştir.

Genel itibarıyla 2002 yılında başlayan AKP iktidarı dönemi, Türkiye yakın tarihinin önemli bir dönemeci olarak anılacaktır. AB'ye üyelik süreci, dinin siyasallaşması, küresel ekonominin gerekleri, serbest piyasanın zorunlulukları, yerel sermayenin istekleri, parti tabanının beklentileri gibi faktörlerin genel politikayı belirlediği Erdoğan döneminde kapsamlı bir dönüşüm seferberliği ön plana çıkmaktadır.

2.6. Ak Parti'nin Dış Politika Felsefesi

Türkiye için kendinden önceki diğer iki büyük tek parti iktidarından sonra (DP ve ANAP) yine büyük değişimlere neden olacak iktidar, üçüncü güçlü tek parti iktidarı olan AK Parti iktidarı olmuştur. 3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) güçlü bir şekilde iktidara gelmesi, Türk iç siyaseti açısından önemli değişim ve gelişmeleri ifade ettiği gibi, dış politikada da radikal değişimler söz konusu olmuştur. Tıpkı Özal hükümetinde ve Özal zihniyetinde olduğu gibi Erdoğan hükümeti de parti tabanında çeşitli fikirlere mensup kişilere yer vererek, çatışma eksenli politikalarından vazgeçip, birleştirici, uzlaştırıcı ve işbirliğini temel alan bir yaklaşım içerisinde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Erdoğan dış politika anlayışının büyük ölçüde Özal döneminin çok boyutlu ve çok kulvarlı dış politika düşüncesini anımsattığını söylemek doğru olacaktır. Başta komşuları olmak üzere, tarihsel, bölgesel ve kültürel bağlarla sahip olduğu bütün ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan AKP hükümeti, ülkeler arasındaki sorunların samimi ilişkiler ve ortak çıkarlar göz önünde bulundurularak meydana gelen karşılıklı bağımlılık sayesinde ortadan kaldırılabilceğini düşünmektedir.

Amaçladığı çok yönlü dış politika perspektifi bakımından ABD ile tam anlamıyla örtüşmeyen bir durum söz konusu olmasına rağmen, AKP iktidarı da kendinden önceki büyük tek parti iktidarlarının yaptığı gibi, ABD ile olabildiğince anlaşma ve uzlaşma içerisinde olmaya özen göstermiştir. Ancak AKP hükümetinin çok kulvarlı dış politika anlayışının ABD'yi rahatsız ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü çok boyutlu dış politika uygulamaları çerçevesinde Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki planları için bir engel niteliğinde olan ve bu

bağlamda bölgede endişe yaratan İran ve Suriye gibi devletlerle de münasebetlere girecek olması, ABD'nin stratejik ortağı olan Türkiye'ye karşı tepkili yaklaşmasına ve isteksiz davranışlar sergilemesine neden olacaktır. Ancak ABD'nin kontrolünde olan bir Türkiye – İran ve Türkiye – Suriye ilişkisinin, aslında ABD'nin bölgedeki çıkarlarına hizmet edebileceğini de söylemek gerekir. Zira BOP dikkate alındığında, Türkiye'nin bu söz konusu ülkeler ile kuracağı yakın ilişkiler, ABD'nin BOP projesinde Türkiye'ye atfetmiş olduğu rolün gerekliliğini ortaya koyacaktır.

Türkiye'nin çok kulvarlı dış politika anlayışı noktasında ABD ile sorunlar yaşaması ve çıkar çatışmasının ortaya çıkması kuşkusuz blok politikasının sona ermesiyle doğrudan alakalıdır. II. Dünya Savaşı'ndan 1990 yılına kadar geçen süreçte devletlerarası ilişkilerde güvenlik ve tehdit temelli dış politika anlayışları ön plana çıkarken, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, özellikle bölgesel geçiş alanı ve jeo-kültürel olarak bir kesişim alanı olan ülkeler dış politika oluşum süreçlerinde oldukça ciddi çıkmazlara girmiştir. Türkiye de elbette savaşın sona ermesinden sonraki bu belirsizlik ortamında stratejik konumundan kaynaklanan jeopolitik özelliğinin de etkisiyle, gerek iç siyaset yapısında, gerekse dış politika alanında uluslararası ilişkiler temelli bir takım sorunlar yaşamış ve aktif politika üretebilme noktasında bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Ancak Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren yaşamış olduğu 12 yıllık belirsizlik dönemi, açmazlar ve ekonomik bunalımlar, 3 Kasım 2002 genel seçimleriyle işbaşına gelen AKP hükümetiyle bir yöntem farklılığına gidilerek aşılmak istenmiştir. Burada ifade etmek gerekir ki, bu yöntem farklılığı, hiç şüphesiz Soğuk Savaş döneminin sınırlı ve pasif dış politika anlayışından sıyrılarak, çok kulvarlı ve aktif bir dış politika tarzının ortaya konması olarak ortaya çıkmış ve Türk dış politikasının evrimi açısından ve uluslararası ilişkilerin olumlu yönde kazanımı noktasında oldukça önemli bir gelişmeyi ifade etmiştir.

Son yıllarda Türk dış politikasının yeniden yapılanmasının nedenleri arasında, 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye AB'ye aday ülke statüsü verilmesinin ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dünya dengelerinin değişmesinin yer aldığını ifade etmek mümkündür. Türkiye'ye, AB'ye aday ülke statüsü verildikten sonra ülkede birçok alanda yeni reformlara gidilmiş ve uluslararası platformlarda uyum ve uzlaşma peşinde olan bir ülke imajı yaratılmaya gayret gösterilmiştir. Bunun yanında ekonomik kalkınma ve gelişme bağlamında ise dünya ekonomisi için son derece önemli olan ve ekonomi devleri olarak gösterilebilecek Çin, Japonya ve hatta Rusya gibi askeri ve ekonomik yönden güçlü devletlerle ilişkiler içerisine girilerek sıkı bağlar kurulmaya çalışılmış, Türk dış ticaretinin yüksek düzeye çıkartılması hedeflenmiştir. Daha önceleri çok da önemsenmeyen Güney Asya ülkelerine ziyaretler

gerçekleştirilmiş, özellikle Afro-Avrasya kıtasının kalbi olan Ortadoğu'yla, sonrasında Balkanlar, Orta Asya ve Afrika ile Türkiye'nin bağları güçlendirilerek merkez ülke hale getirilmeye çalışılmıştır.¹¹⁸

Avrupa Birliği ile ilişkilerin çok önemli bir yere sahip olduğu AKP iktidarı dönemindeki Türk dış politikasını uluslararası sistem ve aktörlerle ilişkilendirerek teorik bir temele oturtacak olursak, AKP dış politika anlayışının uluslararası sistemin aktör – yapı arasındaki karşılıklı inşa sürecine vurgu yapan konstrüktivist bir yapı içerisinde olduğunu ve işbirliğini öne çıkaran kurumsalcı geleneğe yakın olduğunu söylemek doğru olacaktır.¹¹⁹ Konstrüktivizme göre sosyal yapılar ve aktörler arasında bir karşılıklı inşa söz konusudur. Sosyal yapılar, sosyal bir kimlik verme suretiyle aktörleri inşa ederken, aktörler de eylemleriyle bu yapıları yeniden değiştirebilmekte, üretebilmekte ve böylece karşılıklı bir inşa süreci ortaya çıkmaktadır.¹²⁰ Bu inşa sürecinin yöntem olarak nasıl olması gerektiği sorusu ise aynı zamanda konstrüktivist anlayışın realist ya da neorealist yaklaşımdan hangi konuda ayrıldığını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü konstrüktivist yaklaşım uluslararası sistemde anarşinin zorunlu olmadığını ortaya koyup, işbirliğini ön plana çıkarmıştır. AKP ile konstrüktivist yaklaşımın ilgisi de genel itibarıyla aktör yapı ilişkisi içerisindeki etkileşimin işbirliği yöntemiyle olmasının gerekliliği noktasında ortaya çıkmaktadır. AKP'nin konstrüktivist dış politika anlayışının yanında kurumsalcı gelenekteki yaklaşımı ise uluslararası kurumların sadece davranışları düzenleyici bir işleve sahip olmadığını, aynı zamanda çıkarları etkilemek suretiyle, aktörleri inşa edebileceklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda AKP dış politikasını konstrüktivist ve kurumsalcı yaklaşımlar doğrultusunda ele alacak olursak, AKP kimliğinin nasıl oluştuğu sorusunun cevabını da öğrenmiş oluruz. AKP kimliğinin oluşumunda ve dış politika anlayışının şekillenmesinde toplumsal ve uluslararası normların etkisi çok büyük olmuştur. Bu durumun toplumsal ve siyasal ayağını oluşturan gelişmeler, yukarıda da değindiğimiz gibi, 28 Şubat süreci sonrasında tepki olarak muhafazakar kesimin güçlenmesi ve AKP'nin asıl kimliğini belirlemesi, dış politika kimliğinin ve anlayışının inşasında ise dünyadaki gelişmeler ve uluslararası beklentiler etkili olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası süreçte uluslararası ilişkiler üzerinde iki ayrı etki söz konusuydu. Bunlardan birincisi Soğuk Savaş'ın taraflarından birisi olan ABD'nin çatışma ve güç üzerine

¹¹⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.490.

¹¹⁹ Kemal İnat ve Burhanettin Duran, "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama", içinde Zeynep Dağı (der.), *AK Partili Yıllar* Ankara: Orion Yayınevi, 2006, s.17.

¹²⁰ *Ibid*, s.19.

kurulu dış politika anlayışı, diğeri ise Avrupa Birliği'nin başta ekonomi olmak üzere, uzlaş ve birlikteliği temel alan devletlerarası politikasıdır. Bu bağlamda 28 Şubat sürecini yaşamış ve daha fazla demokrasi, daha fazla özgürlük isteyen bireylerden oluşan AKP'nin AB'ye yönelmesi ve dış politika kimliğinin oluşmasında AB normlarının etkili olması kaçınılmaz olmuştur. Ancak AKP'nin AB'ye ve bu gibi örgütlere yönelmesi hususundaki bu etkileşim, sadece AB'nin uzlaş ve birlikteliği temel alan politikalarından ve AKP'nin 28 Şubat sürecinin etkisiyle daha fazla özgürlük talebinde olan bir kadrodan oluşmasından kaynaklanmamıştır. Her ne kadar bu etkiler AKP'yi, AB sürecine teşvik etmişse de aynı yönde AKP de uluslararası sistemi inşa etmek ve uluslararası normları düzenlemek adına karar alıcıların ve politika uygulayıcıların sık sık dile getirdiği “medeniyetler buluşması” tezini ortaya atmış ve uluslararası sistemin şekillenmesi konusunda adeta bir katalizör görevi üstlenmek istemiştir. Bu etkileşimi ortaya koyarken AKP'nin sadece AB'de değil, bununla birlikte Birleşmiş Milletler ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) gibi uluslararası örgütler içerisinde ön plana çıkan rolünden de bahsetmek gerekmektedir. İslam dünyasındaki diktatörler ve kapalı sistemlerin değişmesi için İKÖ içinde ileri sürdüğü projeler ve yaptığı faaliyetler,¹²¹ Türkiye'nin bu anlamda küreselleşmeye verdiği önemi ve uluslararası sistemde meydana gelebilecek değişikliklere olan ilgisini göstermektedir.

Dönemin Başbakan Dışişleri Başdanışmanı ve stratejik analizler uzmanı ve bugün Dışişleri Bakanı olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun da ifade ettiği merkez ülke anlayışı, Türkiye'nin, uluslararası sistemi etkileyebilecek küresel bir aktör olmasını hedeflemektedir.¹²² Bu düşünceye göre Türkiye, ABD, AB ve başka bir devletin ya da topluluğun planlarının bir parçası olarak değil, bu planlara yön verebilecek, etkileyebilecek ve kendi planlarını oluşturabilecek merkez bir ülke olacak şekilde davranmalı ve politikalar üretmelidir. Aynı şekilde bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü durumundaki Türkiye'nin, artık kendini iki kıtayı birbirine bağlayan taşıyıcı anlamındaki bir köprü psikolojisinden çıkartarak, Doğu ve Batı kültürünü sentezlemiş ve diğer ülkelere örnek olmuş bir merkez ülke olması gerektiği karar alıcılar tarafından ifade edilmiştir. Bunun için de yeni bir diplomatik anlayış ve zengin tarihin referans alınarak farklı platformlarda çözüm üretici bir tarz edinmenin şart olduğu söylenmiştir.¹²³ Türkiye'nin Doğu platformlarında İslam ve Osmanlı kimliğinden rahatsız olmadan, etrafındaki sorunlara çözüm üretebilen, Batı

¹²¹ *Ibid*, s.89.

¹²² <http://www.milliyet.com.tr/2004/06/18/yazar/tamer.html>, 8 Mayıs 2009

¹²³ Gökhan Koçer, “AKP'nin ve Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Felsefesi”, içinde Haydar Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.923.

oluşumlarında ise Batı'nın değer yargılarını benimsemiş ve Avrupa gelişmeleriyle yakından ilgilenen diplomasi anlayışının güçlü bir merkez ülke duruşuyla ortaya koyulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu merkez ülke statüsü ise hiç kuşkusuz çatışma ve herhangi bir devlete aidiyet duygusu içerisinde değil, uzlaşmacı ve işbirliğini gösteren bir üslupla oluşacaktır.

Ayrıca Türkiye'nin çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak, Batı ile ilgili konularda uzlaşmacı ve işbirliğini esas alan bir politika üslubu sergilemesi noktasında Batı ile iyi ilişkiler içerisinde olan, demokratik bir ülke modeli ortaya çıkarma gayreti, AKP'nin dış politika anlamında önemli sosyal bir olguyu inşa etmek istediğinin göstergesi olmuştur. Bu bağlamda Rusya ve AB ile aynı anda ortak çıkar alanları geliştirebilmek, komşular ile yakın ilişkilerde bulunmak ve ABD'nin Türkiye'nin stratejik ortağı olduğunu söylemek çelişki değil, çok kulvarlı dış politikanın bir gereksinimi olarak ifade edilmiştir.

AKP dış politikasının bir diğer sacayağını ise komşularla sıfır problem ve üst düzey ilişkiler kurmak oluşturmuştur. Komşular ile sıfır problem mantığı aslında Türkiye'nin çok yönlü ve çok kulvarlı dış politikasının oluşumunda bir motor görevi üstlenmektedir. Zira kendini dış dünyadan izole edecek bir dış politika anlayışından kurtulmak için komşular ile iyi ilişkiler kurulması ve defansif etkiden kurtularak aktif bir politika izlenmesi şarttır. Bu nedenle AKP siyasi, ekonomik ve kültürel açmazlarda sorun yaşadığı komşularıyla uzlaşma yoluna giderek, dış politikada daha rahat manevralarda bulunabilmeyi amaçlamıştır. Ancak özellikle Ermenistan ve Yunanistan gibi komşularla yaşanan sorunların (sözde Ermeni soykırımı, Kıbrıs sorunu gibi) tarihsel derinliğinin büyük olması ve uluslararası bir hal alması nedeniyle, sıfır problemlili ilişkiler kurmak pek kolay gözükmemektedir. Ayrıca Türkiye'nin büyük güçlerin etkili olmak istediği stratejik bir bölgede bulunması, Türkiye'nin iç sorunlarının uluslararası bir boyut kazanmasına ve bu yüzden çözümünün zorlaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle AKP'nin komşularla sıfır problem anlayışındaki dış politika çizgisi, kısa vadede sağlanması kolay bir durum olarak gözükmemektedir.

Sonuç itibarıyla AKP yöneticileri, dış politika vizyonu ve savundukları görüşler ile içinden çıktıkları Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi geleneğinden ve "Milli Görüş" felsefesinden farklı olduklarını hissettirmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek rejimle ilgili temel değerlerine gerek toplumsal anlamdaki ana dinamiklerine saygılı olduklarını ifade etmişlerdir. Demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve şeffaflık gibi değerleri evrensel olarak niteleyen AKP, Batı medeniyetinin hakim değerleri ile kendi muhafazakar (İslami) kökleri arasında bir sorun olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Milli Görüşün üçüncü dünyacı ve Batı karşıtı politikalarından net bir şekilde kendini ayırtıran AKP'li siyasetçiler, Batı

medeniyeti ile İslam'ın birlikte yaşayabileceği kanaatine sahiptiler.¹²⁴ Ancak bu söylemlerin doğru olup olmadığını ya da gerçekten düşünüldüğü gibi hareket edilip edilmediği sorusunu, AKP'nin eylem ve politikalarına bakarak cevaplamak mümkün olacaktır.

Genel olarak AKP hükümetinin ortaya koyduğu dış politika uygulamaları şunlardır: AB üyeliği konusunda yüksek bir performansla mücadele ederek yaptığı reformlarla kısa sürede Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği için 3 Ekim 2005'te müzakerelerin başlamasını sağlamıştır. ABD ile ilişkilerin sorunla karşılaşılabileceği riskine rağmen, ABD'nin Irak'ı işgaline müdahil olmamıştır. Kıbrıs Sorunu konusunda Türkiye'nin yıllardır alışılmış dış politikasından farklı davranmaya çalışarak, ileride AB ile bu tür bir sorun yaşandığında gerekli tavizlerin verilebileceği mesajını vermiştir.¹²⁵ Ekonomi temelli iç ve dış politikalar üzerinde durarak özelleştirmeler ile ekonomik finansman bulmaya çalışılmış, ancak bunun ülke içindeki yankı ve endişeleri uzun dönem tartışılmıştır. Fakat yaşanan gelişmeler ve yapılan uygulamalarla, Türkiye için gelenekselleşmiş olan devletçi realist dış politika yaklaşımının daha liberal ve yumuşak bir konuma çekilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

2. 7. Güçlü Tek Parti İktidarlarının Genel Dış Politika Felsefeleri,

Ortak Yönelimleri ve Yaklaşımları

Türkiye'nin kuruluşundan bugüne dek, hiçbir hükümet döneminde dış politikadaki bir takım genel çizgilerin dışına çıkılmamıştır. Yani Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri her dönemde başta ABD olmak üzere Batı'ya yakın olmuş, eğer bazı istisnalar dikkate alınmayacak olursa, dış politika gelişmelerinde genel olarak Batı politikalarıyla ortak hareket edilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana çeşitli Batı organizasyonlarına, örgütlere, paktlara ve oluşumlara katılabilme arzusu da, Türkiye'nin bu Batı yanlısı politikasının en önemli göstergesidir. Bu nedenle Batı ile ilişkiler bağlamında Türk dış politikasının, güçlü tek parti iktidarlarında ya da koalisyon dönemlerinde farklı olmadığını söylemek doğru olacaktır. Türkiye'nin 1945 yılından başlayarak hızla Batı dünyasına yönelmesi ve bu arada Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer alarak, çok partili düzene geçmesinin yanı sıra, insan hak ve özgürlükleri açısından ve ekonomik bakımdan daha olumlu gelişmeler göstermeye başlaması; Türkiye'nin Batılı rejimlerin yanında yer almasında etkili olmuştur.¹²⁶ Bununla

¹²⁴ Kemal İnat ve Burhanettin Duran, "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama", s.31.

¹²⁵ Ramazan Gözen, "Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon", içinde Zeynep Dağı (der.), *AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006, s.86.

¹²⁶ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 – 1960)*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004, s.486.

birlikte Batı ile yaşanan ilişkilerin düzeyi hükümetler döneminde farklılık arz edebilmektedir. Zira cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Batı ile aynı yönde hareket eden Türkiye, özellikle 1950'lerin başında, Menderes hükümetleriyle birlikte tam anlamıyla ABD ekseninde hareket etmeye başlamıştır. Öyle ki, Menderes'in Batı ve ABD ile koşulsuz bir şekilde ortaya koyduğu dış politika yaklaşımları ve uygulamaları, onu, diğer iktidarlardan ayırmıştır. Örneğin, Türkiye'nin Menderes döneminde Bağdat Paketi'nde yer alması, onun Batı ve ABD güdümünde bir dış politika izlediği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Fakat Türkiye bu oluşum içerisinde yer alırken, Bağdat Paketi'nin esasen tüm Ortadoğu ülkelerinin yer alacağı bir örgüt olacağını ve böylece Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinin gelişeceğini tahmin etmişti. Ancak özellikle Mısır'ın bu örgütlenmeyi kendine yönelik bir oluşum olarak değerlendirmesi üzerine diğer Ortadoğu ülkeleri de örgüte tereddütle yaklaşmışlardır. Dolayısıyla, Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı Bağdat Paketi, bir anda Batı'nın emperyalist amaçlarının bir aracı görünümünü almıştır. Sonuç olarak, bu oluşum ile Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye, Ortadoğu ülkelerinden daha uzaklaşmak durumunda kalmıştır.¹²⁷ 1950'li yıllar boyunca Türkiye Batı'ya bağlılığını ya da Batı ile olan yakın ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Hatta öyle ki, 1956'da saldırgan bir politika izleyen Stalin'in ölmesi ve yerine daha ılımlı olan Kruşçev'in gelmesi bile Türkiye'yi Batı rotasından saptırmamıştır. Kruşçev'in, yeni bir dünya politikası izleyeceği ve bu nedenle Türkiye'den toprak talepleri olmadığı yönündeki söylemleri de Türkiye açısından tatmin edici olmamıştır. 1950'lerin sonuna doğru, özellikle 1958'den sonra Sovyetler'e doğru bir yaklaşım görülmüş fakat bu, Türkiye'nin klasik dış politika anlayışından bir sapma niteliği taşımamıştır.

Özal dönemindeki Türk dış politikasında ise aynen Menderes döneminde olduğu gibi, klasik Türk dış politikasından bir sapma görülmemiş ancak kendinden önceki diğer iktidarlardan farklı bir şekilde, Türk dış politikasında çok yönlü dış politika anlayışı uygulanmaya çalışılmıştır. Yani bu yönüyle klasik Türk dış politikası anlayışından farklı bir yaklaşım sergilenmiştir. Özal'ın dış politikadaki farklılığı, belli bir yöne kanalize olmuş, oradan çıkamayan bir dış politika anlayışından ziyade çok yönlü, çok dengeli bir ilişki geliştirmeye çalışması olmuştur.¹²⁸ Yani Özal ile birlikte Türkiye, hem Batı ile ilişkilerini aynen sürdürmekte ve geliştirmekte kararlı bir tutum ortaya koymuş, hem de Ortadoğu'yu ihmal etmemiş ve Ortadoğu ülkeleriyle daha yoğun ilişkiler içerisine girmiştir. Bunun yanında 1989 – 1991 yılları içerisinde Doğu Bloku'nun çözülmesinden sonra, yani Özal'ın

¹²⁷ Tayyar Arı, "Türk Dış Politikası'nın Ana Ekseninde Bir Değişiklik Yoktur", içinde Habibe Özdal, Osman Bahadır, Mehmet Yegin (Edt.), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s.88.

¹²⁸ Arı, "Türk Dış Politikası'nın Ana Ekseninde Bir Değişiklik Yoktur", s.110.

Cumhurbaşkanlığı döneminde de Türk Cumhuriyetleri'ne karşı özel bir ilgisi olmuştur. Dış politikanın temelini ekonomiyi yerleştiren Özal, bu uygulamasıyla da Türkiye de bir ilke imza atmıştır. Bu durum da ekonomik sebeplerle, özellikle petrol üreten ülkelerle, Avrupa ülkeleriyle, Kafkas ülkeleriyle, Sovyetler Birliği ile ve Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kafkas ülkeleriyle ilişkilerde ekonomik etkenin ağırlığının bir miktar daha fazla olduğu görülebilir. Bu arada Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerine yeni bir boyut kattığı da görülür.¹²⁹ Genel olarak siyasi gelişmeler ve hamleler üzerinden yürütülen Türk dış politikası, Özal ile birlikte ekonomi üzerinden ve Türk işadamları vasıtasıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Bu da Türk dış politikasının ekonomiyle etkileşimini ortaya çıkarmıştır. Zira Özal'ın dış politikadaki ekonomi anlayışı, liberalizm yaklaşımı ve vizyonu, kendisinden sonra gelecek güçlü tek parti iktidarı olan AKP hükümetlerinin ve dolayısıyla lider Erdoğan'ın dış politika yaklaşımlarıyla ve vizyonuyla en çok benzeşen noktadır.

Buradan hareketle, Erdoğan dönemi dış politikayı değerlendirecek olursak, içinde bulunduğumuz dönemde izlenen dış politika, Özal'la beraber temelleri atılan ama konjonktürün de ortaya çıkardığı fırsatlardan yararlanma bağlamında şekil alan bir dış politikadır. AKP hükümetleri döneminde izlenen politikalar bir yönüyle Özal'ın bir taklidi niteliğindedir. Hatta öyle ki, bugün AKP, Özal'ın dış politikada yapamadıklarını yapmaya çalışmıştır. Bunu zaman zaman Başbakan ya da Cumhurbaşkanı'nın Özal'a atıf yaparak söylemlerde bulunmasından da anlayabiliriz. Ekonomiyi öne çıkartan, Türkiye'de artık palazlanmış olan sermayenin bu coğrafyada etkinliğinin arttırılmasında bir araç olarak kullanılmasını sağlayan bir politika izlenmiştir.¹³⁰ Özal ve Erdoğan iktidarı arasındaki diğer bir ortak nokta ise her ikisinin de Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye çalışmasıdır. ABD ile yakınlığı zaten bilinen, dolayısıyla Batıyla ve özellikle AB ile ilişkilerini bozmayan AKP hükümetleri, Batı'nın yanında, İslam ülkeleri ve Arap ülkeleriyle ilişkileri arttırmaya çalışan bir dış politika sergilemiştir. AKP dış politika felsefesinin temelinde "komşularla sıfır problem" söylemi bulunmaktadır. Yani bu durum Türkiye'nin geçmişten gelen mevcut sorunlarına bir çözüm arayışı olarak da algılanabilir ki, bu yaklaşım Özal döneminde de var olmuştur. Örneğin Kıbrıs ve Kürt sorunu gibi konularda her iki hükümetin de, çözüm adına bir takım söylemler ya da açılımlar yapmaya çalıştığı görülmektedir.

¹²⁹ Ömer Kürkçüoğlu, "Çok Yönlü Bir Dış Politika İzleyebilecek Birikim ve Maharet Dışıleri'nde Var", içinde Habibe Özdal, Osman Bahadır, Mehmet Yegin (Edt.), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s.24.

¹³⁰ Çağrı Erhan, "Türkiye, Ortadoğu'da ABD Ne İstediye Yapmıştır", içinde Habibe Özdal, Osman Bahadır, Mehmet Yegin (Edt.), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s.88.

Sonuç itibarıyla, güçlü tek parti dönemlerinde genel olarak Türk dış politikasının yönü değişmemiştir. Aynı şekilde yapılan uygulamalarda ve izlenen politikalarda geleneksel Batı çizgisinden herhangi bir sapma ya da günümüzde tartışıldığı şekliyle herhangi bir eksen kayması söz konusu olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, cumhuriyet kurulduktan bu yana Batı ile aynı yönde hareket etmiş, yüzünü Batı'ya dönmüş ancak bununla birlikte zaman zaman Ortadoğu, Kafkas ve diğer bölge ülkeleriyle özellikle ekonomik temelli yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Bu noktada, Özal ve Erdoğan hükümetlerinin daha çok benzeştiğini, Menderes hükümetinin ise dönemin dış koşulları bakımından daha çok Batı eksenli ve tek taraflı politikalar izlediğini söylemek mümkündür.

BÖLÜM III

GÜÇLÜ TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE -ABD İLİŞKİLERİ VE ABD'YE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

3.1. Demokrat Parti ve ABD ile İlişkiler

1950'li yıllar, Türkiye için 27 yıllık bir tek parti yönetiminin sona ermesinden sonra ülkede demokrasinin gelişmesi için ciddi adımların atıldığı bir dönem olurken, uluslararası sistem için II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Soğuk Savaş'ın başlaması ve iki kutuplu bir dünya düzeninin var olmasını ifade etmiştir. Ancak bu uluslararası gelişme bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi Türk iç ve dış politikasını da yakından etkilemiş ve izlenecek politikaların şekillenmesinde son derece etkili olmuştur. 1950 – 1960 yıllarını kapsayan Menderes dönemi, Türkiye'nin dış politika, savunma ve güvenlik alanlarında Batı ile bütünleşme ve birlikte hareket etme çabası içerisinde olduğu bir dönemdir. ABD açısından Türkiye, Batı çıkarlarını Yakın ve Orta Doğu'da istikle yerine getiren oldukça faydalı bir müttefik olarak görülmekte, Türkiye ise ABD'yi güvenlik ve gelişmesini garanti altına alan bir unsur olarak görmekteydi.¹³¹ O yılların uluslararası dinamiklerinden ve gerekliliklerinden olmalı ki, 1950 – 1960 dönemi Türkiye – ABD ilişkileri daha çok güvenlik ve askeri eksende ilerlemiş ve Türkiye'nin gerek bölgesel gerekse küresel bazda oluşturacağı politikalarda doğrudan etkili olmuştur. Amerika'nın yeni global süper güç olarak dünyanın değişik yerlerinde sorumluluklar almaya başlaması ve kurulduğu günden beri tarafsız politikalar izleyerek ittifaklardan uzak durmaya özen gösteren Türkiye'nin askeri ve siyasi ittifaklara yönelmesi, özellikle 1940'ların sonlarına doğru iki ülkenin birbirleriyle ortaklık kurmasında stratejik çıkarları olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda 1950'lerin sonlarına kadar değişik siyasi, askeri ve ekonomik düzenlemelerle sıkı sıkıya birbirlerine bağlanan iki ülkenin ilişkileri, yeni kurulmasının heyecanı ve ortak çıkar ve tehdit algılamadaki benzerlikle görülmesi pek nadir olan türden yakın, samimi, teklifsiz ve içten şekilde cereyan etmiştir.¹³²

¹³¹ Nasuh Uslu, "1947'den Günümüze Türk – Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", *Avrasya Dosyası*, Yaz 2000, Cilt:6, Sayı:2, s.214.

¹³² Nasuh Uslu, *Türk – Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2000, s.87.

1950 yılında ABD'nin temel dış politikası Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğunun çevrelenmesi olmuştur. Bu amaç noktasında Sovyetler Birliği'nin komşusu olan ve oldukça büyük öneme sahip stratejik bir noktada bulunan Türkiye, ABD planları ve güvenliği için olmazsa olmaz denilebilecek ülkelerden birisi olmuştur. Bu nedenle 12 Mart 1947'de ilan edilen, ABD Başkanı'nın adını taşıyan ve "komünizm tehdidi" altındaki devletlere mali ve askeri yardım yapılmasını öngören Truman Doktrini ile Amerikan askeri malzemeleri Türkiye'ye gelmeye başlamış ve Türk ordusu modernleştirilmiştir. İki ülke arasındaki birlikteliğin görünen kısmı her ne kadar uluslararası güvenliğin bir gerekliliği olarak gözükse de Türkiye, Soğuk Savaş döneminde, ekonomik ve siyasal olarak ayakta kalabilmek amacıyla ABD'nin tarafında olmak için elinden gelen çabayı göstermiş, ABD de Afro-Avrasya'nın* merkezinde bulunan stratejik bir ülkeyle dirsek temasını koruyarak, Sovyetler Birliği karşısındaki durumunu kuvvetlendirmek ve jeopolitik yetersizliklerini telafi etmek üzere Türkiye'den yararlanmak istemiştir. ABD, Ortadoğu'nun güvenliğini Sovyetler Birliği'ne karşı garanti altına almak ve Sovyetler Birliği'nin etki alanının Akdeniz'e doğru yayılmasını engellemek için, Türkiye'yle ilişkilerini kuvvetlendirmeye başlamıştır. Yani özellikle Menderes döneminde ABD'yi Türkiye'yle ilgilenmeye iten, Sovyet tehdidine karşı iki ülkenin ortak güvenlik kaygıları, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları ve SSCB'yi çevreleme noktasında Türkiye'nin önemli bir bölgede bulunuyor olmasıdır.¹³³

İki ülke arasındaki sıcak ilişkilerin ilk somut örneği, Truman Doktrini ve Marshall Planı gereği ABD'nin Türkiye'ye mali yardımda bulunmasıyla kendini göstermiş ve Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ardından stratejik ve siyasal işbirliği Türk – ABD ilişkilerinin kapsamını genişletmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı yalnızca iki ülke ilişkilerinde bir yakınlaşmaya değil, daha ileri düzeyde Türk dış politikasındaki değişime de neden olmuştur. Bunun en bariz örneği, Truman ve Marshall yardımlarının alındığı dönemde Türkiye'nin Filistin Sorunu'na karşı takındığı tavır olmuştur. Daha evvel Arap ülkelerinin bölgedeki siyasetlerini destekleyen ve bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını savunan Türkiye, yardımın ardından kısa sürede İsrail Devleti'ni tanımış ve İsrail ile iyi ilişkiler içerisine girmeye başlamıştır.¹³⁴ Daha sonra Birleşmiş Milletler'de Cezayir'in bağımsızlığı konusunda Fransa'dan yana tavır alınmış, 1955 yılında yapılan ve devletlerin herhangi bir bloka taraf olmalarının şart olmadığını savunan ve bağlantısızlar hareketine zemin oluşturan

* Afro-Avrasya, Afrika ve Avrasya'yı tek bir kıta olarak tanımlayan terimlerdir. Bütünü oluşturan kıtalar dünya nüfusunun yaklaşık %85'ini (yaklaşık 5,7 milyar insan) kapsar.

¹³³ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, 2001, s.3.

¹³⁴ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.9.

Bandung Konferansı'nda Türkiye, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından temsil edilmiş ve komünizmin yayılmacılığı karşısında tarafsızlığın tehlikeli olabileceği belirtilerek, bu harekete destek verilmemiştir. Yani Türkiye Menderes hükümeti dönemi süresince Ortadoğu'daki tüm gelişmelere niteliğine ve gerekçelerine bakmaksızın, Batı yanlısı bir tavır ile yaklaşmış, hatta bölgede ABD'nin sözcüsü olmuştur. Zira Türkiye ve ABD arasında kuvvetli bir şekilde başlayan ilişkiler, dönem dönem sorunlarla karşılaşılsa da, Türkiye bu Batı taraftarı ve ABD eğilimli tavrından vazgeçmemiştir.

1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin ABD dış politikasıyla ortak hareket ettiği ve Türk siyaseti açısından önem arz eden temel gelişmelerden birisi de Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması olmuştur. Ancak Kore Savaşı'nın Türkiye gündemine girmesi, savaşa katılmanın Türkiye'nin NATO'ya (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) üye olabilmelerini kolaylaştıracak bir hamle olarak düşünülmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Kore'ye asker gönderme hususuna olumlu bakan Menderes ve Bayar'ın endişesi, SSCB'nin bu kararı bir tahrik olarak algılaması ve ileride olası bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'nin yalnız kalabileceği düşüncesi olmuştur.¹³⁵ Ancak bu endişelerle birlikte üst düzey bürokratlarla yapılan değerlendirme toplantısında, Güney Kore'ye ilgisiz kalınması sonucunda ileride doğabilecek bir Sovyet tehdidi veya saldırısı karşısında Türkiye'nin yardımına NATO üyesi ülkelerin gelmeyeceği ihtimali de göz önünde bulundurularak, davetin kabul edilmesinin gerekliliği ortaya konulmuştur.

Kore'ye asker gönderilmesi kararına hükümetin çabalarına karşın, muhalefetin zaman zaman karşı çıktığı gözlenmiştir. Bakanlar Kurulu'nun almış olduğu kararın Mecliste tartışılması esnasında Kırşehir Milletvekili olan Osman Bölükbaşı, Başbakanı soru yönelmiş ve hükümetin hiçbir garanti almadan neden yurt dışına asker gönderme kararını aldığını öğrenmek istediğini belirtmiştir.¹³⁶ Muhalefet partilerinin çeşitli gerekçelerle ortaya koydukları endişeler ve tepkilere rağmen Bakanlar Kurulu tarafından Kore'ye asker gönderme kararı alınarak, bu durum BM'ye bildirilmiştir.

ABD'den gelen Truman ve Marshall yardımlarını alan, ancak bu askeri ve ekonomik yardımların Sovyetler tehdidi karşısında yeterli olmayacağını düşünen Menderes, kolektif bir savunma örgütü olarak 9 Nisan 1949'da Washington Antlaşması ile kurulan NATO'ya üye olunmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Menderes'in NATO üyeliği konusundaki bu inancına karşın Batı, her ne kadar başta Türkiye'nin NATO üyeliğine çok sıcak bakmasa da,

¹³⁵ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, Cilt II, 1. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s.153.

¹³⁶ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.25.

1950 yılında başlayan Kore Savaşı'nda Türk askerinin gösterdiği üstün başarı ve Türkiye'nin NATO gibi bir oluşum içerisinde savunmanın önemli bir ayağını oluşturabileceği düşüncesinin de hakim olmasıyla birlikte, 17 Ekim 1951 tarihinde düzenlenen bir Protokol ile Türkiye ve Yunanistan'ın kuruluşu katılımları onaylanmış, Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye olmuştur.¹³⁷ Türkiye'nin NATO'ya üyeliği en çok SSCB'yi rahatsız etmiş, SSCB 3 Kasım 1951'de Büyükelçisi Lavriçev vasıtasıyla, Türk Dışişlerine bir nota vermiş ve NATO'ya girmek suretiyle Türkiye'nin arazisini NATO'nun saldırgan emellerine tahsis ettiğini belirtmiştir. Bu nota içeriğinden de anlaşılacağı gibi gizli bir tehdit de içermekte ve NATO'ya üyelik durumunda Türkiye ile SSCB'nin karşı karşıya gelebilme ihtimaline atıf yapılmaktadır. SSCB aynı emeller üzerine başka bir notayı da 30 Kasım 1951 tarihinde vermiş ve üstü kapalı tehditlerine devam etmiştir.¹³⁸

Türkiye'nin NATO'ya üye olması özellikle Menderes döneminde ABD ile askeri ilişkilerin belirlenmesinde ve savunma planlarının hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin, NATO'ya üye olduktan sonra güvenlik konusunda en çok dile getirdiği söylem ortak savunma olmuştur. Bu, dönemin şartlarında yalnız kalan Türkiye'nin kendini güvende hissetmek istediği ve Sovyet tehdidini yakından hissettiği için geliştirdiği bir söylem olmuştur. Bu nedenle Demokrat Parti döneminde, ABD ile askeri alanda birçok anlaşma imzalanmış, hatta NATO'nun ilgili maddelerine işaret edilerek ortak savunmanın daha etkin kılınabilmesi amaçlanmıştır. Türkiye'nin 25 Ağustos 1952'de imzaladığı ve TBMM'nin 20 Mart 1954'de onayladığı NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi, Türkiye'nin ortak savunma hareketini güçlendirmek adına giriştiği bir uygulama olmuş ve bu anlaşma ile ABD'ye, Türkiye topraklarında askeri tesisler ve üsler kurma ve askeri personel bulundurma imkanı tanınmıştır.¹³⁹ Ancak bu tür anlaşmaların en önemlisi ve ülkede en çok yankı uyandırıp tepki göreni 23 Haziran 1954'te imzalanan ve içeriği uzun yıllar saklı tutulan Askeri Tesisler Anlaşması'dır. Bu anlaşma ile Amerikan hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türk topraklarını kullanmalarına izin verilmiştir.¹⁴⁰ İncirlik'te, Çiğli'de, Diyarbakır'da, Karamürsel'de ve Sinop'ta "Ortak Savunma Tesisleri" kurulmuş, bunlar süratle genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Türk topraklarına "Jüpiterler" olarak bilinen orta menzilli stratejik füzeler yerleştirilerek,

¹³⁷ Yusuf Sarnay, *Türkiye'nin NATO'ya Girişi, Türkler*, C. XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.923.

¹³⁸ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s.309.

¹³⁹ Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s.557.

¹⁴⁰ Yücel Bozdağlıoğlu, "Türkiye – ABD İlişkileri", içinde Haydar Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.467.

Belbaşı ve Marmara Ereğlisi'nde ne yaptığı uzun süreler sonra öğrenilen askeri tesisler kurulmuştur.¹⁴¹

ABD ile savunma işbirliğinin boyutlarının bu derece yüksek ve kontrolsüz sağlanmasının en açık nedeni ise Menderes hükümetinin bu konudaki teknik bilgi eksikliği olmuştur. Örneğin, Belbaşı'ndaki üs için, meteoroloji kuyusu açılmak üzere izin alınmış, gerekli anlaşma ve evraklar bu şekilde tanzim edilmiş, ancak yıllar sonra bunun Sovyetlerin yer altı nükleer denemelerini izleyen bir tesis olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır.¹⁴²

Demokrat Parti'nin NATO üyeliği sonrasında ABD ile ilişkileri Türk siyasetini büyük ölçüde etkilemiştir. ABD ile kurulmaya çalışılan ortaklıklar ve Türkiye'nin NATO üyeliği, ABD'nin Türkiye'nin iç politika, ekonomi ve askeri alanlarında etkili olmasına neden olmuştur. Özellikle ekonomik, toplumsal ve askeri yönden ABD ile yoğun ilişkiler içerisine girilmeye çalışılması Türkiye'nin gelecekte ABD ile aynı yönde politika izleme beklentilerini ortaya çıkarmış ve Türkiye farklı politika ve uygulamalarda bulunduğu bu durum tıpkı Kıbrıs Harekatı'nda olduğu gibi iki ülke arasında sorun teşkil etmiştir. Bu bağlamda Türkiye de uluslararası ilişkilerde yaptığı hamlelerde ve izlediği politikalarda ABD ile bir stratejik ortaklık psikolojisi içerisinde olmuştur. Hatta bu dönemde Türk dış politikasının tamamen ABD eksenli olduğunu ve ABD'ye özdeş bir yol izlendiğini söylemek mümkündür. Bunun amacı, bir yandan komünist tehlikeden korunma ve güvenlik altında olma düşüncesi, bir yandan ülkenin bu ilişkiler sayesinde çağdaşlaşarak modernize hale geleceği inancı ve diğer taraftan bu askeri ve ekonomik yardımların sürekli hale geleceği beklentisi olmuştur.¹⁴³

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından sonra izlenecek dış politikanın belirlenmesinde önemli bir dönüm noktası da 1953 yılında Ortadoğu devletlerine kapsamlı bir geziye çıkan ve burada İngiliz aleyhtarlığını yoğun bir şekilde hisseden ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in, Menderes tarafından ülkeye davet edilmesi olmuştur. Çünkü Dulles'in Türkiye ziyareti, Ortadoğu'daki Sovyet tehdidini önlemesi düşünülen Bağdat Paktı'nın kurulması için ilk adım niteliği taşıyarak, Sovyetlere yakın ve komünist tehlide karşı duran Kuzey ülkeleri arasında bir paktın kurulmasını öngörmüştür.¹⁴⁴ Bu bağlamda kültür olarak Müslüman bir ülke olan ve yüzünü Batı'ya dönmüş, Batı ülkeleri ve özellikle ABD ile stratejik noktalarda ortak hareket eden bir Türkiye'nin, Dulles'in projesinde rol oynaması önem arz etmiştir. Menderes ise Türkiye'nin böyle bir savunma örgütünün belkemiğini oluşturabileceğini ifade etmiş ve

¹⁴¹ Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, s.83.

¹⁴² *İbid*, s.85.

¹⁴³ Sander, *Türk – Amerikan İlişkileri 1947 – 1964*, s.62.

¹⁴⁴ Mütercimler ve Öke, *Düşler ve Entrikalar*, s.40

ABD'nin de bu oluşum içerisinde yer almasını istemiştir. Ortadoğu'da oldukça etkili bir güç olan ABD'nin Bağdat Paktı'na katılmasıyla, paktın daha güçlü, sağlam ve etkili olabileceği düşünülmüştür. Ancak ABD, bölgedeki kilit roller taşıyan Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail gibi ülkelerle olan çeşitli ilişkilerini dengede tutmak ve ileriye dönük hedeflerini riske atmamak adına pakta katılmayı kabul etmemiştir.¹⁴⁵ Neticede Ortadoğu'da Sovyet tehdidini kontrol altına almak adına, temel amacı üye ülkelerin arasında bölgeden ve bölge dışından gelecek saldırılara karşı işbirliği olan, Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin oluşturduğu Bağdat Paktı, 24 Şubat 1955'de imzalanan Türkiye – Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması ile hayata geçirilmiştir.¹⁴⁶ 24 Mart 1958 tarihinde Irak'ın paktan ayrılması ve bu paktın bölgede istenilen birlikteliği ve oluşumu tam anlamıyla sağlayamaması nedeniyle pakt uluslararası kamuoyunca başarısız olarak nitelendirilmiş, fakat Menderes hükümetinin uygulamalarıyla Türkiye bölgede ABD'nin sözcüsü olmaya devam etmiştir.

Demokrat Parti'nin dış politikadaki önemli bir girişimi de Balkan Paktı'nın kurulması olmuştur. Menderes ve ekibinin yoğun diplomatik çalışmalarıyla 1954 yılında Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında imzalanan Balkan Paktı, her ne kadar bağımsız bir hareket gibi gözükse de Menderes, Balkan Paktı'nı NATO'nun Balkanlar'daki uzantısı olarak düşünmüştür. Ancak pakt, Kıbrıs Sorunu ve Sovyetlerin yumuşama politikası gibi nedenlerle çok sürmeden dağılmıştır.¹⁴⁷ Bununla birlikte iyice anlaşılmaktadır ki, Demokrat Parti, dış politikada izlediği tutum ve davranışları iyi tahlil etmeden, gelecekteki olası kombinasyonları düşünmeden uygulamakta ve kendisini ABD ve Avrupa'nın koşulsuz müttefiki olarak konumlandırmaktadır. Bu da Türkiye'nin aslında çok önemli bir konumda olmasına karşın, bu konumun sağlamış olduğu imkanları kendi istekleri ve kendi politikaları doğrultusunda uygulayamamasına neden olmaktadır. Türkiye'nin, dış politikasını yalnızca ABD'nin Batı'daki müttefiki olma üzerine kurması ve adeta yalnızca ABD ve Batı'ya yüzünü dönmesi, derin bir tarihi birikime ve kültürel ortaklığa sahip olmasına rağmen, onun diğer dünya devletleriyle, yani diğer blok üyeleri ve özellikle Müslüman dünyası ile zaman zaman ters düşmesine neden olmuştur.

Türk – Amerikan münasebetleri çerçevesinde ve Menderes döneminde gündeme gelen diğer önemli bir gelişme ise 10 Haziran 1955'te imzalanan Atom Enerjisi Anlaşması'dır. Bu antlaşma ile Türkiye, topraklarında ABD'nin bilimsel yardımlarıyla, barışçı ve insancıl

¹⁴⁵ Mehmet Gönlübol, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası – Genel Durum", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1996, s.287.

¹⁴⁶ Bozdağlıoğlu, "Türkiye – ABD İlişkileri", s.469.

¹⁴⁷ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.50.

amaçlarla nükleer araştırma merkezleri kurulmasına izin vermiş, ABD de Türkiye'ye ödünç olarak reaktörde kullanılacak zenginleştirilmiş uranyum vermeyi kabul etmiştir.¹⁴⁸ Bu anlaşma kamuoyunda kimi kesimlerce tepki gösterilerek karşılanmış olsa da Menderes Hükümeti, bu anlaşmanın uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için gerekli olduğunun ve bu nedenle Türkiye'nin bu anlaşma için gereken yaklaşımı göstermesinin altını çizmiştir.

İki ülke arasında yapılan bu askeri, ekonomik ve işbirliği antlaşmaları ve uygulamaları dışında Türkiye – Amerika arasında yapılan resmi görüşmeler de ilişkilerin karşılıklı gelişmesine katkı sağlamış ve özellikle Türk hükümetinin ekonomik beklentileri bağlamında oldukça etkili olmuştur. Türkiye tarafından üst düzey ziyaretlerin ilkinin 1954 yılında Cumhurbaşkanı Bayar gerçekleştirmiştir. Celal Bayar'ın ardından 31 Mayıs 1954'de Adnan Menderes de gerek siyasal diyalogun pekiştirilmesi gerekse Amerikan yardımlarının artırılması için ABD'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁴⁹

1950 – 1960 döneminde ABD'den gelen yardımlara bakılacak olursa 1954 yılına kadar, beklenen ölçüde yardım sağlandığını söylemek mümkündür. Bu tarihe kadar ekonomik kaynaklı yardımlar yaklaşık 225.100.000 dolar, askeri yardımlar ise 305.700.000 dolar civarında olmuştur.¹⁵⁰ Alınan bu yardımların yüksek olduğu 1950 – 1955 yılları arasında Türk ekonomisi canlanmış ve Demokrat Parti'nin daha ilk iktidar yıllarında milli gelir %15 oranında artmıştır. Bu artış sonraki yıllarda da devam etmiş ve Demokrat Parti döneminde tüm milli gelir artış oranı %39'lara kadar çıkmıştır.¹⁵¹ Ancak milli gelirin bu derecede artmasına rağmen, gelen yardımların sanayi sektörünün gelişiminde kullanılmayarak, Avrupa'nın tarım ihtiyaçlarını karşılamak saikiyle tarım sektörüne ağırlık verilmesi ve yardımların bu alanda kullanılması, Türkiye'nin ekonomik olarak üst düzeyde bir gelişim sağlamasını engellemiştir. Ayrıca tarım makinelerinin ülkeye sokularak tarımda makineleşmeye gidilmesi, Türkiye'nin dışa bağımlılığını artırmıştır. Bununla birlikte 1954 yılından sonra ABD ekonomik yardımlarının giderek azalması Menderes Hükümeti'nin ekonomi alanında bocalamasına ve bu nedenle istikrarsız bir ekonomik yapı içerisine girmesine neden olmuştur. Menderes Hükümeti'nin ekonomi alanındaki bu sıkıntısı neticesinde IMF ile görüşmelere başlanmış ve ABD ile ekonomik ilişkiler bu tarihten sonra IMF üzerinden yürütülmeye başlanmıştır.¹⁵²

¹⁴⁸ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.184.

¹⁴⁹ Sander, *Türk – Amerikan İlişkileri 1947 – 1964*, s.98.

¹⁵⁰ Akdevelioğlu ve Oran, *Türk Dış Politikası*, Cilt I., s.553.

¹⁵¹ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s.97.

¹⁵² Akdevelioğlu ve Oran, *Türk Dış Politikası*, Cilt I., s.560.

Türkiye'nin ekonomik olarak zor şartlar altında olduğu bu dönemde ortaya çıkan diğer bir önemli gelişme ise 1957 yılında ABD Başkanı Eisenhower'ın Türkiye'ye gelerek Menderes'e uygulamaya koyacağı Eisenhower Doktrini'nden bahsetmesi ve Menderes'in ileriye dönük bir takım yardım projelerini düşünerek, bu konuda aktif bir rol almak istemesi olmuştur. Doktrin, Ortadoğu'da komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla Ortadoğu ülkelerine askerî ve ekonomik yardımda bulunmayı öngörmüştür. Demokrat Parti yönetimini bu doktrine sıcak bakmaya ve onu kabul etmeye iten temel nedenler ise, öncelikle Batı ile olan stratejik ortaklık ve Batı'ya karşı duyulan aşırı sempati, sonrasında ise ülkedeki zor ekonomik koşulların böyle bir yardımla daha kolay aşılabilir hale gelebileceği düşüncesinin hakim olmasıdır.

1959 yılı Türk – Amerikan ilişkilerinin seyri ve bu bağlamda dünya kamuoyuna verilecek mesaj açısından oldukça önemli bir yıl olmuştur. ABD'nin, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'ne üyeliği için oy verdiği 1959 yılında Türkiye, ABD ile bir güvenlik ve işbirliği antlaşması imzalamıştır. 5 Mart 1959 tarihinde imzalanan Amerikan Türk Güvenlik İşbirliği Antlaşması Ortadoğu'nun güvenliği bağlamında Türkiye'ye yapılacak herhangi bir saldırı noktasında Amerikan yardım ve işbirliğini öngörmüştür.¹⁵³ 1959 yılının diğer önemli bir gelişmesi Menderes'in 4 Ekim 1959'da CENTO Bakanlar Toplantısı için ABD'ye gitmesi ve bundan yaklaşık iki ay sonra, ABD Devlet Başkanı Eisenhower'ın Amerikan hükümeti tarafından başkanlık düzeyinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret olmuştur. Ancak iki ülke arasında yapılan bu sıkı görüşmelerle birlikte Türkiye'nin denge gütmeden ve tam anlamıyla sorgulamadan imzaladığı ikili anlaşmalar, protokoller ve uygulamalar neticesinde, Türkiye'nin siyasal ilişkiler açısından ciddi sorunlarla karşı karşıya gelebileceğinin kuvvetle ihtimal olduğu kanısı ülkede Menderes karşıtı hareketleri hızlandırmış, hatta Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında şüphesiz çok büyük payı olan ve Türkiye güvenliğinin en büyük teminatı olan askeri kanadı endişelendirmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin Batı ile ilişkiler içerisine girmek doğrultusunda ABD ile yapmış olduğu paylaşımlarda ve izlenen politikalarda sadece Menderes hükümetinin “Batı zihniyeti” değil, kuşkusuz dönemin uluslararası şartlarının da son derece belirleyici olduğunu ifade etmek gerekir. Amerika'nın 1950'li yıllarda Sovyet tehdidini önlemek için izlediği ve bütün dünyayı bu doğrultuda etkilemek adına gayretlerde bulunduğu dış politikasının temelinde dünyanın tüm bölgelerinde ittifaklar yoluyla nüfuz sağlamak ve dünya çapında bir hâkimiyet kurma amacı yatmaktaydı. Bu dönemde Truman Doktrini ile Marshall Planı bu

¹⁵³ Armaoğlu, *Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri*, s.258.

amaca yönelik ve birbiriyle örtüşen iki önemli girişim olmuş ve bunlar sayesinde Batı Avrupa güvenliğini sağlayarak ekonomik canlanmasını gerçekleştirmiştir. Dünya ekonomisinde Bretton Woods ile yerleştirilen düzen, doların tüm dünyada geçerli bir para birimine dönüşmesi ve bunu izleyen yıllarda NATO ile başlayan bir dizi paktın kurulması, Amerikan liderliğinin ve öncülüğünün Batı dünyasında yerleşmeye başlamasına neden olmuştur.¹⁵⁴ Dolayısıyla bütün dünyada etkisini hissettiren bu “ABD rüzgarı”, Batı’nın güvenilir bir müttefiki olma yolunda oldukça hevesli olan Türkiye’de de etkili olmuştur.

1950 – 1960 dönemi Türk – Amerikan münasebetlerini genel olarak değerlendirecek olursak, II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra Sovyet tehdidinin iki ülkeyi ortak menfaatler etrafında birleştirdiğini, ancak Türkiye’nin ekonomik, ABD’nin ise daha çok Ortadoğu ve Asya-Pasifik’teki stratejik çıkarlarını güçlendirmek düşüncesiyle, ilişkilerine yön vermeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. II. Dünya Savaşı sonucunda Soğuk Savaş’a başlayan ABD, realist dış politika anlayışı içerisinde çıkarlara dayalı güç mücadelesi yoluna gitmiş ve bu noktada Türkiye ile başta askeri politikalar olmak üzere birçok alanda ortak hareket etmiştir. Bununla birlikte Demokrat Parti iktidarının son yıllarına doğru giderek azalan ABD yardımları ve bunun tesiriyle ülkede yaşanan ciddi ekonomik sorunlar dolayısıyla Türkiye alternatif ortaklıklar arama yoluna gitmiştir.

3.2. Anavatan Partisi ve ABD ile İlişkiler

12 Eylül 1980 darbesi yapıldıktan sonra 1983 yılına kadar geçen üç yıllık süreçte Türkiye’de yönetim görevini ordu ifa etmiştir. Türkiye açısından her anlamda zor yıllar olan 1970’lerin sonunda ABD ile ilişkiler gerek Kıbrıs askeri müdahalesi dolayısıyla gerekse ülkedeki yoğun Amerikan karşıtlığı nedeniyle daha önceki hükümetler tarafından yürütülen ilişkiler düzeyinde olmamıştır. Ancak ülkede yönetimi elinde bulunduran ordu, ABD ile yakın ilişkilerini devam ettirmekte tereddüt etmemiştir. Darbenin yapıldığı ilk dönemlerde, bunun demokrasiye bir müdahale olduğunu ve Türkiye’nin demokratik gelişimini olumsuz etkileyeceğini ifade eden Amerikan devlet yetkilileri, daha sonra bu müdahalenin ülkede ciddi bir hal alan çatışma ve terör olaylarını önlemek için yapıldığını söylemiş, böylece Türkiye’de yönetimdeki orduyu muhatap kabul etmişler ve Türkiye’yle ilişkilerin devam edeceğinin mesajını vermişlerdir. Ancak burada ifade etmemiz gereken nokta şudur ki, Turgut Özal’ın Türkiye yönetimindeki ve ABD ile ilişkilerdeki etkisi 1983 yılında Anavatan Partisi’nin seçimleri kazanması ve Özal’ın Başbakan olmasıyla başlamamıştır. Çünkü henüz sivil

¹⁵⁴ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s.223.

hükümetin göreve gelmediği ve cuntanın yönetimde olduğu 1980 – 1983 yılları arasındaki dönemde ordu, ülkenin ekonomi patronluğunu Turgut Özal'a vermiş, ekonomi politikaları Özal'ın düşünceleri ve ilişkileri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Turgut Özal'ın ABD'ye olan hayranlığı henüz siyasete atılmadan önce, ekonomi eğitimi almak için Amerika'ya gittiği 1950'li yıllarda başlamıştır. Özal, 1970'lerde Dünya Bankası'nda çalıştığı dönemlerde Amerikan teknolojisine hayran kalmıştır.¹⁵⁵ ABD'ye gidişiyile birlikte oradaki teknolojik olanaklardan ve ekonomik sistemden etkilenen Özal, siyasette olduğu her dönemde bunları dile getirerek, Türkiye'nin örnek alması gereken ülkenin ABD olduğuna atıfta bulunmuş ve bu düşüncesi onun, politikalarını oluşturmasında oldukça etkili olmuştur. Amerikan toplumunun gösterdiği teknolojik gelişme, tüketime dayanan göz alıcı yaşam biçimi ve refahı, özgürlük, bireysellik ve hareketliliğe verdiği önemle birleşerek Özal'ın hem kişisel, mesleki ve siyasi yaşamının hem de Türkiye için öngördüğü gelişme modelinin temel taşlarını oluşturmuştur.¹⁵⁶

6 Kasım 1983 yılında seçimi kazanan ANAP lideri Turgut Özal, koşulların kendisine tanımış olduğu fırsatı da değerlendirerek Türkiye iç ve dış politikasında özellikle Batı ve ABD eksenli politikalarıyla yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Özal'ın başbakan olmasıyla birlikte iki ülke arasındaki yakınlaşma daha da artmış, Özal'ın ekonomi gözlüğüyle baktığı dış politika perspektifi ABD ile ilişkilerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Yabancı şirketlerin Türkiye'de yapacağı yatırımlara önem verilmiş, iki ülke arasındaki ticaret hacmi artmış, IMF ve Dünya Bankası ile ilişkiler hızlanmıştır. ABD'nin “süper güç” olduğu gerçeğinden hareketle Özal, hem başbakanlığı hem de cumhurbaşkanlığı döneminde bu ülkeyle uyumlu politikalar üretmeye özen göstermiş ve Türkiye'nin ulusal çıkarı için bunun gerekli olduğunu savunmuştur. Bu düşünceleriyle Menderes'i anımsatan Turgut Özal'ın iktidar olduğu yıllar Türk dış politikasında yeni bir dönem olarak yorumlanmış ve Özal, Menderes döneminden farklı olarak gerçek anlamda aktif bir politika izlemenin ülkenin mevcut stratejik durumunu daha da değerli hale getireceğine inanmış ve dış politikada çok kulvarlı siyasete vurgu yapmıştır.

Özal döneminde Türk – Amerikan ilişkilerinde belirleyici olan konular Menderes dönemindeki unsurlarla birbirine benzemektedir. Özal döneminde de iki ülke arasındaki

¹⁵⁵ Cengiz Çandar, “Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye Politikası”, içinde Morton Abramowitz (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001, s.224.

¹⁵⁶ Acar, “Liberal Dönüşümün Dindar Öznesi”, s.186.

ilişkileri belirleyen temel değerlerden birincisi yine güvenlik kaygısı olmuştur. İkinci olarak ABD'den Türkiye'ye sağlanan finansman desteği ve çeşitli ekonomik faktörler ilişkilerde belirleyici olmuştur. Üçüncü olarak da ABD ile ilişkiler iç politikada ve iktidar olma mücadelesinde kullanılmış ve ABD üzerinden Batı'ya entegre olma düşüncesi Türk – Amerikan ilişkilerinde belirleyici olma özelliğini korumuştur.¹⁵⁷ Bu bağlamda ABD ile yakın ilişkiler içerisindeki taraf, dünyanın süper gücü ile olan ilişkileri toplumda bir güven uyandırması bağlamında avantaja dönüştürmeye çalışırken, ABD karşıtı taraflar da aksi yönde söylemlerle hitap ettiği kitleleri etkilemek ve iktidar olmak istemişlerdir. Ancak düşünsel ve teorik temelde Menderes ile aynı yönde düşünülen ABD politikaları, uygulama ve pratik noktasında daha farklı olmuş ve Türkiye, çok kulvarlı bir dış politika seyri izlerken ABD küstürülmek istenmiştir.

Bu dönemin Türk – Amerikan ilişkileri bağlamında en belirgin özelliklerinden birisi ABD'nin yeni politika yaklaşımları çerçevesinde Türkiye'ye atfettiği rolün ortaya çıkmaya başlamasıdır. 1980'li yıllarda Türkiye'nin, Ortadoğu bölgesi ve ekonomik olarak son derece hareketli bir bölge olan Asya Pasifik için önemi bir kez daha yakından hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle Türkiye'nin Ortadoğu'ya komşu olması, bu bölge ülkeleriyle kültürel bağlarının bulunması ve Ortadoğu ülkelerinin genel karakteristiği noktasında Özal'ın muhafazakar düşünceye sahip bir lider olması nedeniyle, ABD için Türkiye'nin önemi daha da artmıştır. Bu nedenle Ortadoğu bölgesine komşu ve bölge ülkeleriyle ve halklarıyla çeşitli ortak birikimleri olan Türkiye'nin, 1980'li yılların sonuna doğru iyice belirginleşeceği üzere bölgedeki olaylara tepkisiz kalmayan bir dış politika sergilemesi, geleneksel Türkiye dış politikası çizgisinde kırılma noktası yaratacaktır. Ancak geleneksel Türk dış politikası çizgisinden zaman zaman taviz verilmesi konusunda ifade edilmesi gereken bir nokta vardır ki, o da Türkiye'yi bölgedeki gelişmelerle ilgilenmeye iten şeyin sadece Türk dış politikasındaki bir anlayış değişiminden kaynaklanmadığı, ABD'nin başta Ortadoğu politikası olmak üzere, diğer dünya ülkelerine karşı izlemiş olduğu politikaların da bu konuda oldukça etkili olduğudur.¹⁵⁸ Bununla birlikte Özal'ın bölgedeki gelişmelere müdahil olarak yeni fırsatlar yakalayabileceğini düşünmesi ve hevesli davranışlar içine girmesi dış politikadaki geleneksel çizginin değişmesi sürecini hızlandırmıştır.

¹⁵⁷ Cemal Altan, “Merkez Sağ'ın ABD Politikalarının Ortak Tarafları”, içinde Nejat Doğan ve Mahir Nakip (ed.), *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006, s.287.

¹⁵⁸ Özlen Çelebi, “Türkiye – ABD İlişkileri”, içinde Çakmak, Haydar (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.760.

1980 yılından sonraki ANAP iktidarları sürecinde Türk – Amerikan ilişkilerini belirleyen en önemli unsur kuşkusuz uluslararası gelişmeler olmuştur. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askerlerini göndermesi ve İran'daki rejim değişikliği ABD'yi harekete geçirmiş ve dolayısıyla Türkiye her iki durum için de rol üstlenmesi düşünülen kritik ve stratejik bir ülke olmuştur. Bu dönemde ABD'de iktidarda olan Jimmy Carter, Ortadoğu'da ve özellikle Körfez bölgesinde yaşanacak sıkıntıları çözmek için Carter Doktrini adı altında bir takım açıklamalar yapmıştır. Ortadoğu Bölgesi'nde ve Körfez'de tehdit olarak algıladığı tüm gelişmelerle mücadele edeceğini ve bunu yaparken askeri yöntemler dahil olmak üzere, her yolu deneyeceğini ifade etmiştir. Ortadoğu'daki ve özellikle Körfez'deki gelişmelere hızla müdahale edebilmek için ABD yeni üslere, askeri olanaklara ve en önemlisi de bölge ülkelerinden bu konuda gelebilecek desteğe ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisini engellemek ve Körfez'den Batı'ya güvenli bir şekilde petrol akışını sağlayabilmek için, uyguladığı çevreleme politikasının askeri ayağını oluşturan Çevik Kuvvet projesi ortaya çıkmıştır. O dönemde Türkiye Çevik Kuvvet projesine temkinli yaklaşmış ve olası bir durumda Türkiye'deki üslerin kullanımının Türkiye için uluslararası ilişkiler bağlamında sorun yaratacağını düşünmüştür.¹⁵⁹ Bu yüzden Türkiye, NATO şemsiyesi altında alınan her türlü karara uyulabileceğini, ancak bunun dışında istenilen şeylerin ulusal çıkar için sorun yaratabileceğini sık sık dile getirmiştir. Fakat Türkiye ABD'nin üsleri kullanma konusundaki yoğun ısrarları ve aynı doğrultuda Türk ordusunun modernleştirilmesi noktasındaki çabalarına karşın, uzun bir süre ABD'ye olumlu cevap vermemiş olsa da daha sonra, özellikle Körfez Krizi'nde Türkiye üslerinin ABD ve NATO istekleri doğrultusunda kullanılmasına izin vermiştir.

Türkiye'nin, askeri müdahalenin dahi yapılabileceğinin çok önceden deklare edildiği böyle bir oluşuma girmeye pek sıcak bakmamasına rağmen ABD, Türk ordusunun modernizasyonu ve askeri tesislerin ve altyapının yenilenmesi konularında Türkiye'ye daha fazla yardımcı olma gayretinde bulunmuştur. Bu yaklaşımın Türkiye'de olumlu etkiler yaratmasından sonra 29 Kasım 1982'de Brüksel'de ABD ve Türkiye arasında bir Mutabakat Muhtırası imzalanmış, muhtıra çerçevesinde Doğu Anadolu bölgesinde 10 havaalanının yenilenmesi ve Muş ve Batman'da iki yeni havaalanı yapılması öngörülmüş, böylece "Çevik Güç"ün Türkiye'ye uzanmasının ilk adımı atılmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2006, s.293.

¹⁶⁰ Çelebi, "Türkiye – ABD İlişkileri", s.762.

Özal döneminde Türkiye ve ABD'yi birbirine yakınlaştıran diğer bir unsur 1980'li yıllarda Türkiye'de olduğu gibi, ABD'de de siyasi iktidar bakımından değişimin yaşanması olmuştur. Zira ABD'de 1981 yılında işbaşına gelen Ronald Regan'a karşın Türkiye'de de 3 yıllık bir askeri rejimden sonra, 1983 yılında Özal, sivil hükümeti kurmuştur. Regan yönetiminin, Türkiye'deki Özal yönetimine bakışı ise son derece ılımlı olmuş, adeta Türkiye'nin ABD'nin küresel planları içerisinde yer aldığı mesajı verilmiştir. Ancak Özal'ın işbaşına geldiği dönem Türkiye için uluslararası bir hal almış olan bölgesel sorunlar nedeniyle çok rahat bir dönem olmamıştır. Kıbrıs Meselesi, Yunanistan'la Ege Denizi üzerinde yaşanan sorunlar ve Ermeni sorunu gibi nedenlerle Türkiye'nin diplomasi kulvarında çok yönlü ve çözüme yönelik, dengeleyici bir politika izlemesinin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda Özal, 1985 yılında Washington'u ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında İsrail – Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesini ve yaşadığı sorunların dış kaynaklı sorunlar olduğunu bilerek Kıbrıs ve Ermeni sorunu gibi sorunlarda ABD'deki Yahudi lobisinin desteğini almayı hedeflemiştir.

Özal döneminde iki ülke arasındaki askeri ilişkilerin çerçevesini, 29 Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) oluşturmaktaydı. NATO anlaşmasını uygulamak için beş yıllığına imzalanmış ve beş yıldan sonra da yıllık bazda uzatılması öngörülen bir yürütme anlaşması olan¹⁶¹ SEİA'nın süresi dolmadan 3 ay önce Türkiye, ABD'ye değişiklik önerisinde bulunarak, 10 maddelik bir talep listesi sunmuş fakat ABD, Ortadoğu'da güçlü bir askeri varlık olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonuna sıcak ve olumlu yaklaşırken, Türkiye'nin ABD'ye daha rahat ve daha çok ihracat yapmasını kolaylaştırıcı uygulamalar yapması yönündeki talebine bir takım teknik unsurları bahane ederek özellikle tekstil alanındaki ihracat engellerinin aşılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹⁶² ABD'nin ihracat yollarının açılması ve ihracatın kolaylaştırılması konusundaki soğuk yaklaşımı karşısında Türkiye bir takım çekinceler koymasına rağmen SEİA'yı yalnızca bir yıl uzatarak yeniden imzalamıştır. Türkiye'nin SEİA'yla ilgili değişim isteklerine ABD'nin ilgisiz kalmasına karşın, anlaşmanın devam etmesi konusunda herhangi bir sorun çıkarmaması, Türk yöneticilerin Amerika'nın desteği ve yardımını arkalarında görme ve ABD'yle ittifakı devam ettirme konusundaki kararlılıklarının bir sonucu olduğu ifade edilmiştir.¹⁶³ Burada söylemek gerekir ki, SEİA konusunda Türkiye ve ABD'nin yaşadığı bu sorunun temeli de tıpkı Menderes'in son dönemlerde ABD ile yaşadığı gibi

¹⁶¹ Uslu, *Türk – Amerikan İlişkileri*, s.260.

¹⁶² Çelebi, "Türkiye – ABD İlişkileri", s. 763.

¹⁶³ Uslu, *Türk – Amerikan İlişkileri*, s.260.

ekonomik temelli olmuştur. Zira 1954'ten sonra Menderes de ABD yardımlarını arttırmak için çaba göstermiş, ancak beklediği değişikliği göremeyince, dış politikadaki ilişkilerini çeşitlendirmeyi düşünmüştü. Bu noktadan bakacak olursak, Özal'ın da SEİA konusundaki özellikle ihracatla ilgili taleplerinin ekonomik gelişme, ekonomiye katkı sağlanması ve ABD'den alınan hibe ve yardımların artırılması amacıyla yapıldığını söylemek mümkündür. ABD'nin bu ekonomik taleplere sıcak bakmamasına rağmen ANAP hükümetinin ABD ile ekonomik ilişkisi, gerek ABD'nin hibeleri ve Türkiye'ye sağladığı borçlar, gerekse Amerikan şirketleriyle girilen ticari ilişkiler çerçevesinde şekillenmeye devam etmiştir.

İran Devrimi ve Afganistan'ın işgali gibi 1980'li yıllarda etkisi görülen yeni gelişmeler ve çevre bölgede yer alan İran, Irak, Suriye, Lübnan ve hatta Yunanistan'daki belirsizlikler de bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki güvenlik işbirliğinin daha da kuvvetlenmesi sonucunu doğurmuştur. İki ülke arasındaki askeri işbirliğinde atılan önemli bir adım F-16 uçaklarının iki devletin ortak projesiyle Türkiye'de üretilmesiydi. Proje çerçevesinde 10 yıllık dönem içinde 4.2 milyar dolar değerinde 160 tane F-16 uçağı üretilmesi öngörülmüştü.¹⁶⁴ Ayrıca Özal, ABD silah sanayisinin önde gelen kesimleriyle ilişkiler kurmuş ve sivil sanayii konusunda yabancı yatırımları Türkiye'ye çekmeye çalışmıştır.¹⁶⁵ Türkiye'de yatırım yapan yabancı sermayenin içerisinde ABD şirketlerinin payı bu dönemde Türkiye'deki tüm yabancı sermayenin % 20'sini oluşturmuştur.¹⁶⁶ ABD'nin de etkisiyle özellikle IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan krediler, Türkiye ekonomisinin canlanması için gerekli görülmüş ve bunun gibi birçok yabancı kuruluşun borç alma yoluna gidilmiştir.

Türk – Amerikan askeri ilişkilerinin, ortak güvenlik kaygıları ve karşılıklı çıkarlar nedeniyle, uyumlu olmasına karşın, iki ülkenin siyasi konularda her zaman aynı birlikteliği sağlayamadığını söylemek mümkündür. Bunda Türkiye'nin, çevresinde yer alan ülkelerle yaşadığı sıkıntıların bu devletler tarafından uluslararası bir hale getirilmeye çalışılmasının etkisi oldukça fazladır. Özellikle Ermeni sorunu ve Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin ABD ile politika ve uygulama olarak aynı yönde hareket etmediği konulardır. Bu bağlamda 1980'lerden itibaren etkin bir şekilde ABD Parlamentosu'nda lobi faaliyeti yürüten Ermeni Milli Komitesi (ANCA) ve Amerikan Ermeni Asamblesi'nin (AAA), Türkiye – ABD ilişkileri üzerinde etkileri oldukça büyük olmuştur. Çeşitli dönemlerde Kongre'ye taşıdıkları sözde Ermeni soykırımını ABD'nin kabul etmesi yönündeki “Ermeni tasarıları” ile Türkiye –

¹⁶⁴ İbid, s.266.

¹⁶⁵ İlhan Uzgel, “Türk Dış Politikasının Uygulanması”, içinde Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.80.

¹⁶⁶ Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Teori Yayınları, 1987, s.415.

ABD ilişkilerinde gerginlikler yaşanmasına neden olmuşlardır.¹⁶⁷ Ermenilerin, Osmanlı dahil olmak üzere, Türkiye’yi suçlayan ve karalayan ifadelerin yer aldığı bu tasarılar, 1980’lerin ikinci yarısında yoğun bir şekilde ABD Kongresi’ne sunulmaya başlanmış ve birçoğu kabul edilmiştir. Ancak ABD, Türk tarafının konuyla ilgili aşırı tepki vermesini önlemek için Kongre tarafından geçirilen kararların bağlayıcı niteliği olmadığını ve hiçbir şekilde Amerikan dış politikasının amaç ve fikirlerinden biri haline gelmediğini vurgulamıştır.¹⁶⁸ ABD, stratejik çıkarlarının gerçekleşmesinde kilit ülke olan Türkiye’yi kaybetmemek adına 1980’lerin ilk yıllarında Ermeni sorununda Türkiye’yi destekler gibi gözüke de, 12 Eylül 1984’te ABD dış politikasının belirlenmesi ve yürütülmesinde “Ermeni Soykırımı”nın dikkate alınmasını öngören bir tasarı ABD Senatosu’ndan geçmiş, ancak Türk hükümeti bunun ABD’deki seçimler öncesinde yapılan bir hamle olduğunu düşünerek dikkate almamıştır.¹⁶⁹ George Bush döneminde, Türk hükümetinin özellikle Özal’ın kişisel ve yoğun çabalarına rağmen, 17 Ekim 1989’da, 24 Nisan’ın “Ermeni Soykırımı”nı anma günü olarak kabul edilmesi kararının ABD Senatosu’ndan geçmesi¹⁷⁰ ve Ermeni Sorunu’nun bugün dahi Türk – Amerikan ilişkilerinde etkileyici olabilmesi, ABD’nin bu sorunla sadece iç politika çıkarları dolayısıyla ilgilenmediğini ve ABD’nin Türkiye ile yapacağı pazarlıklarda ve Türkiye’den beklentilerini gerçekleştirebilme noktasında ABD – Ermenistan ilişkilerini bir dengeleyici olarak kullanılabildiğini göstermektedir. Özal, bu gelişmeyi Türk – Amerikan ilişkileri arasına bir sorun olarak sokmamak için gayret göstermiş, ilişkilerin sürekliliğini tesis etmeye çalışmıştır.

Şüphesiz 1980’lerdeki Türk – Amerikan ilişkilerini etkileyen en önemli unsurlardan birisi de Kıbrıs sorunu idi. ABD, Kıbrıs üzerindeki etkilerini kaybetmek istemiyor ve ayrıca Kıbrıs’la ilgili girişimde bulunma konusunda güçlü Yunan lobisinin baskısı altında kalıyordu. Ancak ABD’nin Kıbrıs sorununu etkilemek amacıyla Türkiye’ye sağlanan yardıma ve bu devletle askeri ilişkilere Kıbrıs’la ilgili koşullar eklemeleri Türk tarafının ABD’ye karşı güvenini kaybetmesine neden oluyordu.¹⁷¹ ABD’ye göre her iki ülke de NATO müttefikiydi ve çatışmadan uzak durmalıydı. ABD’li yöneticiler Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) 15 Kasım 1983’te bağımsızlık ilanının ardından, Türkiye’nin KKTC’yi tanımasına da pek sıcak bakmamış ve özellikle Türk askerinin adadan çekilmesi üzerinde durmuşlardır.

¹⁶⁷ Şenol Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007, s.191.

¹⁶⁸ Uslu, *Türk – Amerikan İlişkileri*, s.273.

¹⁶⁹ Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s.285.

¹⁷⁰ Uzgel, “Türk Dış Politikasının Uygulanması”, s.63.

¹⁷¹ Uslu, *Türk – Amerikan İlişkileri*, s.272.

Diğer taraftan Kıbrıs, Sovyet deniz gücünü Doğu Akdeniz'den uzak tutmak için önemli bir üs olarak ABD için stratejik bir öneme de sahiptir.¹⁷²

Özal'ı diğer güçlü tek parti liderlerinden farklı kılan bir durum var ki; o da başbakanlık görevini ifa ettikten sonra cumhurbaşkanı olmasıdır. Özal'ın 1983 yılından 1989 yılına kadar başbakan sıfatıyla ülkede yönetimin sevk ve idaresinden sorumlu olmasının yanında, 1989 yılında cumhurbaşkanı seçilerek, "köşk"te olduğu yıllarda da özellikle dış politika alanında oldukça etkili olmuştur. Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu dönem, Türkiye'de bir değişimi ifade ettiği gibi, bu yıllarda dünya çapında yaşanan gelişmelerle uluslararası sistem ve dünya konjonktürü için de büyük bir değişim söz konusu olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ererek, dünyanın ABD liderliğinde tek kutuplu bir uluslararası sistem içerisine girmesi, diğer bütün devletlerde olduğu gibi, Türkiye'de de, ABD'nin daha etkili olmasına neden olmuştur. Bütün dünyayı ilgilendiren bu gelişmeden sonra Özal ve hükümeti, uluslararası ilişkilerin artık daha açık bir şekilde ABD etrafında cereyan edeceğini, ancak ileride ABD'nin karşısına büyük güçlerin çıkabileceğini düşünerek Avrupa Birliği, Çin ve Japonya gibi ekonomi temsilcileriyle yakın ilişkiler içerisinde olabilmenin Türkiye'ye katkı sağlayacağına işaret etmiştir.

Uluslararası ilişkiler ve sosyal bilimler açısından büyük bir gelişme olan Soğuk Savaş'ın sona ermesi, aynı zamanda Türkiye'nin özellikle ABD için ve genel olarak Ortadoğu, Kafkas ve Balkan politikası için stratejik önemini bir hayli artırmıştır. Çünkü iki kutuplu sistemde, Soğuk Savaş dönemi süresince bloklaşan devletlerin birbirlerini kontrol ettiği bir ortamda yapılabilecek hamleler ve taşların yerleri belli iken, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra satranç tahtasındaki hamlelerin olası ihtimalleri ve sayısı artmıştır. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler politikası açısından zaten önemli olan Türkiye, bu olası hamleler doğrultusunda bulunduğu konum ve strateji dolayısıyla daha da çok önem kazanmış, belki de dünya siyasetine yön verebilme adına etkili bir merkez ülke olabilmenin fırsatını yakalamıştır.

Dünya, uluslararası sistemdeki bu büyük gelişmenin etkisi içerisindeyken yine uluslararası ilişkileri oldukça yakından ilgilendirecek ve özellikle Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dış politika algılamalarını yapılandırması ve uygulaması anlamında ilk büyük sınavı olacak olan Körfez Krizi Türkiye'nin karşısına çıkacaktır. 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan bu kriz, dünya kamuoyunda büyük yankılar uyandırmasıyla birlikte Türkiye için de yukarıda ifade ettiğimiz şekilde uygulayacağı politikalar bağlamında büyük bir sınav ve Türkiye'nin ABD ile çıkar ilişkileri kurmasında bir

¹⁷² Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s.285.

fırsat niteliği taşımıştır. Körfez Savaşı, Soğuk Savaşın sona ermesini ve yeni dünya düzeninin başlangıcını simgeleyen dönüm niteliğindeki bir olay olmuştur.¹⁷³

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, süper güç olarak ortaya çıkan ABD'nin, stratejik çıkarları dolayısıyla son derece önem atfettiği bir bölgede cereyan eden Körfez Krizi, başta ABD ve Türkiye olmak üzere, bütün dünya devletlerini endişelendirmiş, Irak'ın ve dolayısıyla Saddam rejiminin Körfez Krizi'nden başarıyla çıkması durumunda uluslararası ilişkiler ve uluslararası barış için ciddi sıkıntılar oluşturabileceği kuşkusunu akıllara getirmiştir. Bu nedenle henüz bu krizden birkaç yıl öncesine kadar hemen hemen dünyanın bütün devletlerini iki kutuplu bir bloklaşmaya çeken ABD ve SSCB dahi, Körfez Krizi süresince görülmemiş bir işbirliği örneği sergilemiş ve BM'nin arka arkaya kararlar almasını sağlamıştır.¹⁷⁴ Ancak Irak, karşısındaki bu büyük oluşumu ve koalisyonu görmezden gelerek, BM'nin almış olduğu kararlara uymamıştır.

Irak'ın, BM Antlaşması 40. maddedeki Kuveyt'ten derhal geri çekilmesini gerektiren emredici talebi görmezlikten gelmesi üzerine, BM Güvenlik Konseyi, 6 Ağustos 1990 tarihinde 13 kabul oyuyla ve Küba ve Yemen'in çekimser kalması ile 661 sayılı ambargo kararını almıştır.¹⁷⁵ Kararın alınmasından iki saat sonra Türkiye'nin Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı kapatmasıyla başlayan süreçte, Türk dış politikasına bir Cumhurbaşkanı olarak Özal'ın aldığı kararlar yön vermeye başlamıştır.¹⁷⁶ Bu bağlamda Türkiye Cumhurbaşkanı olarak Özal'ın dış politikadaki etkileri Türkiye'nin özellikle bölgesel politikalarında son derece etkili olmuş ve Özal'ın bu davranışı bürokrasi geleneğini savunanlar tarafından eleştiriyile karşılanmıştır. İktidara geldiği günden beri aktif dış politika anlayışını savunan Özal, Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı kapatarak bu anlayışını uygulamaya koymuş, Türkiye'nin Körfez Krizi'nde aktif tutum sergilemesini sağlamıştır. Bu davranışını Türkiye'nin eskisi gibi tarafsızlık politikası güdemeyeceğini, "bana dokumayan yılan bin yaşasın" felsefesinin doğru olmayacağını, bu nedenle yaşanan gelişmelere çağdaş dünyanın tarafında olarak tepkiler verilmesi gerektiğini¹⁷⁷ söyleyerek açıklamaya çalışmıştır.

Bu düşünceler doğrultusunda Türkiye, Körfez Harekatı sırasında Batılı devletlerin oluşturdukları koalisyona destek vermiş, Çöl Fırtınası Operasyonu çerçevesinde ABD ve

¹⁷³ Uslu, *Türk – Amerikan İlişkileri*, s.277.

¹⁷⁴ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s. 579.

¹⁷⁵ Enver Bozkurt, "1991 Körfez Savaşı, Ambargo ve Türkiye'nin politikası", içinde İdris Bal (ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM – Lalezar Kitabevi Yayınları, 2006, s.784.

¹⁷⁶ Laçınok, "Turgut Özal'ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı", s.598.

¹⁷⁷ Yavuz Gökmen, *Özal Sendromu*, Ankara: Verso Yayıncılık, 1992, s.16.

İngiliz uçaklarının Irak'a saldırılarında Türk topraklarını kullanmalarına müsaade etmiştir. Ayrıca Türkiye, üs ve tesislerini ABD ve NATO'nun kullanımına tahsis etmiştir.¹⁷⁸ Türkiye'nin üslerini Batılı devletlerin isteği doğrultusunda kullandırması Türkiye açısından AB üyeliği noktasında bir beklenti ortaya çıkarırken, uluslararası arenada bu davranış Türkiye'nin ABD'ye ve ABD politikalarına destek vermesi olarak ifade edilmiştir. Bu yönüyle Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya kabul edilişi arasındaki benzer ilişki, Körfez Krizi ve Türkiye'nin AB'ye üyeliği doğrultusunda düşünülmüştür.¹⁷⁹ Ancak AB'nin, Ortadoğu'yla ilgili gelişmelerde Türkiye'nin ABD'den uzak durmasını istediğini düşünecek olursak, Türkiye'nin Körfez'de uyguladığı politikalarla AB'den çok ABD'ye yaklaştığını söylemek doğru olacaktır. Zira ABD yöneticileri, Soğuk Savaşın sona erip yeni bir dünya düzenine geçildiği sırada Türkiye'nin Batı içindeki yerini ve dünyanın belli başlı devletleri için stratejik önemini garanti altına alması noktasında Türkiye'nin Körfez Krizi'nde ABD'ye destek vermesini çok etkili ve akıllı bir hareket olarak değerlendirmişlerdir.¹⁸⁰

Körfez'deki kriz gelişirken Özal izlediği politikalarla Türkiye'nin, hem dünya sorunlarına çözüm bulma amacıyla Körfez Krizi'ne müdahil olduğu imajını yaratmaya çalışmış, hem de Ortadoğu'da Kuveyt'ten sonra Arapları da endişelendiren bir ülke olan Irak'a karşı durarak Arap ülkelerinin de sempatisini kazanmayı amaçlamıştır. Ancak Cumhurbaşkanlığı koltuğundaki Özal'ın bu amaçla sorunun çözümü için ortaya koyduğu siyasi ve müdahaleci tavrı hem ülke içerisinde şiddetli tartışmalara yol açmış hem de sembolik de olsa bölgeye askeri birlik gönderme iddiası dolayısıyla daha önce de ifade edildiği gibi, bürokrasiden ve askeri kanattan rütbeli komutanların istifa etmesine neden olmuştur.* Hatta o dönemde Özal'ın ülkedeki bürokrasiyi ve askeri yönetimi karşısına alarak, Körfez Krizi'ne Batı'nın yanında müdahil olma isteğinin altında yatan nedenin Musul ve Kerkük'ü alma düşüncesi olduğu söylenmiştir.¹⁸¹

Körfez Krizi, Türkiye'nin Batı ile müttefiki ilişkiler içerisine girme gayretini gösterme fırsatını yakalayabileceği bir gelişme olmasının yanında, Türkiye için bölgede olası bir Kürt devleti kurulma endişesini de beraberinde getirmiştir. Türkiye, her ne kadar Körfez Savaşı'nda ABD'ye siyasi ve askeri yönden destek vererek bir Kürt devletinin kurulması ve

¹⁷⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.579.

¹⁷⁹ Çalış, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri. Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, s.249.

¹⁸⁰ Uslu, "1980'lerden Günümüze Türk – Amerikan İlişkilerinin Genel Seyri ve Temel Boyutları", s.193.

* Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Milli Savunma Bakanı Safa Giray ve Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay.

¹⁸¹ Cüneyt Arcayürek, *Büyüklerle Masallar, Küçüklerle Gerçekler – Kriz Doğuran Savaş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000, s.150.

Irak'ın parçalanması girişimlerinin önlenmesini başarmışsa da,¹⁸² savaş sonrasında PKK terör örgütünün güçlenmesini engelleyememiştir. ABD'nin, Kuzey Irak'ta uçuşa yasak güvenli bölge oluşturma ve bu bölgeyi Türkiye'ye konuşlandırılan Çekiç Güçle kontrol etme politikasında ısrarlı olması, bölgedeki en önemli müttefiki Türkiye açısından büyük problemler doğuran ve bu devletle ilişkilerini gerginleştiren çok ciddi bir gelişme olmuştur. Bu durumda, ABD'nin bölge ülkelerinin çıkarlarını göz ardı etmesinin ve onların olurluğunu alarak bölgede istikrarlı bir yapı oluşturmak yerine yalnızca kendi çıkarlarını düşünmesinin¹⁸³ etkili olduğu söylenebilir.

Özal, hem başbakan olduğu İran – Irak Savaşı esnasında, hem de cumhurbaşkanı olduğu Körfez Krizi sürecinde, Türkiye'nin bölgesel sorunlarda aktif tutum almasını öngören bir politika izlemiştir. Özal, Türkiye ve Irak devletleri arasındaki ekonomik, ticari, mali ve petrol ilişkilerini, ayrılıkçı Kürt hareketleri, bölgesel sorunlar noktasındaki işbirliğini ve coğrafya ve tarihin yarattığı ortak kültür ve ilişkileri bir çırpıda unutarak, Batı koalisyonunun istediği yönde ve Türkiye'nin bu bölgeyle ilgili daha önceki tutum ve davranışlarına zıt düşecek bir anlayış içerisinde tavrı sergilemiştir. Özal döneminin bu politika anlayışının altında yatan sebepler arasında Irak'ın “devletlerin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlıklarına saygı” ilkesini ihlal etmesi ve bölgede potansiyel bir tehlike olarak görülmesi, Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle gelişen uluslararası koşulların askeri, siyasi ve ekonomik yönlendirmeleri (BM'nin almış olduğu bağlayıcı kararlar), Türkiye'nin bir NATO ülkesi olması ve NATO'ya üye devletlerle böyle bir durumda ortak hareket etmesi gerekliliği gibi faktörlerden bahsedilebilir. Ayrıca Özal'ın dış politika vizyonu ve bu vizyonun gerçekleştirilebilmesine imkan tanıyan bir iç siyasal sistemin bulunması Körfez Krizi politikasının oluşumunda son derece etkili olmuştur. Özal, ABD'nin yanında Irak'a karşı müdahale etmenin bir yandan ABD'yle ilişkiler açısından, diğer yandan zengin Müslüman ve Arap ülkeler açısından sempatiyle karşılanacağını düşünmüştür. Ancak burada altı çizilmelidir ki, Özal kendinden önceki Batı ve ABD taraftarı iktidarlardan farklı olarak, özellikle Körfez Harekatı döneminde Batı ve ABD'ye taraf olmanın yanında ve hatta daha da ötesinde, savaş sonrası dengelerin oluşumunda da söz sahibi olabilmek için aktif bir dış politika izlemiştir. Bu dönemde Özal iktidarının ABD ile sıkı ilişkiler içerisine girme çabasının temelinde de bu düşünce yatmaktadır.

¹⁸² Ramazan Gözen, *Amerikan Kısılcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Ankara: Yayınları, 2000, s.325.

¹⁸³ Uslu, *Türk – Amerikan İlişkileri*, s.297.

Bu bağlamda güçlü tek parti iktidarlarından Menderes döneminde NATO'ya girmenin bir maliyeti olarak değerlendirilebileceğimiz Kore Savaşı'na katılma kararı ile Özal'ın Batı'dan kopmama adına Körfez Krizi'nde aktif politika izlemesi arasında temel olarak bir bağ kurulabilir. Menderes NATO'ya katılarak Sovyet tehdidine karşı önlem almak ve Batı dünyası ile ortak hareket ettiği düşüncesini somutlaştırarak, Batı ile işbirliği içerisinde olduğunu göstermek istemiş, Özal da tıpkı Menderes gibi Batıyla ortak hareket ettiğini ve alınan kararlara destek verdiğini uygulamalarıyla göstermiştir. Örneğin, Menderes ve hükümeti Yurtta Sulh Cihanda Sulh anlayışıyla BM ve ABD'nin Kore'de vereceği mücadeleye destek olunması gerektiğinin altını çizerken, Özal, Irak'ın Kuveyt'i işgalini Kuveyt'in toprak bütünlüğüne yapılmış bir saldırı olarak değerlendirmiş ve ABD ile BM kararlarını desteklemiştir. Fakat Körfez Krizi'ni diğer konudan ayıran nokta şudur ki, Kore'de yaşananlar ve BM'nin ve ABD'nin NATO'ya müdahalesi Türkiye'yi uluslararası ilişkiler ve dünya güvenliği konusunda ön plana çıkarırken, Türkiye'nin yanı sıra cereyan eden Körfez Krizi, Türkiye'yi son derece yakından ilgilendirmiştir. Zira Körfez Krizi ve bölgede yaşanan gelişmeler Türkiye için o kadar önemli olmuştur ki, Türkiye bu krizden gördüğü zararlar ve ortaya çıkması muhtemel sorunlar karşısında BM'yi çeşitli kararlar almaya (BM 688 sayılı karar) ve ABD'yi bölgede etkin kılmaya itmiştir (Huzur Operasyonu). Yani Türkiye yaşanan gelişmelere kendisi müdahale etmek yerine, BM'yi süreçte etkin kılmaya ve ABD'nin müdahalesini sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Özal'ın izlemiş olduğu bu aktif politikanın, Menderes'in Kore Savaşı'nda izlemiş olduğu politikaya göre daha pragmatik olduğu söylenebilir.

ANAP iktidarının izlemiş olduğu Körfez Krizi politikasının sonuçlarına baktığımızda ise Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile girdiği ticari ilişkilerin büyük ölçüde azaldığını ve Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkilerini üst seviyeye çıkartabileceği zeminin yok olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Körfez Harekatı sonucunda Irak'ın Kuzeyindeki Kürtlerin bu bölgede terör eylemlerinde bulunması Türkiye'nin gündeminden halen düşmeyen ve Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden Kuzey Irak sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Batı ve ABD için müdahil olduğu Körfez Harekatı sonucunda ortaya çıkan Kuzey Irak sorusunda Türkiye'nin tavrı insan hakları ve demokratikleşme noktasında ilk önce Batı ülkeleri tarafından eleştirilmiş, ABD ise senatosundaki lobi çalışmalarıyla Türkiye'nin zaman zaman karşısında olmuş ve yaptırımlar uygulamaya çalışmıştır. Bu düşünceler doğrultusunda Körfez Krizi'nin, Türkiye için gerçekten zor bir sınav olduğunu, kriz esnasında uygulanan politikalar ve Türkiye dışında

yaşanan gelişmeler neticesinde Türk iç ve dış politikasının yeni sorunlara gebe kaldığını ve krizin bugün halen tartışılan konulara kaynaklık ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Özal dönemi Türk – Amerikan ilişkilerini incelerken değinmemiz gereken diğer önemli bir konu, kuşkusuz Türkiye'nin bu dönemde NATO'ya karşı tutumu ve düşünceleri olacaktır. Bu bağlamda I. Özal hükümet programındaki *“mevcut milletlerarası şartlarda NATO'ya üyeliğimiz, güvenliğimizin sağlanmasında ve içinde bulunduğumuz bölge ve dünya barışının idamesi bakımından bir denge unsuru teşkil etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerimizi dostluk, ittifak bağları ve karşılıklı menfaatlere dayalı bir anlayışla sürdürmeyi ve daha da güçlendirmeyi öngörüyoruz.”*¹⁸⁴ ifadesi, Özal hükümetinin NATO'ya olumlu yaklaştığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıca Özal, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini ve gelişen dünya olaylarını kullanarak ABD tarafından yapılan askeri yardımın artırılmasını ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gelişmesi amacını gütmüştür. Ancak bu amaç ile hareket ederken, bölgede etkili bir devlet olan ve Soğuk Savaş'ın güçlü devletlerinden olan Sovyetler Birliği ile gireceği ilişkileri düşünerek, ABD'nin, Türkiye'yi Sovyetlerle ilişkiler noktasında zor duruma sokması muhtemel gözükken isteklerini kabul etmemiştir. Örneğin, NATO ve ABD yetkililerinin, Türkiye'nin ek nükleer yükümlülükler alması konusundaki ısrarlı taleplerini reddederek, Sovyetlerin tepkisini almak istememiştir.¹⁸⁵ Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve Sovyetlerin dağıldığı Özallı yıllarda, ABD için Sovyetler tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte, Türkiye'nin NATO içerisindeki öneminin azaldığı iddia edilse de Özal, tam aksine, bölgede yeni reaksiyon zeminlerinin hazırlandığını ve bununla birlikte Balkanlarda ve Kafkaslarda meydana gelecek olası gelişmeler açısından Türkiye'nin NATO için önemini halen koruduğunu düşünmüştür.

Genel olarak Özal döneminde Türk – Amerikan ilişkilerinin ön planda olduğu, Türkiye'nin daha önceki birçok hükümette olduğu gibi, ABD çıkarları yönünde hareket etmeye gayret gösterdiği, ancak Türkiye'nin buna rağmen Kıbrıs Sorunu, Ermeni Sorunu ve hatta tohumlarının bu dönemde atılmış olmasına karşın, ileriki yıllarda daha da ciddi bir şekilde etkisini hissettirecek olan Kürt Sorunu gibi konularda Batı'dan ve ABD'den beklenen desteği alamadığını söylemek mümkündür. Fakat bununla birlikte ABD, gerek dünya politikasındaki etkisiyle, gerekse Türk dış politikasının geleneksel yapısı ve anlayışı dolayısıyla Türkiye'nin stratejik ortağı olmaya devam etmiştir. Özellikle Özal sonrası

¹⁸⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp45.htm>, 22 Temmuz 2009

¹⁸⁵ Uzgel, “Türk Dış Politikasının Uygulanması”, s.72.

dönemde Türk iç ve dış politikası üzerinde ABD'nin etkisi daha da belirgin bir şekilde görülecektir.

3.3. AK Parti ve ABD ile İlişkiler

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin seyrini düzenli ve anlamlı bir şekilde tahlil edebilmek için şüphesiz sadece AKP'nin iktidarda olduğu 2002 yılından günümüze kadar olan süreç incelenmemelidir. Türk – Amerikan ilişkilerinin AKP dönemindeki seyrinde hiç kuşkusuz bu dönem başlamadan kısa bir süre önce yaşanan 11 Eylül saldırılarının ve bunun gibi hem dünyayı, hem de Türkiye'yi etkileyebilecek olayları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Zira AKP döneminde Türk – Amerikan ilişkileri daha önceki hükümetlerin genelinde olduğu gibi müttefik olma çerçevesinin dışına çıkmamış, ancak yaşanan gelişmeler ve siyasi ilişkiler neticesinde inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin dünya politikasındaki çatışmacı tutumu, Türk siyasi hayatını etkilediği gibi Türk toplumsal yapısını ve Türk toplumunun ABD'ye bakış açısını da etkilemiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD ziyaretinde bulunan Ecevit'in ABD halkına yönelik telkin edici ve anlamlı dileklerine karşın, bu ziyaretten birkaç yıl sonra ABD'nin önce Afganistan'a ve daha sonra Irak'a yaptığı askeri müdahale, Türk kamuoyunda ABD karşıtı düşünceleri ön plana çıkarmıştır.

11 Eylül saldırılarının etkisi sadece Türkiye ekseninde olmamıştır. Bu tarihten sonra bütün dünya ülkelerinin iç ve özellikle dış politikalarında güvenlik temelli programlar ön plana çıkmış, ekonomi eksenindeki ilişkiler biraz da olsa güvenlik kaygılarının gölgesinde kalmıştır. Bu bağlamda aslında sadece ABD'yi değil, aynı zamanda küreselleşmeyi de hedef alan bu saldırı, 1990'lı yılların sıkıntılı ve güvenlik endişesini sürekli yaşamış bir ülke olan Türkiye'yi, Batı için bölgedeki önemli müttefik adaylarının en üst sıralarına yerleştirirken, çok kulvarlı bir yapı ve tarihsel bağlar içeren Türk dış politikasının uygulanmasını zorlaştırmıştır. AKP iktidarındaki Türkiye'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında Ortadoğu ve Müslüman devletler ile ilişki kurmak için göstermiş olduğu özel gayret ve çabalar ile ABD'nin Müslüman ülkelere karşı olan tutumu, zaman zaman AKP hükümetinin dış politika uygulamalarında sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Ancak aynı zamanda Türkiye'nin, Batı ile İslam dünyası arasındaki üstlenmiş olduğu rolün önemi artmıştır.

AKP hükümetinin özellikle önem verdiği çok boyutlu dış politika arayışı ve AKP yöneticilerinin genel olarak milli görüşü ve salt Müslüman yanlısı bir altyapıdan gelmelerinin Türkiye'nin, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerle yakın işbirliği içerisinde

olabileceği ihtimalini akıllara getirmesi ABD'yi bir ölçüde rahatsız etmiştir. ABD'nin bu endişesi daha AKP iktidarının ilk yıllarında Mart 2003'te meydana gelen "tezkere" sorunuyla kendisini göstermiştir. Ancak hükümetin ABD ile ilişkileri, parti programında da ifade edildiği gibi, öncelikli olarak ekonomik bağlamda ele alınmış, daha önceki hükümetlerin ağırlıkla stratejik ve savunma temelinde ele aldığı ilişkilere ekonomik dengeler ve bağlar da eklenilerek tam anlamıyla stratejik bir müttefiklik ilişkisi oluşturulması düşünülmüştür.¹⁸⁶ Bununla birlikte AB bağlamındaki dış politika yönelimleri ve AB süreci ele alındığında, AKP iktidarının AB üyelik süreci noktasında, konjonktürün ve koşulların da etkisiyle kendinden önceki güçlü tek parti iktidarlarında olduğundan çok daha fazla istekli olduğunu ve bu dönemde AB'ye tam üyelik yolunda somut başarılar elde edildiğini söylemek doğru olacaktır. Türkiye, AKP döneminde dış politika eğilimi ve ülke içerisindeki reformist yaklaşımlarda ABD'ye kıyasla daha çok AB'yi bir ölçü olarak görmüş ve AB entegrasyonu sürecinde Avrupa ülkeleriyle ilişkileri ön plana koymuş, buna rağmen ABD'yi de geleneksel bir yaklaşımla küstürmemeye çalışmıştır. Bu nedenle Türk dış politikasında çok kulvarlı bir anlayışı benimseyen ve ABD'nin Türkiye için önemli olduğunu düşünen hemen hemen bütün iktidarlar, bu çok yönlü dış politika arayışının asla ABD'ye bir alternatif bulma amacıyla uygulanmadığını ifade etmiştir.

AKP iktidarı döneminde Türkiye geleneksel olarak ABD ile ilişkileri belirli bir seviyede tutma eğilimi içerisinde olsa da, bu dönemde Türkiye – ABD ilişkilerinin tamamen sorunsuz geçtiğini söylemek mümkün değildir. AKP iktidarı Türk – Amerikan münasebetlerinde taraflardan herhangi birinin bir diğerinden üstün olmadığını, her iki ülkenin de çeşitli platformlarda ve politik açılımlarda birbirlerine ihtiyaç duyduklarını vurgulamak istemiş, ancak bu anlayış iki ülke arasındaki ilişkilerde zaman zaman sorunlara neden olmuştur. Çünkü Türkiye'nin etkili olabileceği bölgeler olan Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar gibi bölgelerde her zaman ABD ile Türkiye'nin ulusal çıkarları ve menfaatleri aynı yönde ve aynı şekilde olmamakta, bu durum özellikle "süper güç" ABD'nin dış politikası ve dünya üzerindeki politik etkisini hissettirebilmesi açısından sorun yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bunun en bariz örneği ise hiç kuşkusuz Irak konusunda yaşanan çıkar çatışmaları ve bunun getirdiği görüş ayrılıkları olmuştur. Ancak Türkiye, ABD ile Irak konusunda ilk defa AKP iktidarı döneminde sorun yaşamamıştır. Özal'ın ABD ile ilişkilerini anlatan bölümde de ele aldığımız gibi, Körfez Krizi sonrasında Kuzey Irak'ta konuşlanan

¹⁸⁶ İhsan Dağı, "Limits of Turkey's 'Strategic' Partnership with the USA: Issues of Iraq, Democratization and the EU" Opinion Paper, http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=243, 25 Temmuz 2009

Çekiç Güç/Keşif Güç yardımıyla ABD'nin PKK terör örgütüne yardım ettiği ve bölgede bir Kürt devleti kurulması adına zemin hazırladığı kanaatinin Türkiye'de oluşmasıyla da¹⁸⁷ ilişkiler bazı dönemlerde gerilmiştir.

AKP döneminde ABD ile yaşanan sorunların ya da bir nevi çıkar çatışmasının en önemlisi Irak'a müdahale noktasındaki tezkere sorunu olmuştur. Irak Savaşı'ndan önce hem koalisyon hükümeti döneminde hem de AKP hükümeti döneminde Türkiye'de ziyaretlerde bulunan ABD Savunma Bakanı Wolfowitz'in, ziyaret dönüşünde olumlu niyetlerle Türkiye'den ayrılmasından sonra, TBMM'nin Şubat 2002'de, yabancı askerlerin Türkiye'de konuşlandırılmasına izin veren tezkereleri onaylamasına rağmen, 1 Mart'ta salt çoğunluğu sağlayamamasından dolayı, kuzeyde bir cephe açılmasına imkan tanıyan tezkerenin kabul edilmemesi, ilişkilerin gerilmesine ve zedelenmesine neden olmuştur. AKP hükümeti, ABD'ye vermiş olduğu sözü yerine getirememenin sıkıntısı içerisindeyken, bu konunun kamuoyunda oldukça büyük yankı yaratması ABD'yi rahatsız etmiş, Türkiye ise bu durumun telafi edilebileceğini, Irak'ın yeniden yapılandırılması konusunda gerekli desteğin verileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle tezkerenin geçmemesinin yaratacağı olumsuz etkilerden çekinen AKP hükümeti kısa bir süre sonra İncirlik üssünü ABD uçaklarına açmış, asker göndermek için ikinci bir tezkere geçirmiş, ama ABD Saddam'ı devirdiği için, Kürtlerle arasını bozma pahasına böyle bir öneriyi kabul etmemiştir.¹⁸⁸

ABD ile Türkiye arasında Irak konusundaki diğer ciddi bir sorun ise, 1 Mart tezkeresiyle yakından ilgili olan Irak'ın Süleymaniye kentinde Özel Kuvvetlere mensup 11 Türk askerinin tutuklanması ve bu esnada başlarına çuval geçirilerek, dünya medyasında buna yer verilmesi olmuştur. Bu durum adeta tezkere sorununa bir misilleme gibi değerlendirilebilecek bulguları taşırken, başta Cumhurbaşkanı ve Türk silahlı kuvvetleri olmak üzere, bütün kamuoyu büyük tepki göstermiştir. 50 yıl boyunca NATO içerisinde müttefik olan, Kuzey Irak'ta 1990'ların başından beri ortak hareket eden Türkiye'ye yönelik böyle bir davranış, her ne kadar askerleri hedef alıyor gibi gözükse de, genel itibarıyla Türkiye'nin uluslararası camia içerisindeki yerini ve onurunu kırmayı hedeflemekteydi.¹⁸⁹

Aynı dönemde bölgedeki Amerikan yönetiminin, Barzani ve Talabani güdümündeki Kürtlerin Kuzey Irak'taki Türkmenlere yönelik uygulamış oldukları baskı politikalarını görmezden gelmesi, Kuzey Irak politikasını bölgedeki olası bir Kürt devleti kurulmasını önlemek üzerine kuran Türkiye'yi endişelendirmiştir. Kuzey Irak bölgesi ve ABD politikası

¹⁸⁷ Baskın Oran, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996, s.158.

¹⁸⁸ Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", s.76.

¹⁸⁹ *Ibid*, s.78.

ekseninde Türkiye ile ABD arasında sorun teşkil eden ve bölgede olası bir Kürt devleti kurulması düşüncesiyle yakından ilgili olan diğer bir konu da ABD'nin, PKK terör örgütüne yaklaşımıdır. ABD'nin bölgedeki terör örgütünün faaliyetlerine karşı tedbir almaktan kaçınması ve Türkiye'ye her anlamıyla zarar veren PKK terör örgütünün eylemlerine son vermesi için Türkiye'nin Kuzey Irak hükümetiyle masaya oturması gerektiğini ifade etmesi, siyasi ve toplumsal düzeyde büyük etki yaratmış, gerek bürokratik camiada gerekse halk arasında büyük bir ABD aleyhtarlığı oluşturmuştur. Bu bağlamda, dünyada terörizmi sona erdirmek felsefesiyle yola çıkan, dünyanın jandarmalığını yapan “süper güç” ABD'nin, Kuzey Irak bölgesinde konuşlanan ve müttefiki Türkiye'nin terör örgütü olarak ilan ettiği PKK'nın yasa dışı faaliyetlerini görmezden gelmesi ya da tepkisiz kalması, ki ABD'nin bu örgüte destek sağladığı iddiası zaman zaman gündeme gelmektedir, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi ve geleceği noktasında akıllarda soru işareti bırakmaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkiler her ne kadar zaman zaman sancılı bir süreçte cereyan etse de, uluslararası ilişkiler ve dünyadaki gelişmeler devletler arasında bir takım güvenlik ve işbirliği ilişkilerini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda AKP iktidarı ile ABD arasında işbirliğinin gerçekleştirildiği ve karşılıklı ortak çözüm noktalarının aranarak uygulandığı en önemli örneklerden birisi Afganistan'da savaş sonrasında kurulan hükümetin istikrarı konusunda her iki ülkenin de ortak hareket etmesi ve destek vermesi olmuştur. Türkiye, bölgede ABD destekli kurulan Karzai hükümetinin ülkede istikrarı sağlamasına yardımcı olmakla görevli olan ISAF* güçlerine asker göndermiştir. Bu bağlamda Afganistan'da kurmak istediği düzenin uluslararası meşruiyeti ve ülkede istikrarın korunması açısından oldukça fazla ülkenin desteğine ihtiyaç duyan ABD, Türkiye'nin bu konudaki desteğinden oldukça memnun kalmış, Türkiye de ABD'nin meşru zeminlerde izlemiş olduğu politikalarında güvenilir bir müttefiki olduğunu göstermiştir.¹⁹⁰

AKP ve ABD işbirliğinin kısmen de olsa söz konusu olduğu diğer bir konu da Kıbrıs meselesidir. Bu konuda iki ülke arasında Annan Planı dışında çok fazla bir ilişki ve işbirliğinin söz konusu olmamasına karşın, Türkiye yıllardır alışlagelmiş Kıbrıs politikasından taviz vermiş ve mevcut durumu korumak yerine, bu sorunun Annan Planı

* “Uluslararası Güvenlik Destek Gücü ISAF, Afganistan'ın geleceğinin şekillendirildiği Bonn Anlaşması'nın ürünlerinden birisidir. 2001 Aralık ayında imzalanan anlaşma doğrultusunda Birleşmiş Milletlerin yetki vermesiyle oluşturulan güç 2003 Ağustos ayından bu yana NATO komutasında faaliyet göstermektedir. İlk komutası İngiltere'ye verilen ISAF, 20 Aralık 2001 tarihinde Afganistan'da göreve başladı. ISAF İngiltere'nin komutası altında 21 ülkeden yaklaşık 5000 askerle işe başladı. Bu çok uluslu barış gücünde komutayı iki kez devralan Türkiye, ilkini Haziran 2002'de İngiltere'den devraldı.”

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/040113_isaf.shtml, 15 Haziran 2009

¹⁹⁰ İnat ve Duran, “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”, s.56.

temelinde çözülebileceğini savunarak, ABD’den destek almıştır. Bu tutum Türkiye’nin Kıbrıs konusunda çözüm odaklı olduğunu ve Kıbrıs meselesinin çözümü için gerekli hamleleri yaptığını göstererek, uluslararası kamuoyunda dikkatleri üzerine çekmiştir. Aynı şekilde Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki İslam ülkelerinin birçok yönden reformunu amaçlayan Büyük Ortadoğu Projesi’nde de AKP’nin tutumu ABD düşünce ve istekleri ekseninde olmuştur. İslam ülkelerindeki reform hareketlerinin iç dinamikler yoluyla gerçekleşmesinin sağlıklı olduğunu ifade eden AKP yöneticileri, aynı zamanda yabancı kaynaklı değişim taleplerine karşı oluşabilecek tepkileri göz önünde bulundurarak, İslam ülkelerinin içe kapanık bir politika izlemelerinin önüne geçmeye çalışmıştır.¹⁹¹

Özetlemek gerekirse, AKP hükümetleri döneminde Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerin temelini ekonomik ölçekli stratejik ve bölgesel çıkarlar oluşturmakla birlikte, güvenlik kaygılarının beraberinde getirdiği reaksiyonların, ilişkilerin sağlanmasında ön planda olduğu bir tablo gözükmektedir. ABD her ne kadar Doğu Blokunun dağılmasıyla tek kutuplu bir güç simgesi haline gelmiş ve Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Türkiye’nin artık bölgesel politikalarda etkili olamayacağı ileri sürülmüşse de Türkiye’nin, gerek İslam devletleri için bir model olarak düşünülmesi, gerekse bölgesel anlamda özellikle Ortadoğu bölgesinde dengeleyici bir unsur olarak kabul görmesi, önemini korumaya devam ettiğini göstermiştir. Ayrıca ABD için İran ve Suriye politikalarını büyük ölçekli olarak düşündüğümüz takdirde, Türkiye’ye bu konuda önemli görevler atfedileceği aşikardır.

3.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye – ABD İlişkileri

Demokrat Parti iktidarları döneminde başlayan ve öncelikle güvenlik ve askeri işbirliği esasına dayanan Türk – Amerikan ilişkileri, dönem dönem zikzaklar çizse de karşılıklı çıkarları esas alan sıcak ilişkiler olarak günümüze kadar yoğunluğunu azaltmadan devam etmiştir. İki ülke arasındaki bu sıcak ilişkilerin büyük kısmını her ne kadar Menderes döneminde esas olarak güvenlik konuları oluşturmuş olsa da, Özal dönemine gelindiğinde, ekonomik ilişkiler de en az güvenlik konusu kadar ağırlığa sahip olmuştur.¹⁹² Erdoğan döneminde ise durum çok farklı olmamış, tıpkı Menderes ve Özal döneminde olduğu gibi, zaman zaman güvenlik politikalarıyla ve genel anlamda ekonomi politikaları çerçevesinde

¹⁹¹ İnat ve Duran, “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”, s.58.

¹⁹² Cemal Altan, “DP, ANAP, AKP İktidarları ve Türk – Amerikan İlişkileri: Merkez Sağ’ın ABD Politikalarının Ortak Tarafları”, içinde Nejat Doğan ve Mahir Nakip (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006, s.275.

ilişkiler yürütülmüştür. Her üç iktidar döneminde de ABD ile yakın ilişkiler kurmak, adeta Batı ile ortak hareket etmenin temel şartı olarak görülmüştür.

Türkiye - ABD ilişkilerinde belirleyici öğelerden biri olan ekonomik ve ticari faktör geçmişten beri önemini korumaktadır. Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası finansal kuruluşlardan aldığı kredilerde ABD etkisi göz önünde bulundurulursa, bu durumun ilişkilerin kurulmasında ne derece etkili olduğu daha da rahat anlaşılacaktır. Ancak ABD'nin Türk iç ve dış siyasetinde oldukça etkili bir ülke olmasına karşın DP ve ANAP iktidarları döneminde ABD ile yakın ilişkiler kurma Türkiye'ye önemli kazanımlar sağlarken, AKP iktidarları döneminde ülkede ABD karşıtlığının şiddetli bir şekilde artması dolayısıyla AKP, ABD ile ilişkileri ciddi bir kazanıma dönüştürememiştir. 11 Eylül'den sonra çatışmacı bir tutum sergileyen ABD'nin, gerek Irak ve Afganistan'daki bu tutum ve davranışları dolayısıyla, gerek Kuzey Irak ve bölücü terör örgütü konusundaki politikaları nedeniyle, Türkiye'de karşıtları çoğalmıştır. Bu nedenle AKP, daha önceki güçlü iktidarlara nazaran ABD ile ilişkileri iç siyasette tam anlamıyla başarıya dönüştürmeyi başaramamıştır. DP ve ANAP iktidarları döneminde ABD'nin kendi toprakları dışında gelişen olaylara yaptığı müdahaleleri dünya barışı için gerekli göstererek destek vermekten çekinmeyen Menderes ve Özal hükümetleri bu konuda AKP kadar şanssız değildi. Çünkü diğer söz konusu iktidarlar döneminde ABD'nin Kore'ye ve Körfez'e müdahalesi bu bölgelerde çıkan karışıklığı gidermek ve uluslararası barışı sağlamak adına yapılmış bir hamle olarak açıklanabilirken, AKP döneminde yapılan Irak müdahalesi tamamen ABD'nin güvenlik kaygıları ve ekonomik çıkarları nedeniyle yapılmış gözükmektedir. Bu nedenle de AKP iktidarı, ABD'nin bu müdahalesine sahip çıkamamış, hatta 1 Mart Tezkeresi'nde de olduğu gibi, destek verememiştir. Dolayısıyla bu dönemde ABD ile kurulan ilişkiler, birçok çevre tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

DP, ANAP ve AKP iktidarlarının ABD bağlamındaki diğer bir ortak nokta ise her üç iktidar döneminde de Batı ile ilişkilerin ABD üzerinden yürütülmeye çalışılmış olmasıdır. Ayrıca DP ve ANAP iktidarlarında olduğu gibi, AKP iktidarlarında da ABD ile dış politikadaki en önemli çizgi "güvenlik" ve bunun beraberinde getirdiği askeri işbirliği olmuştur. Sonuç itibarıyla AKP döneminde de ABD ile ilişkiler üst düzeyde olmuş, ancak zaman zaman çeşitli iniş ve çıkışlar yaşanmıştır. AKP liderleri, çok kulvarlı bir dış politika anlayışını ortaya koyarak ABD'nin diğer ülkelerden herhangi bir üstünlüğü olmadığını ifade etmeye çalışmışlar, ancak yine de ABD ile ilişkileri ön planda tutmaya gayret göstermişlerdir.

BÖLÜM IV

AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER

4.1. Demokrat Parti ve AB ile İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Soğuk Savaş dönemine girilmesiyle birlikte uluslararası sistemde iki kutuplu bir yapı ortaya çıkmış ve Avrupa ülkeleri, ABD ve SSCB tarafında olmak suretiyle ikiye ayrılmıştır. Bu noktada Batı devletlerinin kendi etrafında ve kendi düşüncelerine hizmet edecek şekilde bir araya getirilmeleri ve güçlendirilmeleri ABD için hayati önem arz etmiştir. Bu nedenle ABD, öncelikle savaştan yeni çıkmış olan Avrupa devletlerini ekonomik olarak desteklemek ve siyasi anlamda güçlü kılmak adına Avrupa'dan yardımlarını esirgememiş ve Avrupa'nın güçlü bir şekilde ABD'nin yanında olabilmesi için büyük bir AB entegrasyonunu gerekli görmüştür. Bu bağlamda barış içinde ve ABD'nin yanında bir Avrupa sağlamak adına ABD, Marshall Planı'nı devreye sokmuş ve Avrupa bütünleşmesi için uygun bir ortam hazırlamaya çalışmıştır. Savaştan yorgun olarak çıkmış Avrupa'nın tekrar dünya politikasında etkili olabilme düşüncelerini göz önünde bulundurursak, ABD'nin bu büyük entegrasyonun oluşturulmasını sağlamaya çalıştığı ortamda dünya ekonomisi ve dünya politikası açısından stratejik bir yerde olan Türkiye'nin hem Avrupa için ekonomik bir pazar olarak hem de ABD ve Batı'nın güvenlik projelerinde yer alabilecek stratejik konuma sahip bir ülke olarak ne derece önemli olduğunu da kavramış oluruz. Bu bağlamda Türkiye'nin coğrafi olarak Avrupa ve Batı için Asya'ya açılan bir kapı niteliğinde olması, kültürel olarak Ortadoğu bölgesi ve Müslüman ülkelerle tarihsel bağlar içerisinde olması ve gelişmekte olan bir ekonomi olması Avrupa'daki ekonomik ve siyasi entegrasyonun oluşturulabilmesi noktasında Türkiye'nin, Avrupa ve Batı için önemli bir ülke olduğunu göstermiştir.

Bu nedenle Türkiye'nin Batı entegrasyonuna katılma isteğinin, Türkiye için Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan beri önem verilen Batılılaşma ve Batıyla birlikte hareket etme anlayışının bir parçası olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu organizasyona katılmanın Türkiye'yi hem ekonomik anlamda rahata kavuşturacağı, hem de çağdaşlaşma ve demokrasi yolunda önemli mesafeler kat etmesine yardımcı olacağı düşünülerek, Batı ittifakının NATO, OECD ve Batı Avrupa Birliği oluşumlarında olduğu gibi Avrupa

Topluluğu'nun (AT) da üyesi olmaya çalışılmıştır.¹⁹³ Ayrıca önceleri açık bir şekilde ekonomik temelli destekler vermekten çekinmeyen ABD ile ilişkilerin daha üst düzeyde sağlanması ve 1954 yılından sonra ABD'den gelen ekonomik yardımların azalmasıyla birlikte bu ekonomik boşluğun Avrupa entegrasyonu ile telafi edilebileceğine inanılması nedeniyle AT'ye üyelik düşüncesi gerekli ve önemli bir adım olarak nitelendirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güvenlik boyutunun özellikle bütün Avrupa ülkelerinde ön planda olması ve ABD'nin Sovyet tehdidini gündeme getirerek çevreleme politikası izlemesi Avrupa Topluluğu hareketinin oluşmasında, Yunanistan'ın bu oluşuma katılma çabası da Türkiye'nin bu kuruma üye olmak istemesinde tetikleyici bir faktör olmuştur. Yani Menderes döneminde Türkiye'nin AT'ye bakışı öncelikle ABD'den gelen ekonomik yardımların azalmasıyla bu ekonomik açığı dengeleme düşüncesi çerçevesinde ele alınmış, Yunanistan'ın üyelik başvurusu ise Türkiye için AT'ye üyelik sürecini hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Türkiye AT'ye üye olma talebini 1959 yılında Yunanistan'ın başvurusundan 16 gün sonra gerçekleştirerek, bu arzusunu somutlaştırmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin 31 Temmuz 1959'da Roma Antlaşması'nın 238. maddesine* dayanarak, AT'ye yaptığı ortaklık başvurusundan iki ay önce, Yunanistan'ın da AT'ye başvuruda bulunması, Türkiye'yi bu konuyla ilgili kapsamlı bir araştırma yapmadan harekete geçmeye sevk etmiştir. Hatta başvuru sürecinde mecliste söz hakkı isteyen ve konuşma yapan dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, “eğer Yunanistan boş bir havuza atarsa, biz de onun arkasından atlamalıyız”¹⁹⁴ diyerek, Türkiye'nin katılmadığı kurum ve platformların aleyhte kullanılabileceği endişesi ve hiçbir zaman Yunanistan'ın gerisinde kalınamayacağı düşüncesiyle, Yunanistan'ın hiçbir organizasyonda ve oluşumda tek başına bırakılmayacağına işaret etmiştir. Aslında bu davranış Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin sürekli sorun doğurması ve ortaya çıkan sorunların bir süre sonra kalıcı bir nitelik kazanmasından kaynaklanmakta ve bu psikolojik reaksiyonun temelinde de “güvensizlik” yatmaktadır.¹⁹⁵ Bununla beraber gümrük birliğine dayalı bir ortaklık ilişkisi çerçevesinde Türkiye'nin toplam ihracatında o sırada yaklaşık % 35 oranında yer tutan topluluk ülkeleri ile

¹⁹³ Atilla Eralp, *Türkiye ve Avrupa*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s.90.

* Avrupa Birliği, Maastricht Antlaşması'yla değiştirilmiş olan Roma Antlaşması'nın 238. Maddesine göre bir veya bir kaç devlet veya Milletlerarası kuruluşlarla karşılıklı hak ve yükümlülük esasına dayalı olarak Ortaklık Anlaşmaları yapabilir. Bu anlaşmalarda ortak eylemler ve özel yöntemler öngörülebilir.

¹⁹⁴ <http://www.onuroymen.com/index.php?p=4#konferans>, CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen, Koç Üniversitesi “Avrupa Sahnesinde Türkiye” Sempozyumu. 21 Temmuz 2009

¹⁹⁵ Erol Kurubaş, “Türk – Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler”, içinde İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006. s.313.

dış ticareti daha da geliştirme düşüncesi ve ortaklık ilişkisi ile AT'den önemli miktarda ve elverişli koşullarla “dış fon kaynağı” sağlanabileceği beklentisi, Menderes hükümetinin Türkiye'yi bu entegrasyona dahil etmeye çalışmasına neden olmuştur.¹⁹⁶

Türkiye'nin AT'ye yaptığı ortaklık başvurusunun Menderes döneminde de, tıpkı günümüzde tam üyelik başvurusunda olduğu gibi, gerek muhalefet liderleri ve milletvekilleri tarafından gerekse halkın belli bir kesimi tarafından endişe ve tepkilerle karşılandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Menderes döneminde Türkiye'nin demokrasi olarak henüz zor bir sınavdan geçmiş olması, bu konuda sıkıntıların yaşanması ve ülkedeki ekonomik durumun Avrupa entegrasyonunu olumsuz etkileyebileceği düşüncesi, Batılı devletlerde hasıl olsa da, Soğuk Savaş döneminin yarattığı güvenlik endişeleri nedeniyle Türkiye'nin üyelik başvurusu olumlu karşılanmıştır. Taraflar arasında yaklaşık üç yıl süren görüşmelerden sonra 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması, ortaklık ilişkilerinin hazırlık, geçiş ve son dönem olarak adlandırılan üç aşamada geliştirilmesini öngörmüştür.¹⁹⁷

Ancak üyelik başvurusu konusunda dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki, 25 Mart 1957 Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Topluluğu'na, Avrupa ülkelerinden herhangi bir talep gelmezken, Yunanistan ve Türkiye'nin, kuruluşundan henüz iki yıl geçtikten sonra bu kuruma üyelik için başvurmuş olmalarıdır. Zira o dönemde EFTA'yı kuran İngiltere ve EFTA'ya üye olan Avrupalı devletler ilk etapta bu oluşuma sıcak bakmamıştır. Bu nedenle gerek İngiltere, gerekse diğer Kuzey Avrupa ve İspanya, Avusturya gibi ülkelerden çeşitli nedenlerle bir talep gelmemiştir. Ancak Türkiye ve Yunanistan gibi Akdeniz'in önemli ülkelerinin Almanya ve Fransa ile aynı doğrultuda hareket ederek entegrasyona üye olmak istemeleri, Avrupa'nın diğer devletlerini de etkilemiş ve bir nebze de olsa AT'ye ilgi göstermelerine neden olmuştur.

Üyelik başvurusundan sonra iki taraf arasında ilk resmi toplantı 28 – 30 Eylül 1959'da Brüksel'de olmuştur. Türkiye, bu görüşmede iki taraf arasındaki ortaklığın gümrük işbirliği üzerine kurulması, bu gümrük işbirliğinin en az 12 yıl en çok 24 yıl arasında gerçekleşmesi, AET organlarında temsil edilme imkanı verilmesi, bir miktar para yardımı yapılması ve bu ilişkinin tam üyelikle sonuçlanması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹⁸ Çeşitli görüşmelerle ilerleyen bu süreç, tıpkı başvuruda olduğu gibi, Yunanistan'la paralel olarak seyir etmekteyken, Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, AT ile ortaklık müzakerelerinin kesilmesine ve Topluluk üyelerinin Türkiye'ye endişe ile yaklaşmasına neden olmuştur. Zira

¹⁹⁶ Uğur Kılınc, *Türkiye – Avrupa Toplulukları İlişkileri*, Ankara: TOBB Yayınları, 1990, s. 30.

¹⁹⁷ Meral Tecer, *Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular – Yanıtlar*, Ankara: TODAİE Yayınevi, 2007, s.163.

¹⁹⁸ Haydar Çakmak, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri*, Ankara: Platin Yayınları, Ocak 2007, s.94.

27 Mayıs darbesi sonucu dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam edilmesinin Avrupa'da geniş yankı uyandırdığı bilinmektedir.

4.2. Anavatan Partisi ve AB ile İlişkiler

Menderes sonrası Türkiye – AT ilişkilerine dönemselsel olarak bakacak olursak 1960 İhtilali ile Avrupa'nın özellikle demokrasi ve insan hakları konularında Türkiye'ye çekinceyle yaklaşmasının yanında 1970'li yıllarda yaşanan iç siyasal sorunlar da Türkiye – AT ilişkilerinin seyrini olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin 1978 yılında AT ile ilişkilerini dondurduğunu açıklaması ve 1980 yılında ilişkilerin yapılandırılması ve normalleştirilmesi yolundaki verilen uğraşların da yaşanan askeri darbe neticesinde olumsuz sonuçlanması, Özal döneminde Türkiye – AT ilişkilerinin seyrini ve hangi başlıklar altında ilişkilerin yürütüleceğini belirleyen temel gelişmeler olmuştur.

13 Aralık 1983 tarihinde 45. T.C. Hükümeti'nin Başbakanı olarak göreve başlayan Turgut Özal, kısa bir süre önce Topluluk ile yaşanan uyuşmazlıkları çözmek ve Türkiye'nin uluslararası sisteme uyumlu bir devlet olduğunu somutlaştırmak adına ilk iş olarak ülke ekonomisinin 24 Ocak 1980 kararlarıyla ortaya konulan dışa açılma ve uluslararası ekonomik sisteme entegre olma çabalarını daha da ileriye götüreceği ve serbest piyasa sistemini ülkeye tam anlamıyla yerleştirecek politikalar izlemeye çalışmıştır.

I. Özal hükümet programında Avrupa Topluluğu ile ilgili “*Avrupa Ekonomik Topluluğu ile münasebetlerimizde, esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız*”¹⁹⁹ ifadelerine yer verilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken esas nokta AT ile ilişkilerin tam üyelik yönünde geliştirileceği söylenirken, aynı zamanda kurulacak ilişkilerin körü körüne değil, menfaatlerin karşılıklı olarak dengelenmesi şeklinde ortaya konulacağını ifade edilmesidir. Zira Özal, bu düşünceleri içeren ifadelerini sık sık dile getirerek salt bir şekilde Türkiye'nin AT'ye ihtiyaç duymadığını, aynı ölçüde Türkiye'nin de AT için önemli olduğunu vurgulamıştır.

1980'li yılların Türk siyasi hayatında Özal dönemi olarak bilinmesiyle birlikte bu dönemde Avrupa Topluluğu ile ilişkiler noktasında oldukça önemli adımlar atılmıştır. Öncelikle ifade etmek gerekecektir ki, bu dönem başta da söylediğimiz gibi geçmiş yıllarda yaşanan gelişmelerin etkisiyle Türkiye – AT ilişkilerinde demokrasi ve insan hakları

¹⁹⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/hp45.htm>, 25 Nisan 2009

konularının her zamankinden daha fazla ön plana çıktığı ve Topluluğun Türkiye'ye karşı temkinli yaklaştığı bir dönemdir. Yani Özal hükümetinin 1960 İhtilali, 1970'li yılların demokrasi sorunları ve 12 Eylül 1980 darbesinden sonra göreve gelmesi, Özal döneminde Türkiye'nin topluluk ile kuracağı ilişkilerde demokrasi ve insan hakları gibi konuların normal seviyeden daha yoğun şekilde ön planda tutulduğu bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak özellikle 12 Eylül darbesiyle birlikte Özal döneminin ilk yıllarında Avrupa kurumlarının Türkiye'ye karşı tutumu sertleşmiş, hem siyasi hem de ekonomik ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Örneğin 12 Kasım 1981'de 4. Mali Protokolün dondurulması, 22 Ocak 1982'de Avrupa Parlamentosu'nun Konsey ve Komisyon'dan Türkiye – AET Anlaşması'nı askıya almasını istemesi ve ilişkilerin fiilen dondurulması, DPT müsteşarlığı ve Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olduğu dönemde de AET ile ilişkilere sıcak bakmayan Özal'ın Başbakan olduğu bu dönemin başlarında da AET'ye karşı sert çıkışlar yapmasına neden olmuştur.²⁰⁰

1980 – 85 yılları arasında tam bir belirsizlik ortamına giren ilişkiler, 1983 yılı seçiminin ardından, sivil yönetimin iktidarı devralması ve ithal ikameci politikalar yerine serbest rekabetçi ve dışa açık bir sanayi ve dış ticaret politikasını uygulamaya çalışılmasıyla, 1986 yılından itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır.²⁰¹ 12 Eylül sonrası bozulan ilişkilerin yeniden düzenlenmesi adına ilk olumlu gelişme, Avrupa Konseyi ile ilişkilerde sağlanmış, Mayıs 1984'de Türk Parlamenter Heyeti'nin Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'ne tam üye olarak kabul edilmesi bu bağlamda oldukça önem arz etmiştir. Sonraki adım ise Avrupa devletleriyle birebir temaslara girerek, gergin ilişkileri yumuşatmak olmuş ve bu saikle Özal'ın Başbakan olarak ilk resmi devlet ziyareti Türkiye – AT ilişkilerinde oldukça önemli bir role sahip olan Almanya'ya olmuştur.

Uzun bir dönem fiilen ilerlemeyen Türkiye – AT ilişkilerinde Avrupa Parlamentosu ısrarla ilişkilerin bu halinin korunmasını isterken, Komisyon yetkilileri, çeşitli ekonomik ve siyasi nedenleri gerekçe göstererek, ilişkilerin aşamalı şekilde normalleştirilmesini gündeme getirmiş ve İngiltere'nin de desteğiyle bu sağlanmıştır. Karşılıklı görüşmelerde Yunanistan'ın olumsuz yöndeki çabalarına rağmen, 16 Eylül 1986 tarihinde Ortaklık Konseyi'nin toplanması kararlaştırılmıştır. Türkiye – Topluluk ilişkisinin yürütülmesinde en önemli organ olması nedeniyle, bu toplantı hem dondurulmuş olan ilişkilerin normalleştirilmesi açısından hem de ilişkilerin geleceği açısından oldukça önem arz etmektedir. Bakanlar seviyesinde olan

²⁰⁰ Laçınok, "Turgut Özal'ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı", s.575.

²⁰¹ Tecer, *Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular – Yanıtlar*, s.173.

bu toplantı, 16 Eylül 1986 tarihinde Brüksel’de yapılmıştır.²⁰² Yunanistan’ın Türkiye aleyhine çalışmalar yaparak, Topluluğun kendi içerisindeki alacağı kararlarda etkili olması, bu toplantının Türkiye için pek de faydalı geçmemesine neden olmuş, ancak Türkiye, ilişkilerin normalleşmeye başlamasının en somut örneği olarak gösterilen bu toplantının yapılmasının ve Bakanların bir araya gelerek Türkiye’yi yeniden muhatap almasının ilişkilerin seyri açısından olumlu olduğunun altını çizmiştir.

Ortaklık Konseyi toplantısından sonra da ilişkilerin pek fazla gelişmediğini gözlemleyen Özal, diplomatik bir yöntem kullanarak Topluluğu Türkiye için harekete geçirmek istemiş ve bu nedenle de Topluluğa tam üyelik başvurusu yapmak için kurmaylarına gerekli çalışmaların yapılması yönünde direktif vermiştir. Üyelik sürecinde Yunanistan’ın gerisinde kaldığı, çağdaşlaşmak ve batılılaşmak için AT bünyesinde daha hızlı hareket edilebileceği ve bu anlamda daha iyi sonuçlar alınabileceği düşüncesiyle Topluluğa tam üyelik başvurusu gündeme getirilmiştir. Ortaklık Konseyi toplantısından yaklaşık bir yıl sonra 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye, AT ile ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanı olan Prof. Dr. Ali Bozer vasıtasıyla, Roma Antlaşması’nın 237. maddesi, Paris Antlaşması’nın 98. maddesi ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Antlaşması’nın 209. maddesi gereğince AT’ye tam üyelik için başvuruda bulunmuştur.²⁰³

Türkiye’nin bu sürpriz başvurusu elbette ülke içerisinde heyecan yaratırken, Avrupa ve diğer dünya ülkelerinde adeta bir şok etkisi yaratmıştır. Çünkü ilişkilerin sorunlu olduğu hatta kısa bir süre önce çeşitli nedenlerle dondurularak henüz bir takım çabalarla yumuşatılmaya çalışıldığı bir dönemde, Türkiye’nin AT’ye böyle bir başvuruda bulunması aslında pek de beklenen bir gelişme olmamıştır. Ancak kısa bir süre önce üç yeni ülkenin (Yunanistan, Portekiz, İspanya) tam üyeliğe kabul edilmiş olması ve Avrupa sanayiinin Japonya ve ABD karşısında rekabet gücünü kaybettiği düşüncesiyle, Avrupa Tek Senedi’nin imzalanarak, “Tek Pazar” fikrinin ortaya atılması, Topluluğun Türkiye’ye vereceği cevabın netleşmesinde zemin oluşturmuştur. AT, bu bahanelerle Topluluğun henüz yeni üye alımına uygun olmadığını gerekçe göstererek iki yıl gibi kısa bir süreden sonra 18 Aralık 1989 tarihinde Türkiye’nin tam üyelik için henüz olgunlaşmadığını ve Topluluğun böyle bir katılıma hazır olmadığını, Türkiye’nin bu konuda acele etmemesi gerektiğini nihai görüş olarak açıklamıştır. Ancak bu olumsuz yaklaşımın yanında AT, Türkiye’yi bu süreçten uzaklaştırarak kaybetmek de istemiyordu. Bu nedenle 1989 yılında Türkiye’ye tam üyelik

²⁰² Kılınç, *Türkiye – Avrupa Toplulukları İlişkileri*, s. 65.

²⁰³ Çakmak, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri*, s.112.

konusunda verdikleri olumsuz cevabın iki taraf arasındaki ilişkileri zedelememesi adına Topluluk, “Mattutes Paketi” denilen işbirliği programını açıklamıştır.²⁰⁴ Bu pakette AT ve Türkiye arasındaki Gümrük Birliği’ni 1995 yılı sonuna kadar gerçekleştirmek, mali işbirliğini yeniden başlatmak, gümrük işbirliği alanlarının tümüne yoğunlaşmak ve siyasi işbirliğini geliştirmek gibi hedefler öngörülmüştür. Bu bağlamda sonuç itibarıyla Özal hükümetinin, Türkiye – AT ilişkilerinin çok zayıf olduğu ve bir takım sorunların yaşandığı bir dönemde tam üyelik başvurusu yapmasının, ilişkileri yeniden canlandırdığını ve iki taraf arasındaki ilişkinin artık sadece ortaklık ilişkisi değil, tam üyelik ilişkisi olarak algılanmasını beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür.

Genel itibarıyla Özal döneminin ilk yıllarında sorunlu bir şekilde devam eden Türkiye – AET ilişkileri, özellikle Özal döneminin ikinci yarısında çeşitli gelişmeler sayesinde olumlu bir seyir izlemiştir. Bu durumda Özal ve hükümetinin ilişkilerin düzelmesi yönündeki gayretleri önemli olmuştur. Ekonomik kalkınmanın bir ülkenin refahı ve gelişmişlik düzeyi için son derece önemli olduğunun bilincinde olan Özal, AET ile Türkiye ekonomisini kalkındırmayı, Türkiye’nin stratejik önemini avantaja dönüştürmeyi ve geleneksel Türk dış politikasının temel özelliği olan Batı ile bütünleşme düşüncesini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Ancak Özal bu amaçlarla hareket ederken, her dönemde ilişkilerin taraflar arasında dengeli bir şekilde yürütülmesi üzerinde durmuş ve “*AT’ye kabul edilmezsek bu bizim öleceğimiz anlamına gelmez. Biz gelişmeye devam ederiz. Ama AT’ye girsek de girmesek de KEİB, ECO gibi aktivitelere devam edeceğiz.*”²⁰⁵ Sözleriyle, AT’nin Türkiye için tek seçenek olmadığını altını çizmiştir.

AET’nin, Özal’ın bu konudaki politikalarına ve uygulamalarına yaklaşımı ise tam olarak Türkiye’nin beklediği ölçüde olmamıştır. Zira Türkiye’nin Topluluğa üye olmaktan bahsettiği ve tamamen bu yönde uygulamalar yaptığı dönemlerde AET, insan hakları ve demokrasi bağlamında ele aldığı sözde Ermeni soykırımını gibi sorunları gündeme getirmiştir.

4.3. AK Parti ve AB ile İlişkiler

Avrupa Birliği entegrasyonunun ekonomik ve ticaret amaçlı bir ortaklık olmasına rağmen, Türkiye için ayrıca demokratikleşmeyi, modernleşmeyi, kalkınmayı ve Batı ile bütünleşmeyi sağlayacak bir kurum olarak görülmesi, Milli Görüş mensup kadrolardan oluşmuş muhafazakar eğilimli AKP’nin iktidar olmasıyla Türkiye’nin AB’ye üyelik

²⁰⁴ Nail Alkan, “AT ile İlişkiler”, içinde Haydar Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.766.

²⁰⁵ Laçınok, “Turgut Özal’ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı”, s.582.

hedefinden uzaklaşacağı düşüncesini akıllara getirmiştir. Ancak AKP iktidarı iç ve dış kamuoyunun beklediği gibi AB konusunda olumsuz bir tavır takınmamış, aksine AKP döneminin büyük bir bölümünü AB ile ilgili çalışmalar oluşturmuştur. AKP dış politikada yeni dünya düzeni için zaman zaman şiddete yönelen ABD ekseninden ziyade bütünleştirici bir ulus-üstü kurum olan AB'ye yönelmiştir. AKP döneminde ABD ile ilişkiler koparılmadan AB'ye uyum sürecine girilmiş ve aynı zamanda Rusya, Çin ve Japonya gibi askeri ve ekonomik olarak dünyada büyük öneme sahip ülkelerle, başta ekonomi olmak üzere, her alanda sıkı bir ortaklık kurma arayışı içerisine girilmiştir. Bu bağlamda AKP hükümetinin de Menderes'ten farklı olarak, Özal gibi çok boyutlu bir dış politika izleme eğilimi içerisinde olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Bu dönemde Türkiye – AB ilişkileri açısından AKP iktidarının yeni kurulduğu bir döneme denk gelen ve 2002 yılının sonunda yapılması kararlaştırılan Kopenhag Zirvesi'nin Türkiye için önemi büyük olmuştur. AK Parti lideri Recep Tayip Erdoğan her ne kadar 58. hükümetin yönetici kadrosunda yer almasa da hemen hemen bütün AB'yi kapsayan bir geziye çıkarak liderlerle birebir görüşüp müzakere sürecinin başlaması için ikna etmeye çalışmıştır.²⁰⁶ 12 – 13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleşen Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye ile AB arasında tam üyelik görüşmelerinin başlayabilmesi için 2004 yılında yayımlanacak İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirdiğinin ifade edilmesinin gerekliliğine değinilmiştir.²⁰⁷ Bu toplantıdan Türkiye'nin tam üyeliğiyle ilgili önemli bir karar çıkmamasına rağmen, AKP hükümetinin AB sürecine verdiği önem azalmamıştır.

AB'ye uyum süreci AKP tarafından Türk siyasal sisteminin dönüşümü için büyük bir fırsat olarak algılanmıştır. AKP yönetici kadrosunun çoğunun 28 Şubat sürecini yaşamış ve bu dönemin zorluklarını çekmiş kişilerden oluşması, insan hakları ve demokrasinin gelişmesi gibi konuların altını çizerek daha fazla özgürlük talebinde bulunmalarında ve AKP kadrosunun, AB üyelik sürecinin değişim için oldukça faydalı olacağına inanmalarında etkili olmuştur. İşbaşına geldiği günden beri, tıpkı Özal gibi ekonomik bağları kullanarak, dış politikada çok kulvarlı siyaset anlayışını yerleştirmeye çalışan ve bunun için de sıfır problemlerle dış politikayı savunan Erdoğan, bu düşünceler doğrultusunda AB ile uyum içerisindeki bir üyelik sürecinin, Türkiye'deki siyasal ve toplumsal dönüşümün başarıya ulaşmasında etkili olacağını düşünmüştür. Bunun yanında AKP, Türk dış politikası için belirlediği vizyonla uluslararası sistemin ve böylece uluslararası normların şekillenmesine katkıda bulunmaya

²⁰⁶ Ali Resul Usul, "Helsinki'den Müzakerelere Türkiye – AB İlişkileri", içinde Zeynep Dağı (der.), *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006, s.205.

²⁰⁷ <http://www.ikv.org.tr/pdfs/kopenhagzirvesonuc-tr.pdf>, 30 Mayıs 2009

çalışmıştır. Bu bağlamda parti kurmaylarının sık sık dile getirdiği “medeniyetler buluşması” tezi, uluslararası ilişkiler bağlamında oldukça önem arz etmektedir.

AB de özellikle ABD’nin Irak’a müdahalesinden sonra Türkiye’yi stratejik ve kültürel olarak önemli bir devlet olarak görme eğilimi taşımıştır. Çünkü ABD’nin Irak’ı işgali, askeri bir güce sahip olmayan AB’yi endişelendirmiştir. Türkiye’nin hem askerî boyuttan yoksun AB’ye kriz bölgelerine ulaşma olanağı tanıyacağı hem de demokrasi ile İslâm kültürünün bağdaşabildiğini kanıtlayarak AB’nin olası terör eylemlerinden uzak olmasını sağlayabileceği düşünülmüştür. Bu düşünceler tutarlı bir dış politika izlenmesi açısından AKP’ye büyük avantajlar sağlamıştır.

AB uyum sürecinin Türkiye için öneminin yanında, AKP için farklı boyutları ve işlevleri olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Zira AKP hükümeti açısından AB, Türkiye’nin ekonomik, siyasal ve sosyal yönden gelişmesi anlamında son derece önemli olduğu gibi, AKP istek ve düşüncelerinin ülke içerisinde resmi olarak yerleşmesinin de bir aracı olmuştur. Demokrasi ve insan hakları bağlamında daha fazla “özgürlüğün”, AB uyum süreci doğrultusunda bir gereklilik olduğuna işaret edilerek, AKP tabanının istediği ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, eğitim alanında yapılması gereken reformlar ve bu gibi düzenlemeler hayata geçirilmek istenmiştir. Bu reformların elbette AB uyum süreci ile ilgili olduğu ve uyum kriterlerinde yer aldığı bir gerçektir. Ancak AKP iktidarının bu değişimleri kendi parti tabanlarına söz verdikleri değişim vaatleri noktasında başarılı bir şekilde kullandıklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle AKP hükümeti, AB sürecine özel bir anlam ve önem vermiş ve 2004 yılı İlerleme Raporu’nun Türkiye – AB süreci açısından büyük bir önem taşıması dolayısıyla uyum paketlerini ve mevzuat değişikliklerini kısa sürede gerçekleştirmiştir. Neticesinde Ekim 2004 tarihinde AB Komisyonu 17 Aralık kararlarını yayınlayarak, Türkiye’nin yeterli derecede Kopenhag Kriterleri’ni yerine getirdiğini ifade etmiştir.²⁰⁸ Dolayısıyla daha önce verilen sözler doğrultusunda AB, Brüksel Zirvesi’nde Türkiye ile 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik için müzakereleri başlatma kararı almıştır. Böylece Türkiye 1959 yılında AET’ye başvurmasından tam 45 yıl sonra somut olarak müzakerelere başlama tarihi almıştır. Bu karar her ne kadar Türkiye’nin tam üye olarak AB’ye kabul edileceğini garanti etmese de Türkiye’yi üyeliğe götürecek son adım olması nedeniyle dikkat çekmiştir. Ancak Türkiye’ye verilen müzakere tarihi, koşullarının diğer aday ülkelere verilen koşullardan farklı olması ve bu kararların genel itibarıyla Türk iç siyasetini ve

²⁰⁸ <http://www.ikv.org.tr/pdfs/kopenhagzirvesonuc-tr.pdf>, 30 Mayıs 2009

ulusal çıkarlarını yakından ilgilendiriyor olması Türkiye'nin müzakere tarihi alma sevincine gölge düşürmüştür.

Bu gelişmelerle birlikte 29 Haziran 2005 tarihinde Komisyon'un, üyelik sürecinde yapılması gereken müzakerelerin çerçevesini ifade eden Türkiye için Katılım Müzakereleri Çerçevesi Taslağı'nı vermiş olması, Türkiye'yi sadece AB adayı bir ülke değil, aynı zamanda AB ile müzakere eden bir ülke konumuna yükseltmiştir. Ancak göz ardı edilmemesi gereken nokta şudur ki, 3 Ekim tarihinde Avusturya'nın karşı çıkmasına rağmen AB Genel İşler ve Dışişleri Konseyi tarafından onaylanan Müzakere Çerçevesi Taslağı kararı Türkiye'nin AB karşısındaki resmi konumunda yapısal bir ilerleme sağlayıp, önemli bir merhale kat edilmesine neden olmuşsa da 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde yer verilen problemler ve kritik noktalara Müzakere Çerçeve Belgesi'nde de yer verilmiş olması, ileriki dönemlerde üyelik süreci bakımından çeşitli sorunların yaşanabileceğine işaret etmiştir. Kısacası Müzakere Çerçeve Belgesi'nin 17 Aralık tarihli metne paralel olarak hazırlandığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra ve AKP iktidarı dönemini de kapsayan bu süreçte Türkiye – AB ilişkilerinin yapısal olarak büyük değişimlere uğradığı ve ilerlemeler sağlandığını söylemek gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Hatta Türkiye'nin tam üyelik için tamamlaması gereken fasıllardan birisi olan Bilim ve Araştırma müzakerelerini bitirmiş bir ülke olması, Türkiye'yi AB üyeliğine yakınlaştırmış gözükmektedir. Ancak halen en önemli fasıllardan birisini teşkil eden siyasi kriterlerin çözümlenmesine geçilmemiş olması, bu konuda AB'nin hassasiyet göstermesi ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarını kaybedebileceğini düşünmesi ilişkilerin geleceği açısından endişe yaratmaktadır. Türkiye ve AB ilişkileri açısından siyasi kriterler noktasındaki en önemli konu hiç kuşkusuz Kıbrıs sorunudur. Bu bağlamda eğitim, bilim, teknoloji ve hukuk gibi birçok konuda uyum içerisinde olmaya çalışan AK Parti iktidarının siyasi kriterleri yerine getirme noktasında Kıbrıs Sorunu için de çözüm taraftarı olduğu görülmektedir. Ancak siyasi kriterler arasındaki tek sorun Kıbrıs'la ilgili olmayıp, azınlıklar sorunu ve Ermeni sorunu gibi ülkenin birlik ve bütünlüğünü yakından ilgilendiren konular da muhtemelen Türkiye'nin AB sürecinde sorun yaşayacağı başlıklar olarak görülmektedir. AKP ise bu konularda hem geçmiş hükümetlere göre daha pragmatik bir yaklaşım sergilemeye, hem de AB sürecinin sekteye uğramaması adına çeşitli çözümler ortaya koymaya çalışmaktadır. Örneğin Kıbrıs konusunda çözümsüzlüğün bir çözüm olması politikasından vazgeçerek Kıbrıs konusunda çözümü savunan Erdoğan ve iktidarı, azınlıklar konusunda özellikle Türkiye'deki Kürtlerin isteklerine cevap verebilmek adına açılımlar yapmaya çalışmış ve Ermenistan ile ilişkileri iyileştirmek istemiştir. Ancak bu

konular toplumun hassasiyet gösterdiği konular olması nedeniyle kamuoyunda tepkiyle karşılanmış, bu nedenle de söz konusu sorunlarla birlikte AB sürecinin nasıl sonuçlanacağı yönünde endişeler uyandırmıştır.

Ancak asıl akıllarda soru işareti bırakan konu, Türkiye'nin, uyum kriterleri adı altında istenilen değişiklikleri yaptığı takdirde kesin olarak koşulsuz ve tam üyeliğe alınıp alınmayacağıdır. Çünkü çeşitli AB liderleri sık sık Türkiye'nin Avrupalılığını ve AB üyeliğini sorgulamaktadırlar. Hatta Avusturya Başbakanı Wolfgang Schüssel dönem başkanlığı görevindeyken, Türkiye'nin bir Macaristan gibi görülmesinin beklenemeyeceğini ifade etmiştir.²⁰⁹ Ancak her ne olursa olsun giderek üye sayısı artan ve ileride artması da muhtemel olan AB'nin yapısal bir değişime gireceği beklentisi hemen her kesimde hasıl olmuştur. Bu bağlamda şüphesiz değişim zor ve sancılı olacaktır. Fakat Türkiye'nin bu olası değişimlerin neresinde olacağı ya da söz konusu yapısal değişimlerin Türkiye'ye ne gibi etkilerde bulunacağı ve bunun üyelik sürecine yansımalarının ne olacağı akıllarda soru işareti bırakmaktadır.

4.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye – AB İlişkileri

Türkiye'nin kurulduğu günden beri yüzünü Batı'ya dönmesinin ve dış politikada Batı ile uyumlu olmasının bir sonucu olmalı ki, Avrupa Birliği'nin, Türkiye'nin gündemine girdiğinden beri, Türkiye'de kurulan her güçlü tek parti iktidarları döneminde, AB ile ilişkilerin gerekliliği üzerinde durulmuş, AB'ye üye olmanın, Türkiye'nin menfaatlerine olacağı savunulmuştur. Avrupa Topluluğu, ilk olarak Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin gündemine gelmiş, daha sonra tam üyelik için ilk başvuru Özal liderliğindeki Anavatan Partisi iktidarı döneminde yapılmış ve 57. koalisyon hükümetinin yoğun çaba ve gayretlerinden sonra Ak Parti hükümetleri döneminde yoğun bir şekilde Türkiye gündeminde tutulmuştur.

Her üç partinin de AB konusundaki yaklaşımları aynı yönde olmasına rağmen, gerek dönemin koşulları gerekse hükümetlerin dış politika kararları dolayısıyla DP, ANAP ve AKP iktidarlarının AB'ye yaklaşımında amaç olarak farklılık görülmektedir. Örneğin DP için AB'ye üye olmak daha çok siyasi bir anlam taşırken, özellikle Özal döneminde ekonomik planlar ve hedeflemeler, bu konudaki siyasi düşüncenin önüne geçmiştir. AKP döneminde ise tıpkı Özal döneminde olduğu gibi, ekonomik beklentilerin önemli bir yer tutmasının yanında, AB'ye uyum süreci AKP tarafından Türk siyasal sisteminin dönüşümü için büyük bir fırsat olarak algılanmıştır. İnsan hakları ve demokrasi gibi konuların altını çizerek daha fazla

²⁰⁹ <http://www.milliyet.com.tr/2006/06/26/yazar/idiz.html>, 5 Haziran 2009

özgürlük talebinde bulunan AKP yöneticilerinin, 28 Şubat sürecini yaşayan ve dönemin zorluklarını yaşamış kişiler olması, AB üyelik sürecini söz konusu siyasal dönüşüm için kullanılabileceklerine inanmalarında etkili olmuştur. Bu nedenle her üç iktidar döneminde de AB'ye yönelik politikaların aynı yönde olduğunu, ancak farklı nedenlerle bu eğilim içerisinde olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

AT'ye ilk ortaklık başvurusunun 1959 yılında Menderes döneminde yapılması, 1987 yılında Özal döneminde tam üyelik için başvuruda bulunulması ve 3 Ekim 2005 tarihinde AB tarafından Türkiye'nin tam üyeliği için müzakereleri başlatma kararını alması, güçlü tek parti iktidarları döneminde Türkiye – AB ilişkilerinin üst seviyede olduğunu göstermektedir. Ayrıca güçlü tek parti iktidarları döneminde AB'ye yönelik aktif bir dış politika izlendiği görülmektedir.

BÖLÜM V

TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE – RUSYA (SSCB) İLİŞKİLERİ VE RUSYA'YA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

5.1. Demokrat Parti ve SSCB ile İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden beri, dış politikasının temelinde değişim ve modernleşme çabası olduğu ve bu düşünceyle Batıya yönelerek işbirliğini geliştirmeye çalıştığı herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte genel olarak kabul görmüş diğer bir özellik vardır ki, o da Türkiye'nin Cumhuriyet tarihi boyunca geleneksel olarak tarafsızlık politikası izlediğidir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başında 1939 ittifakıyla birlikte tarafsızlığını bozan Türkiye, savaştan sonra da Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte ezber bozmuş ve gerek o dönemin konjonktürü sebebiyle, gerekse büyük bir modernleşme rüzgarı içerisinde girmesi nedeniyle Batıya yaklaşmış, hatta Batıya adapte olmuştur. Bu nedenle Soğuk Savaş'ın başlamasının hemen ardından Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, açık ve seçik bir şekilde Batıyla ortak hareket edilmesi, Menderes'in Türkiye'nin tarafsızlığını koruyamadığı yönünde eleştiriler almasına neden olmuştur. Menderes liderliğindeki DP iktidarından önceki CHP iktidarının da temelde Batı yanlısı olması ve NATO'ya ilk başvurunun bu dönemde yapılmış olmasına karşın, Batı'yla ortak hareket edildiğini ortaya koyacak somut ve önemli gelişmelerin Menderes döneminde gerçekleşmiş olması, bu yöndeki eleştirileri Menderes üzerine toplamıştır. Menderes hükümeti ise, bu eleştirilere Sovyet tehdidine ve kısa bir süre önce Sovyetlerin 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı uzatmayacağını ifade ettiği notaya işaret ederek, dönemin şartlarının gerektirdiği gibi davranıldığı cevabını vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünyanın iki büyük gücünden ve oluşturulan iki siyasi kutubun taraflarından birisi olan Sovyetler Birliği özellikle Avrupa'nın doğusunu merkez alan bir etki alanı kurmuştur. Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu bu coğrafyada Sovyetlerin, Batı dünyası ile ideolojik, siyasi ve ekonomik olarak mücadeleye girişmesi neticesinde Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalan Türkiye, toprak bütünlüğünü korumak ve bağımsızlığını garanti altına alarak çağdaşlaşma yolunda ilerlemek adına Batı kurumlarıyla ilişkiler içerisinde girmeye ve hatta bu kurumlara üye olmaya gayret göstermiştir. Ancak Türk dış politikasının

genel prensibi olarak gözüken Batı ile bütünleşme ve Batı kurumlarına üye olma hedefinin, Menderes döneminde, kendinden önceki dönemlere nazaran daha istekli bir şekilde ortaya çıktığını söylemek doğru olacaktır.

Demokrat Parti ilk iktidara geldiğinde Bolşevik emperyalizminin reddedilip, bu tehdit karşısında kurulan demokrasi cephesinin saflarında yer alınması gerektiğini ifade etmiştir. Zira Menderes, Bolşevik Emperyalizmi'ni İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmaya çalışılan insani boyutlu yeni uluslararası siyasi düzenin önündeki en büyük engel olarak göstermiştir.²¹⁰ Ayrıca Başbakan olduktan sonra SSCB ile ilgili düşüncelerini çeşitli platformlarda dile getiren Menderes, Türkiye'nin SSCB ile dostane ilişkiler geliştirme çabası içerisinde olduğunu, ancak bunun tek taraflı niyetle olmayacağını ifade etmiştir.²¹¹ Fakat her ne kadar iyi niyet çerçevesinde bir dostluk ilişkisi beklentisi içerisinde bulunduğu ifade edilse de, daha DP iktidara gelmeden birkaç yıl evvel (1945 Sovyet notası) Sovyetlerin 1925 Dostluk Antlaşması'nı uzatmayacağını ifade etmesi, Montrö'nün yeniden ele alınarak, Boğazlarda Sovyet askeri birliklerinin yer alması yönündeki talepleri, Türkiye'de güvenlik endişeleri içeren tarihsel bir şuurun hakim olmasına ve Sovyetlerle ilişkilerin hep belirli bir seviyede kalmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye'yi, Batı ve ABD'ye yaklaştırırken aynı şekilde Sovyetlerden de uzaklaştırmıştır. Ayrıca Türkiye'deki bu tarihsel şuurun Sovyetlerle ilişkilerdeki olumsuz etkisi, yıllar sonra Türk iç siyasetine damgasını vuracak Sovyet ve komünizm düşmanlığı tohumlarının atılmasını da kolaylaştırmıştır.

Demokrat Parti programlarında SSCB'ye doğrudan yer vermeyen ve telaffuz etmeyen Menderes hükümeti, III. Hükümet programında SSCB'ye atıfta bulunarak, iç ve dış tehlikelere karşı güvenliğin sağlanması, ulusal savunmanın güçlü olması ve dünya barışını tehdit eden genel tehlike karşısında ortak güvenlik sistemleri kurmanın gerekliliğini ifade etmiştir.²¹² Bu bağlamda Batıya iyice yaklaşan Türkiye'nin bundan sonraki hedefi güvenlik temelinde olmuştur. NATO'ya üye olunması ve ilerleyen yıllarda yine Sovyet tehdidi karşısında oluşturulan Balkan ve Bağdat paktı gibi güvenlik yapılanmalarında aktif bir şekilde yer alınması, güvenlik politikasının bir gerekliliği olarak açıklanmış ve Sovyetlerle ilişkiler ciddi şekilde gerginleşmiştir.

Türkiye – SSCB ilişkilerini bu açıdan ele aldığımızda, söz konusu dönemde uluslararası konjonktürün ilişkilerin seyrini belirlediğini ve bu bağlamda Soğuk Savaş

²¹⁰ Mütercimler ve Öke, *Düşler ve Entrikalar*, s.40.

²¹¹ Kılıçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri*, Cilt:I, s.27.

²¹² <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP21.htm>, 20 Haziran 2009

politikalarının etkili olduğunu söylemek doğru olacaktır. Türkiye'nin, güvenlik kaygıları ve geleneksel dış politika felsefesi dolayısıyla, Batı bloğunda yer alarak topraklarında ABD üssü ve füzeleri bulundurmasına izin vermesi, Sovyetler için büyük tehdit oluşturmuştur. Menderes döneminde Türkiye'nin karşı karşıya kalabileceği SSCB kaynaklı bir rejim tehdidi, adeta SSCB için Türkiye'deki ABD üssü ve füzelerinin yarattığı korkuyla eşdeğer görülmekteydi. Bu nedenle Sovyetlerin tepki gösterebileceği ihtimaline karşın, Türkiye'de ABD üssü ve füze bulundurulmasına izin verilmiş, özellikle ABD ile yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Bu da Türk dış politikasının bu dönemde daha çok güvenlik endişesiyle oluştuğunu ortaya koymaktadır.

1953 yılına gelindiğinde ise, hem Türkiye – SSCB arasındaki ilişkiler açısından, hem de Sovyetlerin uluslararası ilişkiler bağlamındaki politika seyri bakımından oldukça önemli değişikliklere neden olacak bir gelişme yaşanmış ve Sovyetlerin çatışmacı bir tutum sergileyen devlet başkanı Stalin ölmüştür. Onun yerine ise çatışmadan uzak, uluslararası politika izlemeyi tercih eden ve uluslararası ilişkilere önem veren Malenkov bir süre devleti yönetmiş, 1955 yılında ise Nikita Kruşçev işbaşına gelmiştir. 1953 yılından itibaren Sovyetlerin Türkiye'ye daha ılımlı yaklaşarak, Stalin dönemindeki kati ve ölçsüz isteklerden vazgeçildiğini ifade etmesine karşın, Demokrat Parti ve Menderes, Sovyetlerin samimi olmadığını ve bu nedenle Sovyet tehdidinin halen devam ettiğini düşünerek, SSCB'ye karşı şüpheli yaklaşımını sürdürmeye devam etmiştir. Menderes'in izlediği bu politikanın diğer nedenleri ise gerek yayılcı Sovyet fobisinin Türkiye'deki etkisi gerekse devlet ekonomisinin kalkınması ve çağdaşlaşmak için önce stratejik güvenlik amacıyla NATO'ya üye olmanın, sonra da Batı'dan mali yardımlar sağlamanın gerektiği inancı olmuştur. Yani her ne kadar yeni Sovyet iktidarı dış politika bazında Türkiye'ye ılımlı yaklaşırsa da, iki ülke arasında sağlıklı ve ortak çıkarlara dayanan bir ilişki kurulamamıştır.

Türkiye'de Demokrat Parti iktidarının olduğu yıllarda, Batı'nın Soğuk Savaş doğrultusundaki temel politikası, Sovyetlere karşı genel bir mücadele stratejisi geliştirmeye çalışmak olmuştur. Sovyetler Ortadoğu'da yüzyıllardır yayılcı hedefleri izlerken, ABD ise bölgeye İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan gelişmelerin yarattığı "güç boşluğu" nedeniyle girmeye çalışmıştır.²¹³ ABD'nin Ortadoğu'da etkili olmak istemesi noktasında Türkiye'nin gerek kültürel bağlamda gerekse stratejik konum bağlamında rolünün büyük olduğu Balkanlar ve Ortadoğu bölgesindeki Sovyet karşıtı örgütlenmelerde aktif görev almak istemesi, Sovyetlerle Türkiye arasındaki ilişkilerin gergin bir zeminde tırmanmasına neden

²¹³ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.68.

olmuştur. Özellikle Ortadoğu’da Batının çıkarları için Ortadoğu ülkelerini kazanmaya çalışan ABD etkisindeki bir Türkiye, Sovyetlerin yanında yer alan ve Sovyetlerden silah temin eden Mısır ve Suriye ile sorunlar yaşamıştır.

Her ne kadar 1950 – 1960 yılları arası Türk dış politikasında alınan kararlarda Demokrat Parti iktidarı ve Menderes’in belirleyici olduğu bilinse de, göz ardı edilmemesi gereken ve kararların ne yönde alınacağına etki eden diğer bir önemli etken de bu dönemde uluslararası ilişkilerde daha çok blok politikasının esas alınmasıdır. Bu nedenle Türkiye – SSCB arasındaki ilişkilerde de her ne kadar Menderes’in Batı yanlılığı önemli bir faktör olsa da diğer yandan önemli oranda belirleyici olan diğer bir faktör de dönemin uluslararası konjonktürü ve blok politikasıdır. Bu nedendir ki, Stalin’in ölümünden sonra özellikle 1955’ten sonra Türkiye – SSCB arasındaki ilişkiler ekonomik anlaşmalar ve kültürel yakınlaşmalarla iyileşmeye başlamıştır. Aynı şekilde Batı’dan daha fazla ekonomik yardım almak için Sovyetlerin, Batı’nın alternatifi olabileceği Batı’ya gösterilmeye ve daha fazla kalkınma sağlanması için Sovyetlerle ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.²¹⁴ 1956’da Türkiye’nin Sovyetlerden az da olsa ithalat yapmaya başladığı görülmektedir. 1957 yılında İş Bankası ile Sovyet kuruluşları arasında teknoloji transferi yapılmasını öngören anlaşmalar imzalanmış, cam fabrikalarının kurulması kararlaştırılmıştır. Bu gelişmelerden sonra Kasım 1959’da Dışişleri Bakanı Zorlu’nun SSCB Büyükelçisi Rijov’un onuruna verdiği yemekle ekonomik ilişkilerin gelişmesinden sonra siyasi ilişkiler de perçinleşmiştir. Hatta Rijov yaptığı konuşmada birkaç önemli noktanın altını çizmiş, Türkiye’nin NATO ile olan bağlantısının Türkiye – SSCB dostluğuna mani olmayacağını, ekonomik olarak SSCB’nin yardımlarda bulunabileceğini ve kültürel olarak ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁵ İki devlet arasında gelişen ve gelişmeye devam eden bu ilişkilere 1960 yılında başkanlar düzeyinde bir görüşme yapılması kararı eklenerek, 15 Temmuz 1960’ta Adnan Menderes’in Moskova’ya bir resmi ziyarette bulunacağı ve sonrasında Kruşçev’in Türkiye’ye geleceği duyurulmuştur.²¹⁶ Ancak Türkiye’de yaşanan 27 Mayıs darbesi dolayısıyla, bu ziyaretin gerçekleşmesi mümkün olamamıştır. Ayrıca söz konusu politika değişikliği ve SSCB ile olan yakınlaşma, bu darbeye sebep gösterilerek, Türkiye’de dış kaynaklı bir takım gizli siyasi oyunlar döndüğü yönündeki soru işaretleri kafaları bir hayli meşgul etmiştir.

²¹⁴ Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.138.

²¹⁵ Yetener, “Menderes Biyografisi ve Dış Politika Vizyonu”, s.92.

²¹⁶ Günver, *Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü*, s.138.

5.2. Anavatan Partisi ve SSCB ile İlişkiler

1980 yılına kadar Soğuk Savaş bloklaşmasının etkisiyle 1970'lerdeki bir takım yakınlaşmalar dışında çok fazla ilişki içerisine giremeyen Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin, 1980'lerdeki Özal iktidarıyla birlikte ilişkileri biraz daha tutarlı ve pragmatik hale gelmiştir. Çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye'de de 1950'lerden sonra devletlerarası ilişkileri Soğuk Savaş politikaları ve güvenlik endişeleri belirlerken, 1980'li yıllarda Özal'ın da katkısıyla Soğuk Savaş'ın dış politikadaki sınırlayıcı etkisine karşın kalkınma, işbirliği ve ekonomik faktörler Türkiye'nin dış ilişkilerini belirleyen değerler olarak öne çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sosyalist tarafı olan SSCB, jeopolitik olarak politik ve askeri çıkar alanlarını Avrupa, Ortadoğu, Afrika, Asya Pasifik, Orta ve Güney Amerika eksenlerine taşıyarak, ABD'nin çevreleme zincirini kırmaya çalışmıştır.²¹⁷ Bu bağlamda Türkiye her ne kadar Sovyetlerin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesine olumsuz tepki göstermişse de, yaşanan 12 Eylül darbesinden sonra ülkede yürütme görevini üstlenen Bülend Ulusu hükümeti, dostane ilişkilerin geliştirilmesine önem verildiğini²¹⁸ ifade etmiştir. Türkiye'nin Sovyetlere karşı olan bu yaklaşımının Özal hükümetinde de devam edeceği Özal'ın I. Hükümet programındaki şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “Başta komşularımız olmak üzere Doğulu ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, hak eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri ve Helsinki Nihai Senedi zemininde dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek, ekonomik işbirliğini, teknik ve ticari temasları karşılıklı menfaatlere uygun şekilde artırmak gayesindeyiz. Bu çerçevede kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile karşılıklı haklara saygı, yapıcı bir işbirliği anlayışı içinde istikrarlı ilişkiler sürdürmek arzusundayız.”²¹⁹

Türkiye'nin 1980'li yıllardaki dış politika anlayışına genel olarak baktığımızda, Özal ve ekibinin de tıpkı kendinden öncekiler gibi blok politikasına önem verdiği, ancak bunun yanında daha çok ekonomik temelli bir dış politika yaklaşımı izlediğini ve bu yüzden de Demokrat Parti ve Menderes döneminden farklı olarak, hem Batı hem de Doğu ülkeleriyle ilişkiler içerisinde olmanın devlet açısından daha pragmatik olacağını düşündüğünü söylemek gerekir. Türkiye'nin 1984 yılında SSCB ile imzaladığı Doğalgaz Anlaşması ile 1987 yılından başlayarak, 25 yıl süreyle Türkiye'ye doğalgaz sevk edilmesinin garanti altına alınmış

²¹⁷ Miroslav Nincic, “The United States, the Soviet Union, and the Politics of Opposites”, JSTOR (AS I-II): *World Politics*, Vol. 40, No. 4 (Jul., 1988), pp. 452-475

²¹⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp44.htm>, 10 Temmuz 2009

²¹⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp45.htm>, 10 Temmuz 2009

olması,²²⁰ bunun en bariz örneğidir. Bu durum Özal hükümetinin blok politikasından vazgeçtiği ya da kendinden önceki iktidarlarından bu anlamla farklılaştığı anlamına gelmemektedir. Ancak Özal, ekonomik merkezli dış politika anlayışıyla SSCB ile ilişkiler kurma noktasında Menderes hükümeti döneminden daha rahat bir şekilde davranmıştır.

Türkiye’de Özal iktidarının başlamasının ardından kısa bir süre geçtikten sonra, 10 Kasım 1982 tarihinde, Soğuk Savaş döneminin ılımlı liderlerinden Leonid Brejnev’in ölümüyle birlikte Moskova’da bir yönetim krizi ortaya çıkmış ve 1985 yılında Mihail Gorbaçov göreve gelinceye kadar Yuri Andropov ve Konstantin Çernenko devleti yönetmiştir.²²¹ Bu nedenle bu iki pasif yöneticinin işbaşına gelmesiyle birlikte, Türkiye’de Özal’ın ve ABD’de Reagan’ın işbaşında olması, Özal hükümetinin yaklaşık 5 yıl boyunca Batı’ya daha yakın olmasını ve Sovyetlerle durağan bir ilişki yaşamasını sağlamıştır. SSCB’de Mihail Gorbaçov’un iktidara gelmesinin ardından ise Ankara – Moskova arasındaki ilişkilerde bir canlılık gözlenmiştir. Gorbaçov’un özellikle Menderes dönemindeki Sovyet lider Stalin’den çok farklı bir şekilde, Batı ile yaklaşma çabası içerisinde olması, Türkiye’yi rahatlatarak, yapılacak karşılıklı görüşmeler ve anlaşmalar için bu durum bir zemin olarak kullanılmıştır. Gorbaçov’un 1980’li yıllardan itibaren gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketleri diye ifade ettiği “Perestroyka” ve demokratikleşmeyi öngördüğü “Glasnost” politikaları, Sovyet Rusya’nın çökelleşmiş yapısını değiştirmek için uluslararası sistem adına son derece umut verici olmuştur. Özal, Gorbaçov’un Batı ile daha yakın ilişkileri öngören politikalarının Türkiye’nin lehine olduğunu, ekonomik anlamda SSCB’nin dışa açılması sayesinde alışverişin artacağını ve Türkiye’nin bu ilişki açısından karlı çıkacağını söylemiştir.²²² Burada ifade etmek gerekir ki, Cumhuriyet tarihinde Türkiye ve SSCB arasında ilk kez uzun vadeli ekonomik işbirliği programları oluşturulmuş ve serbest ticarete başlanmıştır. Söz konusu ekonomik işbirliği programlarının bir gereği olarak 31 Ağustos 1988 tarihinde, Türkiye ile Gürcistan arasındaki Sarp sınır kapısı açılmış, bu durum hem Türkiye – Gürcistan hem de Türkiye – SSCB arasındaki ticaret hacmini artırmış ve ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Özal, 1989 yılında Cumhurbaşkanı olarak yeni hükümeti kurma görevini Yıldırım Akbulut’a vermiş olmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkilerde ve görüşmelerde son derece etkili rol oynamıştır. Özellikle Türk Cumhuriyetlerine karşı ilgisi bilinen Özal, Sovyetler

²²⁰ Erel Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, içinde Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.164.

²²¹ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.452.

²²² Laçınok, “Turgut Özal’ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı”, s.585.

dağıldıktan sonra bu ülkelerle işbirliği içerisinde olarak, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesi gibi çeşitli platformlarda bir araya gelmek istemiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan bu bağımsız Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesi, Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelmiş ve ilişkiler kurulurken Rusya'nın Orta Asya Cumhuriyetleri üzerindeki etkisini pasifize edici hiçbir hamle düşünülmemiştir. Bu düşünce doğrultusunda Rusya'nın Türkiye için önemli ve büyük bir komşu olduğunun altı çizilerek, iyi ilişkilerin devam ettirileceği her fırsatta ifade edilmiştir. Uzun süredir SSCB'ye bağlı olan Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıklarında, Türkiye bu devletlere kurumsal yapılarını sağlamaları ve gelişmeleri noktasında destek vermiştir. Özal döneminde bölgeye telefon santralleri götürülmüş, Türk işadamları burada yatırımlar yapmaya başlamış, Eximbank kredileriyle ülkelerin altyapı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.²²³ Özal'ın Orta Asya ülkelerine yönelik bu kapsamlı ve özverili yardımları çeşitli çevrelerce “Yeni Osmanlıcılık” olarak tanımlanmış ve Özal'ın Osmanlı'nın mirasına sahip çıkarak, dil, din ve kültürel bir ortaklığın bulunduğu Orta Asya devletlerini bütünleştirmeye çalıştığı söylenmiştir.

5.3. AK Parti ve Rusya ile İlişkiler

Türkiye'de AK Parti iktidarının başa gelmesiyle birlikte daha önceleri geleneksel dış politika adı altında ifade edebileceğimiz birçok kulvarda Türkiye'nin izlemiş olduğu politikaların değiştiğini görebiliriz. AKP'nin tıpkı Özal çizgisine benzeyen bu uluslararası siyaset ve dış politika anlayışında ekonomik faktörlerin, psikolojik ve tarihsel duygular içeren geleneksel politikaların önüne geçtiğini, bu nedenle daha faydacı, reel ve çok yönlü politikalar üretildiğini ifade etmek mümkündür. Buradan hareketle Türkiye'nin genel olarak Batı dünyası ile ilişkilerinin çıkmaza girdiği dönemlerde, Rusya ile Avrasya Birliği'nin kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi konusu gündeme gelmiştir.

AKP iktidarı döneminde bütün dünyayı ve dolayısıyla Türk dış politikasını da yakından ilgilendiren iki büyük gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birisi ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırıları, diğeri ise ABD'nin Irak'ı fiilen işgalidir. Bu iki uluslararası gelişmenin Türkiye – Rusya arasındaki etkisi ise ülkeler arasındaki ilişki ve işbirliğini geliştirici yönde olmuştur. Öncelikle 11 Eylül saldırılarından sonra güvenlik politikaları izleyen ve saldırgan bir hale gelen ABD'yle Rusya arasındaki uzaklaşma, daha sonra Irak'ın işgali ile Türkiye'nin bu saldırıyı kabul etmemesi ve ABD'nin Türkiye'nin tepkisini alması, Türkiye ve Rusya'yı gerek siyasal zeminde, gerekse işbirliği zemininde bir araya getirmek için fırsat olmuştur.

²²³ *İbid*, s.627.

Aynı zamanda Türkiye ve Rusya'nın yaşanan uluslararası sorunlarda, siyasi olaylarda aynı tutumu takınmaları iki ülkenin Avrasya ekseninde ortak hareket etme ihtimalini akıllara getirmiştir.

AKP iktidarı döneminde her ne kadar Türkiye – Rusya arasındaki siyasi ilişkiler gelişmiş olsa da ilişkilerde asıl ön plana çıkan ticarettir. Rakamsal verilere bakılacak olursa, 2003 yılında, AKP'nin iktidara henüz yeni geldiği dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacminin 6,5 milyar dolar civarındayken, 2007 yılında yaklaşık 30 milyar dolara ulaştığı görülür. İki ülke arasında özellikle doğalgaz, petrol, demir – çelik, sebze ve meyve gibi ürünler ticaretinde artış görülmüştür.²²⁴ Ayrıca Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının diğer ülkelere nazaran oldukça fazla olması Türkiye turizmi için çok önemli bir yer tutmuştur.

Bugün Türkiye'nin en çok doğalgaz aldığı ülke Rusya'dır. 1984 yılında Özal hükümeti ile imzalanan anlaşma gereğince Rusya, 1987 yılında Türkiye'ye doğalgaz ihracatını başlatmıştır. Türkiye yıllarca Rusya'dan doğalgaz almış, ancak bu konuda da iki ülke arasında zaman zaman sorunlar gündeme gelmiştir. Rusya'nın “Mavi Akım” projesi her ne kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine olumlu katkı sağlamış olsa da, bu proje tam anlamıyla hayat bulduğunda, Rusya'nın Türkiye'ye daha fazla gaz ihracatı beklentisi içerisinde olması ve Türkiye'nin başka boru hatlarından da doğalgaz ithal ediyor olması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Ayrıca son dönemlerde gündeme gelen Nabucco Projesi de enerji alanında iki ülke arasındaki ilişkilerin zayıflaması ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Nabucco boru hattı, Türkiye'den AB ülkelerine doğal gaz taşımak amacıyla yapılması düşünülen uzun geçişli bir boru hattı taşımacılığı projesidir. Avrupa'nın en büyük doğal gaz tedarikçisi konumundaki Rusya'dan yapılan sevkiyata alternatif olması amacıyla, daha çok ABD ve AB tarafından desteklenmektedir. Ancak Moskova, tıpkı Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattında olduğu gibi, Nabucco boru hattına da karşı çıkmakta ve Nabucco'ya alternatif olarak Güney Akım Projesi'ni ortaya atarak, geliştirmek için çaba göstermektedir.

Türkiye'nin doğalgaz hatlarındaki alternatiflerinin yanında petrol hatlarında da çeşitli alternatifler içerisinde olması, Rusya'nın petrol hatları noktasında da tepki göstermesine neden olmuştur. Türkiye'nin ulusal şirketi Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) ortak olduğu Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattının Rusya'dan bağımsız işlemesi ve bölgede Rusya'nın petrol alanında nüfuz sahibi olmasını engellemesinden dolayı, bu proje Rusya tarafından iyimser karşılanmamıştır. Türkiye'nin petrol ve doğalgaz enerji

²²⁴ İlyas Kamalov, *Putin'in Rusya'sı, KGB'den Devlet Başkanlığına Vladimir Putin*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004, s.158.

kaynaklarındaki bu alternatifleri bağlamında Hazar bölgesindeki söz konusu enerji rezervleri her ne kadar Ortadoğu ve Rusya'daki enerji rezervine bir alternatif olarak görülmese de, bu iki büyük bölgenin enerji alanındaki tekeli sarsmak için yeterli olmaktadır.

Son dönem ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin sadece ekonomik alanda gerçekleşmediğini, askeri alanda da işbirliği yapıldığını görmek mümkündür. Askeri ilişkiler yakın tarih olarak düşünüldüğünde 1990'larda Türk ordusuna satın alınan Rus silah ve helikopterleri bu alanda bir zemin oluşturmuş, son yıllarda Moskova ve Ankara'da işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulan komisyonlar ve askeri eğitim işbirliği anlaşması gibi iki ülke arasında imzalanan askeri anlaşmalar, askeri ilişkilerin daha hızlı gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Nisan 2008'de Türk Silahlı Kuvvetlerine alınacak "tanksavar sistem ve füzeler şevki" ihalesini bir Rus şirketin almasıyla da ABD – Rusya silah satışı rekabeti tetiklenmiştir. Ayrıca Rus donanması Başkomutanı Amiral Vladimir Vısotski'nin 2008 yılındaki Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasındaki askeri ilişkilerinin geliştirilmesi konusunun görüşülmesi ve bu görüşme neticesinde Rus ve Türk denizcilerinin eylemlerinin koordine edilmesi, Karadeniz'deki ortak faaliyetlerin artırılması ve bölgedeki kolektif güvenlik sisteminin geliştirilmesi gibi konularda mutabakata varmaları iki ülke arasındaki askeri ilişkilerin gelişmesini sağlayan bir başka unsur olarak gösterilebilmektedir.²²⁵

Türkiye – Rusya arasındaki askeri ilişkilerin izdüşümü hiç kuşkusuz iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde etkisini hissettirecektir. Bu askeri ilişkinin diğer bir önemi de Rusya'nın ilk defa bir NATO üyesi devlet ile askeri ilişki içerisine girmiş olmasıdır. Bu açıdan Türkiye – Rusya askeri ilişkilerinin ayrı bir önemi vardır. Ancak gerek Türkiye'deki siyasi ve askeri çevrelerin düşünce yapıları ve izlemiş oldukları politikalar nedeniyle, gerekse Türkiye'nin bir NATO üyesi ülke olarak diğer üye devletlerle askeri ilişki içerisinde olma zorunluluğu nedeniyle, iki ülke arasındaki askeri ilişkiler çok üst seviyede olamamıştır.

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin seyrinde etkili olan önemli bir faktör ise sözde Ermeni soykırımı konusudur. Ermenistan'dan sonra en büyük Ermeni nüfusunun Rusya'da yaşadığını düşünürsek, Ermenistan'ın Rusya'nın siyasi ve ekonomik kararlarında son derece etkili bir ülke olduğunu anlamak zor olmayacaktır. Ancak her ne kadar Ermeni lobisi Rusya'yı sözde Ermeni soykırımını benimseyen kararlar almaya zorlamış olsa da, son dönemde Rusya bu baskılardan etkilenmeden, doğrudan Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri

²²⁵ İlyas Kamalov, "Rusya Federasyonu ile İlişkiler", içinde Haydar Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.945.

dikkate almıştır. Siyasi olarak birçok konuda hemfikir olan iki ülkenin ilişkilerine, Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunlarının gölge düşürmesi endişesi Rusya tarafından engellenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin AB üyeliğine destek veren Rusya, İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) gözlemci olarak katılma amacı çerçevesinde Türkiye'den büyük destek görmüştür. SSCB'den kalan Müslüman ülkelerle ilişkilerde etkili olabilmek amacıyla, İKÖ'ye gözlemci olarak katılmak için başvuran Rusya'nın üyeliğinde, Türkiye'nin büyük rolü olmuştur. Ayrıca Türkiye ve Rusya, Özal'ın yoğun çabalarıyla filizlenen Karadeniz İşbirliği Örgütü'nü daha etkin hale getirmek için mutabakata varmışlardır.²²⁶ Karadeniz'de kıyısı olan diğer ülkelerin eski Doğu Bloğu ülkeleri olmaları ve bu ülkelerden Rusya hariç hemen hepsinin NATO'ya ve AB'ye üye olmak istemeleri, Karadeniz'in bir NATO – AB gölü haline gelebileceği düşüncesini akıllara getirmiş ve Rusya'yı KEİ'de etkili olmaya yönlendirmiştir. Rusya'nın yüzyıllardır bilinen sıcak denizlere inme arzusu ise değişen dünya koşulları ve uluslararası gelişmeler ile yerini daha fazla ticari ilişkilerin ön planda tutulduğu bir politikaya bırakmış ve Rusya Karadeniz'i petrol ve doğalgaz sevkiyatı için nasıl daha verimli kullanabilirim sorusu ekseninde ele almaya başlamıştır.

Sonuç olarak, Türkiye ve Rusya arasında ezeli bir rekabet ve güvenlik tehdidi algılaması bulunmasına, Rusya'nın Boğazlar üzerinde bir takım politikalar izlediği düşüncesinin hâsıl olmasına ve Rusya'daki Ermeni lobisinin güçlü etkisine rağmen 2000'li yıllarda uluslararası ilişkiler anlayışının değişerek gelişmesiyle birlikte daha çok ekonomik ilişkiler ön plana çıkmış ve iki ülke arasında belirleyici olmuştur. Zira gelişen ekonomik ve ticari ilişkiler, siyasi ilişkilerin daha da gelişmesinde tetikleyici bir görev üstlenmiştir. Bu yönüyle AK Parti iktidarının Rusya'yla ilgili dış politika yaklaşımlarında Özal çizgisine yakın olduğunu, geleneksel paranoyalardan uzak, ticaret eksenli bir ilişkiyi savunduğunu söyleyebiliriz.

5.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye – SSCB (Rusya)

İlişkileri

Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri dönemselsel olarak farklılık arz etmiştir. Yani Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde göstermiş olduğu istikrar ve yaklaşımı, Rusya ile ilişkilerinde görmek mümkün değildir. Zira Demokrat Parti iktidarı döneminde Türkiye, SSCB'den aldığı nota nedeniyle ve Soğuk Savaş'ın izole edici politikaları sebebiyle SSCB'ye

²²⁶ Kamalov, "Rusya Federasyonu ile İlişkiler", s.949.

karşı hep temkinli yaklaşmış ve SSCB'yi Türkiye için sürekli bir tehdit olarak algılamıştır. 1953 yılında Stalin'in ölmesine rağmen, 1958 yılına kadar Türkiye'nin SSCB'ye yaklaşımı hiç değişmemiştir. Ancak ABD'nin Türkiye'deki ekonomik desteğinin zayıflaması nedeniyle 1958 yılında Türkiye çok kulvarlı dış politika anlayışını sağlamaya çalışmış ancak bunu başaramamıştır. Özal döneminde ise SSCB ile ilişkiler yine Menderes döneminden farklı bir anlayışla gerçekleştirilmeye çalışılmış; ekonomik hedeflemeler, siyasi ilişkilerde belirleyici olmuştur. Yani 1950'lerden itibaren devletlerarası ilişkileri Soğuk Savaş politikaları ve güvenlik endişeleri belirlerken, Özal'ın dış politika anlayışı nedeniyle, Soğuk Savaş'ın dış politikadaki sınırlayıcı etkisine karşın kalkınma, işbirliği ve ekonomik faktörler Türkiye'nin dış ilişkilerini belirleyen değerler olarak öne çıkmıştır. Ancak Özal da tıpkı Menderes gibi blok politikasından vazgeçmemiştir. Sadece Menderes'ten farklı olarak, blok politikasının yanında ekonomik temelli dış politika yaklaşımları izlemiş ve hem Batı hem de Doğu ülkeleriyle ilişkiler içerisinde olmanın daha pragmatik bir davranış olacağına inanmıştır.

AKP döneminde Türkiye – Rusya ilişkileri ise adeta Özal'ın izlemiş olduğu dış politikanın bir devamı niteliğinde olmuştur. AKP'nin tıpkı Özal çizgisine benzeyen uluslararası siyaset ve dış politika anlayışında ekonomik faktörlerin, psikolojik ve tarihsel duygular içeren geleneksel politikaların önüne geçtiği, bu nedenle de daha faydacı ve çok yönlü politikalar üretildiğini söylemek doğru olacaktır. AKP'nin, Rusya'ya karşı daha rahat ve pragmatik politikalar izleyebilmesindeki en önemli gelişme ise Soğuk Savaş'ın sona ermiş olması ve küreselleşen dünyada devletler arasındaki ilişkilerin karşılıklı bağımlılık anlayışı çerçevesinde ele alınması olmuştur.

AKP döneminde de tıpkı Özal döneminde olduğu gibi Türkiye – Rusya arasındaki ilişkileri ön plana çıkararak, ticaret faktörü olmuştur. Rakamsal verilerle ifade edilecek olursa, 2003 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi 6,5 milyar dolar civarındayken, 2007 yılında bu oran yaklaşık 30 milyar dolara ulaşmıştır.²²⁷ Bu da Türkiye – Rusya ilişkilerinde Erdoğan ile Özal'ın dış politika anlayışının birbirine benzediğini ancak Menderes'in dönemin koşulları ve uluslararası sistemin gereklilikleri nedeniyle, Rusya'ya bu iki liderden daha farklı yaklaştığını göstermektedir.

²²⁷ Kamalov, *Putin'in Rusya'sı, KGB'den Devlet Başkanlığına Vladimir Putin*, s.158.

BÖLÜM VI

TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN KIBRIS SORUNU’NA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

6.1. Demokrat Parti ve Kıbrıs Sorunu

Türkiye için Kıbrıs sorunu, Kıbrıs adasının, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuracak yeni kuşak yöneticiler tarafından dış münasebetlerdeki sorunları bitirip içeride reform ve kalkınmayla uğraşma politikasının bir sonucu olarak Lozan Anlaşmasıyla İngiltere’ye bırakılmasından²²⁸ sonra, 1950 yılına kadar gündeme gelmemiştir. Ancak Türkiye’nin günümüze kadar neredeyse bulunduğu her uluslararası platformda ve Batı ile olan ilişkilerde karşısına çıkacak olan ve Türk dış politikasının şekillenmesini ciddi derecede etkileyerek, silinemeyecek derecede derin izler bırakacak olan Kıbrıs sorunu, Türkiye’de Menderes’in iktidara olduğu 1950’li yıllarda Türkiye’nin gündemine girmiş ve halen de güncelliğini korumaktadır.

Kıbrıs adası Osmanlıların eline 1571 yılında geçmiş ve 1878 Rus Harbi’ne kadar Osmanlılarda kalmıştır. 4 Haziran 1878’de ise İngilizler, Rus tehdidini ileri sürerek, Kıbrıs’ın idaresini Osmanlılardan almıştır, ancak burada altı çizilmesi gereken nokta Kıbrıs yönetiminin İngiltere’ye müttefik sıfatıyla geçici olarak verilmiş olmasıdır. Burada ifade etmek gerekir ki, Kıbrıs, tarih boyunca kaderi dışarıdan belirlenmiş bir ada; halkına danışılmaya gerek bile duyulmadan alınan, satılan; egemenliği devredilen bir ülke olmuştur.²²⁹ Kıbrıs 1571–1914 yılları arasında Türk, 1914–1960 yılları arasında İngiliz egemenliği altında yaşadığından sonra, 1960 yılında bağımsız bir cumhuriyet olmuştur.

Adanın Kıbrıslı Türkler ve Türkiye’nin muhalefetine rağmen, Yunanistan’a ilhak edilmek istenmesi, (ENOSİS) adada Türkler ile Rumlar arasında ve ada dışında Türkiye ile Yunanistan arasında “Kıbrıs Sorunu” diye adlandırılan mücadeleyi ortaya çıkarmıştır.²³⁰ Bu bağlamda Kıbrıs Sorunu’nun asıl ortaya çıkma nedeni Kıbrıs’ın Yunanistan’a katılması diye bilinen ENOSİS düşüncesini amaç edinmiş Kıbrıslı Rumların 1931 yılında İngiliz yönetimine karşı ayaklanmaları olmuştur. Ancak 1930’lu yılları ve 1940’ların başlarını içeren bu dönemin

²²⁸ Nasuh Uslu, “Kıbrıs Sorunu”, içinde İdris Bal (ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM – Lalezar Kitabevi Yayınları, 2006, s.331.

²²⁹ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi 1878–1960*, C.1, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, s.11.

²³⁰ A.Suat Bilge, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri”, içinde Mehmet Gönübol (ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993, s.339.

ardından İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge hareketlerinin yaygınlık kazanması da Yunanistan'ı adadaki İngiliz hâkimiyetine son verip, Kıbrıs'ın kendisi ile bütünleşmesi politikasına yöneltmiştir.²³¹ Bu bağlamda Kıbrıs Sorunu 1950 yılına kadar dikkate alınmamış ve bölgede Rum halkın Türklere zulmetmesiyle birlikte başlayan kargaşalar, 1954 yılında Yunanistan'ın Kıbrıs'ta yaşayan Rum halkın self – determinasyon hakkını ortaya atıp, BM'ye müracaat etmesine kadar uzanmıştır. Türkiye ise bu konuda adada sadece Rumların olmadığı, bölgede Türklerin de yaşadığı ve bu nedenle eğer self – determinasyon hakkı verilecekse bu hakkın Türklere de verilmesi gerektiği yönünde tezler ortaya koyarak, bu konunun BM gündemine alınmasıyla birlikte Türkiye artık resmi olarak konuya müdahil olmuştur.

Sorunun Menderes iktidarı döneminde Türkiye gündemine taşınmasından sonra daha önceden böyle bir kriz ile karşı karşıya kalınacağı tahmin edilmemesi dolayısıyla hükümet olarak Kıbrıs konusunda çok fazla bilgi sahibi olunmadığı anlaşılmış ve bu bağlamda Kıbrıs konusunda tutarlı ve çözüme yönelik bir politika izleyememenin bilincinde olan Menderes, F. Rüştü Zorlu'yu, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak, dış ekonomi ve Kıbrıs konusyla ilgilenmesi için atamıştır. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Kıbrıs Komisyonu, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki duruşunu ve Menderes hükümetinin bu konudaki stratejisini geliştirmeyi amaç edinmiş, bununla birlikte dünya kamuoyuna dokümanlar aracılığıyla adada Türkiye'nin de Kıbrıs gibi hukuksal haklara sahip olduğunu, bu nedenle Kıbrıs sorunu kesin olarak çözülmüncye kadar Kıbrıslı Türklerin Yunanistan'ın baskılarına karşı desteklenmesi gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır.²³²

Kıbrıs adasında Yunanistan'dan açık bir şekilde destek alan Rumların, adadaki İngilizlerle silahlı çatışmaya kadar varacak eylemleri zamanla konunun ciddiyetini daha da artırmış ve bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Harold Macmillan, Türk ve Yunan hükümetlerini 29 Ağustos 1955'te üçlü bir konferans yapmak için İngiltere'ye davet etmiş, ancak yapılan bu konferanstan herhangi bir sonuç alınamamıştır. Fakat ifade etmek gerekir ki, Türkiye'nin bu üçlü konferansa davet edilmesiyle birlikte, Türkiye'nin adada söz hakkı olduğu ve adanın geleceği noktasında Türk hükümetinin yaklaşımının da önemli olduğu düşüncesi uluslararası kamuoyunca kabul görmüştür. Ne var ki, Londra Konferansı'ndan bir sonuç çıkmaması ve Rumların adada şiddetlenerek artan fevri davranışları dolayısıyla, bu sorun Türkiye'de ulusal bir mesele haline gelmiş ve insanların duygusal olarak konuya yaklaşmasına neden olmuştur. 6 – 7 Eylül 1955 tarihlerinde Türkiye'nin birkaç büyük ilinde

²³¹ Birgül Demirtaş Coşkun, "Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri", içinde İdris Bal (ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.247.

²³² Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.109.

meydana gelen olaylarda gayrimüslim halkın yaşadığı çeşitli yerlere kalabalık sivil güçlerce baskınlar yapılmış ve yabancı işletmelere zarar verilmiştir. Demokrat Parti hükümeti ise iktidar olduğu günden bu yana ilk defa böylesine bir olayla karşılaşmanın şaşkınlığı içerisinde, olaylara müdahale etmekte geç kalmış, daha sonra ülkede bazı kesimlerce bu kargaşaları ve eylemleri hükümetin organize ettiği yönünde iddialar ortaya atılmıştır.²³³ Bu durum Menderes hükümetinin hem içerde hem de dışarıda güven kaybetmesine neden olurken, yaşanan bu olayların sorumlusunun Menderes ve onun hükümeti olduğu iddiaları 1960 ihtilali ile görevden alınarak idam cezasına çarptırılan Menderes'in suç isnatları arasında yer almıştır.²³⁴

Sorunun uzun konferans ve görüşmeler neticesinde çözülememesi ve İngiltere'nin, Yunanistan'ın ENOSİS taleplerini yumuşatmak adına 1955 Eylül ayında adaya muhtariyet verme teklifini gündeme getirmesi ve Türkiye'nin adada statükodan yana olması üzerine Menderes bu konudaki isteklerini sıralamış ve İngiltere'nin adada kalması gerektiğini, eğer kalmayacaksa adanın Türkiye'ye teslim edilmesini, ama eğer bu da kabul edilmezse, adanın taksim edilmesinin sorunun çözümü için faydalı olacağını ifade etmiştir.²³⁵ Bu dönemde İngiltere'nin "kendi kaderini tayin" ilkesinin, adadaki Türklerin de Türkiye ile birleşme arzusunu doğuracağı nedeniyle adada taksim türü bir çözüme neden olacağını ifade etmesinin ardından Menderes hükümeti 1957 yılı başlarından itibaren taksim planına sahip çıkmış ve Türk kamuoyu bu çözüm yöntemine destek vermiştir. Fakat Türkiye'nin bu yaklaşımına sahip çıktığı esnada sürgündeki Başpiskopos Makarios'u serbest bırakan İngiltere, konunun çözümüne yönelik göstermiş olduğu iyi niyete gölge düşürmüş ve Türkiye tarafından Yunanistan'a yaklaştığı düşünülmeye başlamıştır. Bu nedenle Türkiye, artık bu konunun çözüme bağlanması gerektiğini ve her üç tarafın bir araya gelerek bir mutabakata varması gerektiğinin altını çiziyordu. 1957 yılına gelindiğinde ise İngiltere, gerek EOKA'nın adadaki silahlı saldırıları nedeniyle gerekse bu sorunun daha da büyüyerek ciddi bir uluslararası sorun haline gelmesinden endişe ederek, ilk dönemlerdeki taleplerini biraz daha yumuşatıp adada tam anlamıyla egemen olma isteğinden vazgeçip, sadece üslerini bulundurmak istediğini dile getirmeye başlamıştır.²³⁶

²³³ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.113.

²³⁴ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.114.

²³⁵ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.119

²³⁶ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi 2 (1878 – 1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985, s.131.

Bununla birlikte İngiltere ve ABD'nin de sessiz girişimleri neticesinde adadaki sorunun çözümü için yeni bir üçlü konferansın yapılmasına gerek duyulmuş ve II. Londra Konferansı olarak da bilinen bu konferansa Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin yanında Kıbrıs'ta yaşayan her iki toplumun temsilcilerinin de katılması kararlaştırılmıştır. Çözüm amacıyla toplanan II. Londra Konferansı'nda Kıbrıslı Rumları Başpiskopos Makarios temsil ederken, Kıbrıslı Türkleri Doktor Fazıl Küçük temsil etmiştir. Konferans esnasında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere hükümetleri, Kıbrıslı her iki toplumun liderlerinden Zürih Antlaşmasını kabul etmelerini istemiştir. Aralık 1958'de Paris'te yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısı vesilesiyle Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Dışişleri Bakanları Kıbrıs'a bağımsızlık verilmesi üzerinde görüşmeler yapmışlar ve daha sonra Zürih'te bir araya gelen Türk ve Yunan tarafları Kıbrıs'a bağımsızlık verilmesi için prensip olarak anlaşmışlardır. Kıbrıs'ın bağımsızlığını kabul ettikleri Londra Antlaşması'na göre, Türkiye ve Yunanistan, İngiltere'nin Kıbrıs'ta askeri üs kurabilme hakkını tanıyorlardı. Bu Antlaşma ile Kıbrıs'ın bağımsız bir Cumhuriyet olması, bu Cumhuriyet'in Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğü altına alınması, burada "Temsilciler Meclisi" ve "Cemaat Meclisi" olmak üzere, iki ayrı meclisin kurulması öngörülmüştü.

Türk Hükümeti en iyi çözüm yolunu "taksim" politikası olarak görse de Londra ve Washington'un baskıları karşısında zamanla bu politikasından ayrılmaya başlamıştır. Çünkü Türk hükümeti Ortadoğu'da siyasi istikrarın ve barışın gerekliliğine inanmış ve 15 Ağustos 1958'de İngiltere hükümeti tarafından açıklanan ve birtakım değişiklikleri içeren "Ortaklık Planı"nı kabul etmiştir.²³⁷

1960 yılında imzalanan antlaşmalar neticesinde adanın durumu sonuca bağlanmış ve böylece Türk – Yunan ilişkilerinde iyimser bir beklenti ortaya çıkmıştır. İngiltere ve Amerika'nın katkılarıyla, 1960'taki Londra ve Zürih Antlaşmalarıyla, Kıbrıs'ın bir anlamda Türkiye açısından yeniden kazanılması Türk dış politikacılarının cumhuriyet tarihi içerisinde belli başlı başarılarından biri olmuştur. Ancak sorunun bu şekilde çözülmesinden en çok mutlu olan kuşkusuz Batı ve NATO olmuştur. Kıbrıs sorununun NATO çıkarları doğrultusunda çözülmesi, Batı'yı oldukça rahatlatmış, hatta Kıbrıs Antlaşması, o dönemde sömürgesi olan ve bu tür sorunlarla karşılaşan ülkeler için bir örnek olmuştur.²³⁸

Sonuç itibarıyla 1959 yılından sonra Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin ortak çalışmalarıyla Kıbrıs için ortaya atılan çözüm olan Kıbrıs'ın bağımsızlığı, Türkiye için taksim

²³⁷ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.123.

²³⁸ Masis Kürkçügil (ed), *Kıbrıs Dün ve Bugün*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003, s.24.

önerisinin son bulmasına, Yunanistan'ın Enosis talebinin en azından o dönem için sona ermesine ve İngiltere'nin adada egemenlik iddiasından vazgeçerek, sadece üs bulundurmaya razı olmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye, adada garantör devlet olarak hak iddia etme şansını elde etmiş ve Türkiye kuruluşundan o güne dek ilk defa sınırları dışında askeri birlik bulundurmaya başlamıştır. Bu yönüyle Menderes hükümeti sorunun başlangıcında Kıbrıs ile ilgili hiçbir veri ve argümana sahip olmadan başlayan bu süreci gayretli çalışmalar neticesinde özellikle Yunanistan'a karşı bir başarı elde ederek çözmeye çalışmış, her ne kadar tam anlamıyla istediği çözümü kabul ettirememiş olsa da, Kıbrıs'a sahip çıkılması ve bu sorunun çözülmesi anlamında kısmen de olsa başarılı olmuştur.

6.2. Anavatan Partisi ve Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs Sorunu, gündeme geldiği tarihten itibaren hemen hemen her Türkiye Cumhuriyeti hükümeti döneminde olduğu gibi Özal hükümetinde de gündemden düşmemiş ve bu nedenle Türk iç ve dış politikasının oluşmasında son derece etkili olmuştur. Özal, Kıbrıs sorununun bir "milli mesele" olduğunu kabul etmiş, fakat Kıbrıs'la ilgili yaşanan sorunların Türk dış politikası üzerinde bir yük olduğunu ve Türkiye'nin dış ilişkilerinde olumsuz etki yarattığını ifade etmiştir.²³⁹ Bu nedenle Kıbrıs konusunun çözümü için hukuksal zeminlere dayanarak mücadele edileceği I. Özal hükümet programında da ifade edilmiştir. Programda, "*...bütün meşru haklarına karşılık 20 yıldır sürdürülen ve varlığına kastedilen saldırılar, Kıbrıs Türk halkını, kendi kaderini tayin hakkını bağımsız bir Cumhuriyet kurma istikametinde kullanmaya mecbur bırakmıştır. Ancak bu konuda federal bir çözüm yolunun kapanmadığına ve makul bir neticeye ulaşılabileceğine inanıyoruz.*"²⁴⁰ ifadelerine yer verilerek adeta Özal hükümeti kurulmadan önce 12 Eylül hükümeti (askeri hükümet) döneminde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) bağımsızlığını ilan etmesine atıfta bulunulmuştur. Rauf Denktaş da KKTC'nin ilanının yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti hükümetini töhmet altında bırakmamak için 12 Eylül hükümeti döneminde yapıldığını söylemiştir.²⁴¹

Özal dış politika anlayışının temel belirleyicisi olan ekonomik ilişkiler mantığının Kıbrıs konusunda da var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dış ilişkilere her zaman ekonomi gözlüğüyle bakan ve bu nedenle çökelmiş sorunları ortadan kaldırmaya çalışan bir lider olan Özal, KKTC'yi bir serbest ticaret bölgesi haline getirerek hem Türkiye

²³⁹ Laçınok, *Turgut Özal'ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı*, s.616.

²⁴⁰ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp45.htm>, 21 Mayıs 2009

²⁴¹ Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s.339.

ekonomisinin hem de KKTC ekonomisinin daha fazla geliŖeceđini dűŖnűműŖtűr. Bu nedenle zal tarafından adada atıŖmadan uzak, uzlaŖı ve iŖbirliđi temelinde bir zemin oluŖturulmak istenmiŖ, ancak Tűrkiye ve Yunanistan arasındaki Kıbrıs sorunu iin kalıcı bir özűm űretebilmek műmkűn olmamıŖtır. NATO ittifakının gűvenilirliđi ve etkinliđini artırması iin en bűyűk engel olarak gűzűken Tűrk – Yunan anlaşmazlıđı, bu yűnűyle sadece iki űlkeyi deđil, baŖta ABD olmak űzere birok devleti etkilemiŖtir. Ancak Yunanistan, Tűrkiye neye evet derse ona hayır deme Ŗeklinde oluŖturduđu dıŖ politika anlayıŖı neticesinde Kıbrıs konusundaki uzlaŖı abalarına da birok kez karŖı ıkmıŖ, bu nedenle Batı ile iliŖkiler ve beklentiler noktasında Tűrkiye tarafı, özűme engel olan tarafın Kıbrıs’taki Rumlar ve onların en bűyűk destekisi olan Yunanistan olduđu argűmanını geliŖtirmeye alıŖmıŖtır.

1986 yılında Kıbrıs’a yaptıđı ilk ve tek ziyaretini, yanında DıŖiŖleri bűrokrasisi yerine Tűrkiye’nin nde gelen iŖadamlarının bulunduđu bir heyetle gerekleŖtiren zal, bűylece dıŖ politikadaki ekonomi anlayıŖını bir kez daha ortaya koymuŖtur. Bu gezi sırasında zal KKTC ile ilgili dűrt hedef ortaya koymuŖtur: Rumların uzlaŖmazlıđı sűrdűrdűđű takdirde dűnyaya KKTC’nin tanınmasından baŖka are kalmadıđı mesajını vermek, Tűrkiye’deki iŖadamlarına KKTC’deki yatırımlar iin “siyasi gűvence” sađlamak, yeni ekonomik modellerle KKTC’yi gűlű kılmak ve Tűrkiye’nin her durumda KKTC’nin yanında olduđunu vurgulamak. Bu hedeflerle zal’ın Tűrkiye’de uygulamıŖ olduđu liberal ekonomik modeli KKTC iin de uygun gűrdűđű anlaŖılmaktadır. Ayrıca Yunanistan’ın KKTC’deki Tűrk askerlerinin ekilmesi yűnűnde yaptıđı baskılara da cevap veren zal, KKTC’nin tam olarak gűvenliđi sađlanmadan Tűrk Silahlı Kuvvetleri’nin bűlgeden ekilmeyeceđini ve adada BM BarıŖ Gűcű’nűn hibir rolű olmadıđını, yıllardır Tűrk askerinin adada barıŖı sađladıđını sűylemiŖtir.²⁴² Anavatan Partisi’nin II. Hűkűmet programında bu konuya yer veren zal, programda “Kıbrıs iin BirleŖmiŖ Milletler Genel Sekreteri tarafından hazırlanan 29 Mart 1987 tarihli ereve anlaşma taslađını Ada’da adil ve kalıcı barıŖı kuracak bir özűm olarak gűrűyoruz. Tűrkiye’nin Kıbrıs Tűrk Toplumunun can ve mal gűvenliđini korumayı ve garanti etmeyi sűrdűreceđini de bilhassa belirtmek istiyorum”²⁴³ cűmlesiyle bu konudaki kararlılıđını ortaya koymuŖtur.

1971 yılında Alman asıllı ekonomi Profesűrű Klaus Schwab tarafından Avrupalı iŖadamlarının dűnyada geliŖmekte olan rekabet ortamına uyum sađlayabilmelerini kolaylaŖtırmak amacıyla baŖlatılan, dűnyanın gűndeminin belirlendiđi, iŖ dűnyası liderleriyle

²⁴² Laınok, *Turgut zal’ın Liderlik Profili ve DıŖ Politikaya BakıŖı*, s.619.

²⁴³ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp46.htm>, 21 Mayıs 2009

devlet başkanlarının, sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ve bilim adamlarının bir araya geldiği en önemli toplantılardan birisi olan Davos görüşmeleri de²⁴⁴ uluslararası hal alan Kıbrıs sorununun çözümünde pek etkili olmamıştır. Ancak 1988 yılında iktidara gelen ve dış politika anlayışı Özal ile benzeşen Kıbrıs Rum Kesimi lideri Yorgo Vasiliu'nun daha pragmatik bir anlayışa sahip olması ve çözüme yeşil ışık yakan bir yaklaşım içerisinde olması, her kesimde bir umut olarak tezahür etmiş ve Kıbrıs sorununun çözümü noktasındaki beklentileri had safhaya ulaştırmıştır. Bu beklentinin ardından 1989 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle Kıbrıs, stratejik olarak daha da önemli hale gelmiş ve sorunun çözümü konusundaki dış baskılar artmıştır. Aynı dönemde Cumhurbaşkanı olan Özal'ın ise oy kaygısından uzak olduğu için Kıbrıs konusunda daha rahat davranmaya başladığı gözlemlenmiştir.²⁴⁵ Bu nedenle zaman zaman Denктаş'ın eleştirilerine maruz kalan Cumhurbaşkanı Özal, Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasıyla da çeşitli kimseler tarafından Kıbrıs politikasında başarısızlıkla itham edilmiştir.

Kıbrıs Sorunu'nun "milli dava" adı altında yıllarca saklanması yanlışı olduğu ve bu sorunu çözmek için siyasi cesaretin şart olduğunu söyleyen Cumhurbaşkanı Özal, 30 Mayıs 1991'de Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs toplumları liderlerinin iştirakiyle Camp David stilinde bir zirve yapılması teklifini ortaya atmıştır. Özal, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, bloklar arası mücadelenin bittiği ve uluslararası sorunların çözüm odaklı bir anlayışla yeni dünya düzeninin kurulmaya çalışıldığına işaret edilerek, Kıbrıs sorununu çözmek için zamanın ve siyasi atmosferin uygun olduğunu ifade etmiştir. Ancak Özal'ın, Kıbrıs Türk cemaatinin üzerinde hassas olduğu ilkelere yeterince önem vermediği şüphesiyle Türkiye'deki ANAP dışındaki partilerce ve Denктаş tarafından beğenilmeyen bu zirve teklifi, Rum ve Yunan liderlerince de tepkiyle karşılanmıştır.²⁴⁶ Türk tarafını bu konuyla ilgili muhatap almak istemeyen ve Türkleri siyasi olarak tanımamak adına teklife karşı çıkan Yunan ve Rum tarafı, konunun Batılı devletlerin katılacağı uluslararası bir konferansta görüşülmesini istemiş ve Özal'ın yapmış olduğu bu tarz bir toplantı teklifinin Türk çıkarlarına hizmet edeceğini düşünmüşlerdir.

Sonuç itibarıyla, her fırsatta Kıbrıs sorununun çözülmesi gerektiğini ve çözüm için yoğun çalışmalar yaparak büyük adımlar attığını ifade eden Özal, Kıbrıs konusunda çok fazla bir başarı elde edememiş ve özellikle cumhurbaşkanlığı döneminde yapmış olduğu eylemler, konuşmalar ve davranışlarla, ülkede Cumhurbaşkanı'nın siyasete gereğinden fazla müdahale

²⁴⁴ Yılmaz Argüden, "Davos ve Dünyaya Katıda Bulunmak", <http://www.genbilim.com/content/view/6409/39/>

²⁴⁵ Uzel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s.400.

²⁴⁶ Eralp, *Türkiye ve Avrupa*, s.247.

ettiği yönündeki eleştirilere maruz kalmıştır. Zira Kıbrıs sorunu Özal hükümetinden ve Özal Cumhurbaşkanlığı döneminden sonra da devam etmiştir. Özal ile birlikte sadece Türkiye – Yunanistan ilişkilerinin uygulandığı zemin değişmiş, daha önceleri güvenlik boyutu ile yürütülen ilişkilerde, Özal ile ekonomik boyut daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Ancak Özal’ın dış politikadaki bu ekonomi temelli anlayışı Kıbrıs sorununun çözümü noktasında pek işe yaramamıştır.

6.3. AK Parti ve Kıbrıs Sorunu

Türkiye’de 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimlerde iktidara gelen AK Parti hükümetinin, Kıbrıs sorunu ve bu sorunun çözümü konusunda yaklaşım olarak genel itibarıyla Menderes ve Özal hükümetinden daha ileri bir noktada durduğu ve çözüm olarak daha gayretli bir politika izlediği söylenebilir. Bu bağlamda AK Parti hükümeti, her ne kadar Kıbrıs sorununda çözümsüzlük yerine çözümün daha faydalı olacağını düşünen Özal ile aynı yönde bir yaklaşım içerisinde olsa da, AKP için bu düşünce ve inancın temelinde yatan asıl neden, Özal dönemindeki ekonomik ve ticari yaklaşımlardan farklı bir şekilde, Kıbrıs sorununun AB üyeliği sürecinde büyük bir engel olarak görülmesi olmuştur. AKP, Özal’la başlayan ama uygulamaya geçirilemeyen Kıbrıs sorununun çözümünün, Türk dış politikasının birçok alanda önünü açacağı görüşünü savunan çizginin takipçisi olmuştur.²⁴⁷ Tıpkı Özal gibi ekonomik ilişkilerin devletler arasındaki ilişkilerde önemli bir tetikleyici olduğunu kabul eden AK Parti liderleri, Kıbrıs sorununda daha çok AB üyeliği sürecindeki siyasi engeller, baskılar ve gereklilikler nedeniyle, çözüme daha yakın durmuştur. Ayrıca Kıbrıs sorunu devam ettikçe adada asker bulundurulacağı ve askerinin siyasi hayattaki etkisinin devam edeceğinin farkında olan AKP hükümetinin, adada çözümü desteklemesinin temel nedenlerinden birisi de askerinin siyasetteki etkinliğini azaltma düşüncesi olmuştur.²⁴⁸ Yani Türkiye’nin hızla AB sürecinde ilerliyor olmasının ve iktidarın iç politika hedeflemelerinin, Kıbrıs konusundaki siyasi politikaların belirlenmesi noktasında etkili olduğu görülmüştür. AKP, adada Annan Planı’nı desteklemiş ve çözümden yana olan tarafın Türkiye olduğunu göstermeye çalışmıştır, ancak burada ifade etmek gerekir ki, AKP’nin, Annan Planı gibi adadaki çözüm arayışlarına vermiş olduğu desteğe karşı, dönemin Genelkurmay Başkanı’nın Türkiye’nin güvenlik ihtiyacını karşılamayan bir çözümün “Türkün Anadolu’ya hapsedilme sürecini tamamlayacağı”

²⁴⁷ Melek Fırat, “AKP Hükümetinin Kıbrıs Politikası”, içinde İlhan Uzgel ve Bülent Duru (der.), *AKP Kitabı – Bir*

Dönüşümün Bilançosu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009, s. 442.

²⁴⁸ Uzgel, “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, s.81.

yolundaki açıklaması ve askerlerin Denктаş'ı desteklediklerine ilişkin açıklamaları,²⁴⁹ çözüm konusunda AKP hükümeti ile asker kanadın aynı düşünmediğini ortaya çıkarmıştır.

Kıbrıs sorunu bağlamında güçlü tek parti iktidarlarının politikalarını ele aldığımızda, her tek parti iktidarı döneminde Kıbrıs sorunun çözümüne yönelik ciddi açılımlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, tek parti iktidarları döneminde Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlara da açılımlar getirildiği bir gerçektir. Çünkü Türkiye'nin Kıbrıs konusuyla ilgili en çok sorun yaşadığı, bölgedeki Rum halkın destekçisi olarak gördüğü ve ENOSİS'i ısrarla savunan ülke Yunanistan'dır. Menderes dönemi ile Kıbrıs sorunu Türkiye'nin gündemine ilk defa gelmiş ve günümüze değin gerek tek parti, gerekse koalisyon hükümetleri süresince varlığını korumuştur. Ancak Özal ve Erdoğan dönemlerinde Kıbrıs sorununa yönelik üretilen politikalar diğer bütün hükümetlere göre biraz farklılık arz etmiştir. Özal'ın, Kıbrıs sorunu konusunda mevcut durumun korunması yerine, karşılıklı tavizler yoluyla sonuca ulaşmayı önermesi ve bu konuda Türkiye'nin tavizler vermeye hazır olan bir ülke olarak nitelendirilmesi, Özal'ın hem siyasi hem de sivil çevreler tarafından şiddetli şekilde eleştirilmesine neden olmuştur. AKP ise Kıbrıs konusunda kendinden önceki hükümetlerin tersine statükoculuktan yana olmamış ve bu sorunun çözümü için bir şeyler yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktada Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğünde Türklerin olumsuz bir tavır içerisinde olmadıklarını ve Rumların bu sorunu çıkmaza soktuklarını kanıtlamak adına KKTC'de yaratılan atmosfer ve Türkiye hükümetinin politikaları sonucu Annan Planı'na "evet" denilmiştir.

AK Parti iktidarı kuruluncaya kadar çözüm arayışları ve dolaylı görüşmelerle geçen bu süreçte Kıbrıs sorununun çözümü için ortaya atılan çeşitli fikirler ve alternatifler dışında çok ciddi bir gelişmenin olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle koalisyon hükümetleri döneminde Kıbrıs konusundaki çözümsüzlük ve statükonun korunması, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki menfaatlerinin korunması olarak algılanmıştır. Ancak çalışmanın genelinden de anlaşılacağı üzere, güçlü tek parti iktidarları döneminde Kıbrıs konusu çözülmeye çalışılmış ve bu yönde ciddi gayretler olmuştur. 2002 yılı AKP Seçim Bildirgesi'nde dış politikaya ayrılan bölüm programdakinin aynısı iken tek değişiklik Kıbrıs'a ilişkindir: "Partimiz, Kıbrıs sorununa mutlaka bir çözüm bulunması gerektiğine inanmaktadır. Bulunacak çözümde, adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceği kuşkusuzdur. Belçika'da olduğu gibi egemen iki toplumdan oluşan bir devlet yönetiminin kurulması her iki kesimin de lehinedir. Bu sorun

²⁴⁹ Bilal N. Şimşir, *AB, AKP ve Kıbrıs*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003, s. 277.

çözümlemeden Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne alınması, sorunu daha karmaşık hale getirecektir.”²⁵⁰ Yani bu sözlerle iki devletten değil, iki toplumdaki oluşmuş bir devletten söz edilmekte ve Belçika modeline referans yapılarak, konfederasyon tezinden federasyon dönüş yapılmaktadır.²⁵¹ Bu ifadeler AK Parti'nin Kıbrıs konusunda geleneksel dış politikadan vazgeçeceğini ve çözüm arayışı yönünde değişime gideceğini göstermektedir. Bu yönüyle AK Parti iktidarı göreve geldiğinden kısa bir süre sonra Kıbrıs sorunuyla ilgili en önemli gelişmeler 11 Kasım 2002 tarihinde hazırlanan ve çeşitli değişikliklerin ardından, 24 Nisan 2004 tarihinde referanduma sunulan Annan Planı ve sonrasında gelişmeler olmuştur. Annan Planı, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından İngiliz üsleri bölgesi haricinde kalan Türk ve Rum kesimleri halinde bölünmüş Kıbrıs Adası'nın bağımsız bir devlet olarak birleştirilmesinin önerilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Aynı dönemde Kıbrıs Rum kesiminde yapılan seçimlerde Annan Planı'na sıcak bakmayan ve bu nedenle mevcut iktidarın, dolayısıyla Klerides'in esnek davrandığını belirten Tasos Papadopoulos'un Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, yaşanan süreçte ve Annan Planı'nın uygulanmasında olumsuz bir hava içerisine girilmiştir. 10 Mart'ta Lahey'de yapılan Denktaş, Annan ve Papadopoulos görüşmelerinde de bir sonuç çıkmamasıyla Kıbrıs'ın bölünmüşlüğü iyice pekiştirilmiştir. Avrupa ve ABD yetkilileri, Lahey'den çıkan olumsuz tavır neticesinde büyük hüsrana uğrayarak, BM Genel Sekreteri Annan yine de Annan Planı'nın taraflarca kabul edilip adada bütünlüğün tesis edilebilmesi için son bir şans olduğunu ifade ederek, planın referanduma götürülmesini talep etmiştir.

Referandumdan kısa bir süre önce 14 Aralık 2003 tarihinde KKTC'de yapılan genel seçimlerde de Annan Planı ve AB tartışmaları, büyük ölçüde seçimin sonucuna yön veren konular olmuştur. Sonuçta Cumhuriyetçi Türk Partisi 19, Ulusal Birlik Partisi 18, Demokrat Parti 7, Barış ve Demokrasi Hareketi 6 milletvekili kazanmışlardır. Bu çerçevede, 50 üyeli KKTC Parlamentosu'nda CTP Genel Başkanı Mehmet Ali Talat'ın Başbakan ve DP Genel Başkanı Serdar Denktaş'ın Dışişleri Bakanı olduğu 26 üyeli CTP – DP koalisyon hükümeti kurulmuştur.²⁵² Yeni KKTC hükümetinin, yeni açılımlarla ulusal sorunlara yaklaşması sonucunda iki taraf arasındaki sınırların insan geçişi için açılması kararı alması referandum öncesinde KKTC'nin ve Türk tarafının tavrını yansıtmaya açısından oldukça önemli olmuştur.

Annan Planı'na yakınlığıyla bilinen Talat ve Kıbrıs Rum yönetiminin referandumu kabul etmesiyle birlikte, 24 Nisan 2004 tarihinde, Annan Planı için yapılan referandumda

²⁵⁰ “Ak Parti Seçim Bildirgesi 2002”, <http://www.belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-5.html> (21.06.2010)

²⁵¹ Frat, “AKP Hükümetinin Kıbrıs Politikası”, s.444.

²⁵² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.622.

Kıbrıs Türklerinin kabulüne rağmen, Kıbrıs Rumlarının reddetmesi üzerine bu plan hayata geçememiştir. Ancak Kıbrıs Türk tarafının Annan Planı'na "evet" demesi, uluslararası kamuoyunda Türklerin Kıbrıs sorununun çözümü için samimi olduğu mesajını vermiş ve tıpkı Annan Planı'nda olduğu gibi, daha önceki çözümlerde de Rum kamuoyunun adadaki çözüme sıcak bakmadığı imajı yaratılmıştır. Referandum sonucunda Kıbrıs Türk kesiminin çözüme yönelik iyi niyetini ispatlamış olmasına rağmen, adada bütünlüğün sağlanamaması dolayısıyla, Annan Planı ortadan kalkmış ve bu süreçten en kârlı çıkan taraf, AB'ye üyeliği kabul edilen Kıbrıs Rum tarafı olmuştur. Genel Sekreter Annan'ın raporu, Rusya Federasyonu'nun veto edeceğini açıklaması üzerine gündeme getirilmediği gibi, AB de artık Yunanistan'la birlikte Kıbrıs Rum Kesimi'nin baskısı altına girmiştir. Türkiye'nin ülke içerisindeki sorunları da bunlara eklenince Türkiye – AB ilişkilerinde beklenen ilerleme sağlanamamıştır.²⁵³ Ayrıca Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi zeminlerde Kıbrıs Türk tarafının tecritten kurtarılması konusunda var olan ihtiyatlı çabalar hâla pek önemli bir sonuç getirmemiş, gerek BM gerekse AB bu girişimlerin tanıma anlamına gelmeyecek bir biçimde ve sadece bazı alanlarda gerçekleştirilmesi konusunda hemfikir olmuşlardır.²⁵⁴ Dolayısıyla AKP, Kıbrıs konusunda izlediği politikalar neticesinde Soğuk Savaş mantığı içerisinde şekillenen Türk dış politikasının katı kalıplarının kırılabildiğini, Kıbrıs konusu üzerinden gösterilebilmiştir.²⁵⁵

Annan Planı sonrası Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye üye olmasıyla birlikte, Kıbrıs sorunundaki gelişmeler özellikle AB süreciyle bağlantılı olmuştur. 17 Aralık 2004 AB Brüksel Zirvesi sonunda yayınlanan metnin 19. maddesinde Türkiye'den Ankara Antlaşması'nı 10 yeni AB üyesi ülkeyi de kapsayacak şekilde genişletmesi istenmiştir. Türkiye, ek protokol ile bunu kabul ederken, Ankara Antlaşması'nın Türkiye tarafından 10 yeni üyeyi de kapsayacak şekilde genişletilmesinin, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanımak anlamına gelmediğini içeren bir deklarasyon imzalamıştır.²⁵⁶ Bu yaklaşımı ile Türkiye, AB sürecinin işlemesine olumsuz bir etki yapmaktan kaçındığını ortaya koymuştur. AB'ye üye olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ise birliğe üye olmanın sağladığı avantajlarla Türkiye'nin AB üyeliğine sekte vurmaya çalışmış, aynı zamanda Türkiye'nin kendisinin AB'ye üyeliğini tanıması için siyasi manevralarla zorlamalarda bulunmuştur. AB'ye üye bir ülkeyi

²⁵³ Fırat, "AKP Hükümetinin Kıbrıs Politikası",s.451.

²⁵⁴ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.624.

²⁵⁵ Fırat, "AKP Hükümetinin Kıbrıs Politikası",s.451.

²⁵⁶ Kamer Kasım, "Kıbrıs Sorunu", içinde Haydar Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.1018.

tanımayarak, Türkiye'nin AB'ye üye olmasının mümkün olmadığını sıklıkla ortaya atan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye'yi bu süreçte zora sokmak için epeyce çaba sarf etmiştir.

İlişkiler bir süre bu gelişmeler doğrultusunda ilerlemiş ve Türkiye, kendisine yapılan bu siyasi zorlamaları elemine etmeye ve Kıbrıs sorunu konusunda halen çözümün bir savunucusu olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye, KKTC'ye yönelik izolasyonların ortadan kaldırılmasını savunurken, aynı zamanda Kıbrıs sorununu çözüme kavuşturmak adına yeni bir açılımda bulunmuş ve Türkiye hükümeti bir eylem planı sunmuştur. Yapılan bu eylem planının içeriği şu şekildedir:

1. Türkiye'nin deniz limanlarının, AT-Türkiye Gümrük Birliği kapsamındaki malların ticareti çerçevesinde Kıbrıs Rum gemilerine açılması;
2. Kıbrıs Rum havayolu taşıyıcılarının üst uçuşlar için, Türk hava sahasını kullanmalarına ve Türk havaalanlarını kullanmalarına, ilgili uluslararası kurallar ve usuller çerçevesinde izin verilmesi;
3. Gazimagosa, Girne ve Gemikonağı dahil, Kuzey Kıbrıs'taki limanların, Kıbrıs Türk yönetimi altında malların, kişilerin ve hizmetlerin uluslararası dolaşımına açılması;
4. Ercan Havaalanı'nın Kıbrıs Türk yönetimi altında doğrudan uçuşlara açılması;
5. Kuzey Kıbrıs'ın ekonomik bir varlık olarak AB gümrük birliğine pratik açıdan dahil edilmesi amacıyla, özel düzenlemelerin yürürlüğe girmesi, Ada'daki taraflar arasında ve taraflar ile dünyanın geri kalanı arasında ticaretin engelsiz biçimde yapılmasının sağlanması;
6. Kıbrıs Türk tarafının uluslararası sportif, kültürel ve sosyal alanlardaki diğer faaliyetlere serbestçe katılabilmesi;
7. Üzerinde mutabık kalınacak bir takvim çerçevesinde bir bütün olarak uygulanacak eylem planına nihai şeklini vermek amacıyla, BM Genel Sekreteri'nin himayesinde ve Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türk tarafı ve Kıbrıs Rum tarafının katılımıyla en geç Mayıs/Haziran 2006'ya kadar bir üst düzey toplantı gerçekleştirilmesi;
8. Eylem planı ve toplantının sonuçlarının BM Genel Sekreteri tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne sunulması; BM Genel Sekreteri'nin ayrıca, gelişmeleri Güvenlik Konseyi'ne rapor etmek amacıyla, planın uygulanmasını sürekli gözetim altında tutacak bir mekanizma kurulması hususunu da değerlendirmesi;
9. BM'nin ve AB Komisyonu'nun özellikle Kıbrıs Türk tarafına sağlayacağı destek, önerilen tedbirlerin uygulanmasını kolaylaştırmaya yardımcı olacaktır.
10. Eylem planı hiçbir şekilde ilgili tarafların hukuki ve siyasi pozisyonlarına halel getirmeyecektir. Eylem planı, Kıbrıs sorununa kapsamlı çözüm perspektifinden, Ada'da gerçek bir işbirliği ve karşılıklı güven ortamı yaratmayı amaçlamaktadır.

*Bu bağlamda Türkiye, Kıbrıs sorununa BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonu çerçevesinde ve BM Genel Sekreteri'nin planı temelinde kapsamlı bir çözüm bulunmasına yönelik çabalara bağlılığını korumaktadır. Türkiye, 2006 yılı içinde kapsamlı bir çözüme ulaşılmasını içtenlikle ümit etmektedir.*²⁵⁷

AK Parti yöneticileri bu söz konusu eylem planının Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunmasını kolaylaştıracak yeni bir süreç başlatılması ve tüm taraflar arasında yakınlaşma sağlanması amacı üzerine inşa edildiğini ifade etmiştir.

Ancak Türkiye ve KKTC tarafından her ne kadar çeşitli açılım ve yaklaşımlarla Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulması önerilmiş ve çaba sarf edilmişse de, bu gayretler Kıbrıs konusunda somut bir çözüm getirmeye yetmemiştir. Türkiye, müzakere sürecine zarar vermeden Kıbrıs sorununu çözmeye ve bu sorunun Türk dış politikasında bir açmaz haline gelmesini engellemeye çalışmıştır. Yunanistan ise Kıbrıs Rum kesiminin KKTC'yi tanınması anlamına gelebilecek her türlü hamlesini etkisizleştirmeye çalışmış ve Türkiye'nin AB sürecinin uzaması için elinden geleni yapmıştır.

6.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası

Türkiye'nin bugüne kadar Batı ile ilgili yer aldığı hemen hemen her platformda karşısına çıkan ve Türk dış politikasının hareket alanını sınırlayan Kıbrıs sorunu, ilk defa Menderes ile Türkiye'nin gündemine girmiştir. Rumların adada ENOSİS talepleriyle birlikte Türkiye'nin daha fazla sahiplenmek ve çözmek zorunda olduğu Kıbrıs, Menderes'ten günümüze kadar önemini korumuştur. Türkiye, önceleri İngiltere yönetiminde bulunan adada, Yunanistan'ın söz sahibi olmasını önlemek için statükonun korunmasını savunmuş ancak eğer adada İngiltere kalmayacaksa adanın Türkiye'ye teslim edilmesini, bu da kabul edilmeyecekse adanın taksim edilmesi tezini savunmuştur. Ancak ABD ve İngiltere'nin baskıları sonucu Türkiye adadaki taviz vermeyen tutumundan ve taksim planından vazgeçmek durumunda kalmıştır. Bu durum, Menderes'in Kıbrıs sorununda göstermiş olduğu en büyük taviz olarak ifade edilebilir.

Yapılan uzun görüşmeler sonucunda 20 Şubat 1959'da Londra'da imzalanan bir antlaşma ile adanın durumu netlik kazanmıştır. Kıbrıs ile ilgili Londra Antlaşması'na göre, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında, imzalanan Zürih Antlaşması'nın koşulları kabul edilmiş, iki ülke de İngiltere'nin Kıbrıs'ta üs kurabilme hakkını tanımıştır. Antlaşma ile Kıbrıs'ın bağımsız bir Cumhuriyet olacağı ve bu Cumhuriyetin İngiltere, Türkiye ve

²⁵⁷ 24 Ocak 2006 Tarihinde açıklanan eylem planının tam metni için bakınız, T.C. Dışişleri Bakanlığı web sayfası, http://www.mfa.gov.tr/kibris-konusunda-turkiye_nin-yeni-acilimi-.tr.mfa

Yunanistan tarafından garanti altına alınacağı, içişleri bakımından Kıbrıslı Türk ve Rum topluluklarının temsil edileceği iki ayrı meclisin kurulması kararlaştırılmıştır.²⁵⁸ Bu bağlamda ele alınacak olursa, Menderes'in taksim planından şekil olarak vazgeçtiğini, ancak bununla beraber amaç olarak taksim planındaki beklentilerini kısmen de olsa gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Londra ve Zürih Antlaşmalarıyla Kıbrıs'ın bir anlamda Türkiye açısından yeniden kazanılması Türk dış politikacılarının cumhuriyet tarihi içerisinde belli başlı başarılarından biri olmuştur.²⁵⁹

Menderes'ten sonraki hemen hemen her hükümet döneminde adada statükonun korunması, Türkiye için avantajlı bir durum olarak görülmüştür. Diğer iki güçlü tek parti iktidarları olan Özal ve Erdoğan dönemlerinde ise Türkiye'nin Kıbrıs politikası ve yaklaşımları daha farklı olmuştur. Özal, Kıbrıs'ta statükonun korunması yerine bu soruna çözüm getirilmesiyle, Türk dış politikası üzerindeki büyük bir yükün kalkacağına inanmaktaydı. Özal'ın dış politikadaki ekonomi ve ticaret yaklaşımı Kıbrıs konusunda da kendisi göstermiştir. Bu bağlamda Özal, KKTC'yi öncelikle bir serbest ticaret bölgesi haline getirerek hem Türkiye ekonomisinin hem de KKTC ekonomisinin daha fazla gelişeceğini düşünmüş, bununla beraber ticaret hacminin ve dolayısıyla karşılıklı bağımlılığın artması neticesinde siyasi ilişkilerin de gelişeceğine inanmıştır. Zira Kıbrıs'a yaptığı ilk resmi ziyaretini devlet adamları yerine, kalabalık bir Türk işadamları topluluğuyla yapmış olması, Özal'ın Kıbrıs konusundaki çözüm yaklaşımını ve dış politikadaki ekonomi yaklaşımını açık şekilde ortaya koymaktadır. Sorunlu bir bölgede ekonomik işbirliğinin ve karşılıklı ticaretin mümkün olamayacağı düşünüldüğünde, Özal'ın yapmış olduğu ticaret hamlesinin, adada çözümü sağlayabilme amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Erdoğan ve AKP iktidarının ise Kıbrıs sorunu ve bu sorunun çözümü konusunda genel yaklaşım olarak Menderes ve Özal hükümetlerinden daha ileri bir noktada olduğunu ve çözüme ulaşmak için daha gayretli politikalar izlediğini söylemek doğru olacaktır. Bu bağlamda, tıpkı Özal gibi ekonomik ilişkilerin dış politikada ne kadar önemli olduğunun farkında olan Erdoğan, ekonomik ve ticari yaklaşımlardan farklı bir şekilde, Kıbrıs sorununun AB üyeliği sürecinde büyük bir engel olduğunu düşünmüş ve bu nedenle ısrarla adada çözümü savunmuştur. Yani tıpkı Özal gibi ekonomik ilişkilerin devletler arasındaki önemli bir tetikleyici olduğunu düşünmüş ancak bunun yanında, daha çok AB üyeliği sürecindeki siyasi engeller, baskılar ve gereklilikler nedeniyle çözüme yakın durmuştur.

²⁵⁸ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946–1960)*, s.458.

²⁵⁹ Uslu, "Kıbrıs Sorunu" s.331.

Türkiye'nin bu dönemdeki Kıbrıs politikasına genel olarak baktığımızda AKP iktidarının Kıbrıs konusunda Demokrat Parti ve ANAP iktidarlarından sorunun çözümü bağlamında bir adım önde olmasına rağmen, çok farklı bir yerde olduğunu söylemek de mümkün değildir. Kıbrıs konusu Menderes döneminde Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması söylemleri ekseninde milliyetçi bir tavırla ele alınmışken, Özal ve Erdoğan dönemlerinde bu konunun daha çok ekonomi ve AB üyelik süreci doğrultusunda geliştiğinin altını çizmek gerekmektedir.

BÖLÜM VII

GÜÇLÜ TEK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU’YA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI

7.1. Demokrat Parti ve Ortadoğu

Ortadoğu, gerek Osmanlı döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türk dış politikası açısından her zaman önemli bir bölge olmuş ve sadece Türk toplumu değil, bütün dünya devletlerinin politikalarında önemli bir yer tutmayı başarmıştır. Birçok ticaret yoluna ve doğal kaynaklara sahip olan Ortadoğu bölgesi, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Karadeniz, Akdeniz ve Ege Denizi olmak üzere toplam 5 ayrı denize komşudur. Bu yönüyle oldukça stratejik öneme sahip ve büyük çatışmaların odağı olan bir bölge konumundadır. Dünya petrol kapasitesinin yaklaşık % 65’inin bu bölgede bulunması, Ortadoğu’yu etki alanı olarak bölgesel boyuttan alıp, uluslararası boyuta taşıyan en önemli faktör olmuştur. Afrika’nın kuzeyi ve Asya’nın güneybatısını etkisi altına alarak, bölgedeki gelişmelere yön verebilecek bir yapıya sahip Ortadoğu, bu özellikleriyle yıllarca tüm dünya ülkelerinin gözdesi olmuş ve çeşitli rekabetlerin merkezi haline gelmiştir. Dolayısıyla dünya ekonomisinde ve dünya politikasında etkili olmak isteyen devletlerin ilk gözünü diktiği ve hâkim olmaya çalıştığı bölge, Ortadoğu olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin Ortadoğu’ya yönelik genel politikası ise olabildiğince tarihi bağlarla kuvvetlenmiş bir aidiyet duygusu içerisinde gerçekleşmiş ve kültürel ortaklıkların tezahür ettiği gelişmelerin ötesine gitmemekle birlikte, zaman zaman Türkiye’deki iktidarların genel karakterleri ve dünya görüşlerine bağlı olarak bölge ülkeleriyle yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Türk dış politikasının geleneksel çizgisi olarak nitelendirilen “Baticılık” yaklaşımı göz önünde bulundurulursa, Menderes hükümetleri dönemindeki Ortadoğu yaklaşımının bu bölge ile olan tarihsel ve kültürel bağların görmezden gelinerek, Soğuk Savaş döneminde bölgedeki çatışmalar nedeniyle güvenlik endişesi ve Batı’ya duyulan aidiyet hissi içerisinde ele alındığını söylemek mümkündür.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem Türk dış politikasının Sovyet tehdidine göre şekillenmeye başladığı ve bunun da etkisiyle Batı ile ilişkilerini geliştirdiği bir dönem olmuştur. Bu nedenle Menderes döneminde Türkiye, Ortadoğu’dan ve dolayısıyla Ortadoğu’da meydana gelen çatışmalardan uzak durarak, Batı ittifakları içerisinde yerini alma

ve güvenlik çemberini güçlendirme gayreti içerisinde olmuş, Ortadoğu ile ABD ve İngiltere'nin adeta zorlamasıyla ilgilenmeye başlamıştır. Adnan Menderes'in her fırsatta yinelediği ülkenin jeopolitik özelliği ve bunun önemi ilk hükümet programında da vurgulanmış,²⁶⁰ bunun sonucunda da demokrasi ve barış yanlısı tarafın yanında yer almanın kaçınılmaz olduğu söylenmiştir.²⁶¹ Bu ifadeleriyle Menderes adeta tüm dünya barışının sağlanmasında önemli bir yer teşkil eden Ortadoğu bölgesiyle ilgili sorunlarda, Batı dünyasının yanında yer alınması gerektiğine atıfta bulunmuştur. Bu nedenle Ortadoğu'daki tarihsel bağlarını ve stratejik konumunun gerektirdiği aktif bölgesel ilişkileri, güvenlik endişesi nedeniyle işlevsel bir şekilde yerine getiremeyen Menderes hükümetleri, kimi zaman iç kamuoyunda "Batının jandarması"²⁶² olarak nitelendirilmiştir. Menderes'in iktidara geldiği dönemden başlayarak özellikle Menderes ve Batı ilişkilerinde bir kırılma noktası olan 1958 yılına kadarki bütün gelişmelerde Menderes'in açık bir şekilde Batı taraftarı olduğunu politikalarıyla ortaya koyması, Ortadoğu ile Türkiye arasındaki politika farklılığını derinlemesine ortaya çıkartmıştır.

Henüz Menderes iktidara gelmeden önce, 1948'de İsrail'in kurulmasıyla birlikte, bölgede başlayan şiddetli çatışmalara rağmen Türkiye'nin İsrail'i ilk tanıyan devletlerden birisi olması ve bu çatışmalara yeterince tepki göstermemesi, İslam ülkelerinde ve Arap dünyasında Türkiye için negatif bir etki yaratmıştır. Arap dünyası Türkiye'ye bu konuda tepki gösterirken, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise, 1 Kasım 1949 tarihindeki TBMM açılış konuşmasında "yeni doğan İsrail devleti ile münasebetlerin açıldığını ve bu devletin Yakın Doğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ettiğini" söylemiştir.²⁶³ Türkiye'nin 1948 yılında Arap dünyasının kalbine saplanmış bir hançer olarak nitelendirilen İsrail'i tanınması olayı, Türkiye – Ortadoğu ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası olmuş ve Menderes hükümeti bu gelişmeden kısa bir süre sonra iktidara gelmiştir. Bu da yeni kurulan Menderes hükümetinin Ortadoğu ile ne yönde ilişkiler yaşayacağı noktasında bir ön fikir oluşturmaktadır.

Sovyet etkisinin en fazla yayılmaya müsait bölgesi olarak görülen Ortadoğu, Menderes hükümeti için jeostratejik olarak önemli bir bölge sayılmıştır. Menderes'in bölgeye

²⁶⁰ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm>, 24 Temmuz 2009

²⁶¹ Yetener, "Menderes Biyografisi ve Dış Politika Vizyonu", s.52.

²⁶² Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", içinde İdris Bal (ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM – Lalezar Kitabevi Yayınları, 2006, s.701.

²⁶³ Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920 – 1960)", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: III, Sayı: 2, Elazığ, 2005, s.10.

yönelik dış politika hedefleri arasında Sovyet yayılcılığının önlenmesi, bölgede istikrarın sağlanması ve Arap – İsrail çatışmasının sona ermesi bulunmaktaydı.²⁶⁴ Ancak Türkiye'nin NATO'ya üye olması, Batı'nın zorlaması ile Bağdat Paktı'nda aktif olarak rol alması ve Türkiye'nin Batı'nın güdümünde bir ülke olarak görülmesi, Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye arasında sağlıklı ilişkiler kurulmasını engellemiştir.

Menderes döneminde Ortadoğu üzerine gelişen diğer önemli bir olay ise, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından bir yıl sonra ABD'de Dwight Eisenhower'ın başkanlık görevini devralarak, Ortadoğu Komutanlığı kurulması fikrinin gündeme gelmesi olmuştur ki, bu fikir ileri de kurulacak olan Bağdat Paktı'na giden sürecin başlangıcını oluşturmuştur. ABD, Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'yı içine alacağı düşünülen bu organizasyonda Türkiye'ye büyük görevler atfedilmekte ve Türkiye'ye bu nedenle büyük önem verilmekteydi. Türkiye, Batı değerlerini büyük ölçüde benimsemiş, bölgede uzun süredir egemen ve Ortadoğu komutanlığı için askeri ve siyasi olarak son derece önemli potansiyellere sahip bir ülke olması nedeniyle ön plana çıkarken, Mısır da Arap dünyası içerisinde güçlü ve milliyetçi bir devlet olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Böylece Batı'nın Ortadoğu'daki komutanlık projesinde bölgede aktif olarak yer alması düşünülen Türkiye ve Mısır gibi iki devlet söz konusu iken, bu durum aslında Ortadoğu'daki büyük güçlerin, yani Batı ve Sovyetlerin çekişmesinin bir izdüşümü niteliğindedir. Bu Ortadoğu komutanlığı projesinin meydana çıkmasındaki esas düşünce ise o dönemde Ortadoğu'daki konjonktürün ve Ortadoğu ile Batı münasebetlerinin bu bölgede kapsamlı bir işbirliğinin kurulmasına uygun olmadığından, yalnızca askeri bir komutanlığın ya da birlikteliğin kurulmasının daha elverişli olarak görülmesidir. Bu nedenle İngiltere, bölge devletlerinin de ortaklığını sağlayarak Ortadoğu'da varlığını korumayı amaçlamıştır.²⁶⁵ Başta ABD olmak üzere böyle bir projenin mevcut durum ve şartlar içerisinde bu bölgeye uygulanabilecek en doğru yaklaşım olduğuna inanan Batılı devletler de Ortadoğu Komutanlığı projesine destek vermiştir.

Menderes yönetimindeki Türkiye ise bu gelişmeler karşısında daha evvel olduğu gibi, Batı devletleriyle ortak hareket etmiş, bunun neticesinde Ortadoğu Komutanlığı projesine dahil olarak Türkiye'nin Ortadoğu'nun sorunlarından uzak durma şeklindeki geleneksel dış politikasından saptığı izlenimini vermiştir. Ancak Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı projesinde yer alması, Batı'nın politikalarından bağımsız olmadığından ve bu projenin

²⁶⁴ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, Yayıncılık, Ankara, 2007, s.40.

²⁶⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945 – 1970)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s.34.

Batı'nın isteği üzerine gerçekleşecek olmasından dolayı, izlenen bu politikayı Türkiye'nin geleneksel Batı politikasından koparak Ortadoğu'ya yönelmesi şeklinde yorumlamak da doğru değildir. Zira Türkiye Ortadoğu'yla ilgilenirken dahi, Batı ile ilişkilerini göz önünde bulundurarak hareket etmiştir. Yani Türkiye'nin Ortadoğu yönelmesi, Türk dış politikasının genel amacı yolunda kullanılan bir araç niteliği taşımıştır.²⁶⁶

Ortadoğu komutanlığı projesi özellikle Mısır'ın karşıt çalışmalarının da etkisiyle Araplardan destek görmese ve başarılı olamasa da Türkiye, Ortadoğu'da Batı taraftarı politikaların bir uygulayıcısı olabileceğini göstermiş ve bu durum gerek İslam dünyasınca, gerekse Arap devletlerince tepkiyle karşılanmıştır.

Özellikle İngiltere tarafından önceleri Ortadoğu Komutanlığı adıyla Türkiye'ye bölgede atfedilen görevler, daha sonra Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na dönüşmüştür. Bu bağlamda İngiltere'nin bölge devletlerinden Mısır, Irak ve Ürdün ile iki taraflı savunma antlaşmaları olduğu ve Mısır, Irak, Ürdün, Kıbrıs, Libya, Yemen ve Filistin'deki askeri üstlerinden dolayı bölgede hatırı sayılır bir askeri güce sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, imzalamış olduğu bu ikili antlaşmaları bölge ülkelerini kapsayacak bir savunma paktı ile tek çatı altında toplamak istediği de düşünülebilir. Buradan hareketle Türkiye'nin NATO'ya girerken İngiltere'nin Ortadoğu'da kurmak istediği savunma düzenine katılabileceğini belirtmesi ve ABD'nin Ortadoğu'daki Sovyet etkisini engelleme çabaları üzerine Bağdat Paktı gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Menderes, bölge devletleri arasındaki ilişkileri düzeltmek ve oluşturulması tasarlanan ittifak için ön hazırlık anlamında Nisan 1953'te kalabalık bir delegasyon ile Ortadoğu'da bir savunma paktı kurmak için Irak'ı, Lübnan'ı ve Suriye'yi kapsayan resmi ziyaret dizisine başlamıştır. Menderes'in bu geziyle paktın kurulması için söz konusu ülkelerin devlet adamları ile karşılıklı görüşmelerde bulunmasının yanında esas olarak Ortadoğu'da liderlik rolü üstlenmeyi amaçladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Netice itibarıyla 21 Kasım 1955'te Irak ile Bağdat Paktı imzalanmış ve sonrasında diğer devletlerin katılımıyla pakt tamamlanmıştır.

Bağdat Paktı ile Ortadoğu ve pakt üyesi ülkelerin güvenlik ve istikrarının sağlanması amaçlanmıştır. Bu pakt ile Orta Doğu'da barış ve güvenliğin tesis edilerek, bunun dünya barışına büyük katkı sağlayacağı düşünülmüştür.²⁶⁷ Ayrıca Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1 Kasım 1955'te Meclisi açış konuşmasında Türkiye'nin NATO'ya, Balkan ve Bağdat Paktı'na üye olmasının amacının farklı etki alanına sahip bu oluşumlarda güvenlik, istikrar ve

²⁶⁶ Melih Aktaş, *1950 – 1960 Demokrat Parti Dönemi Türk – Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, İstanbul: Şema Yayınevi, 2006, s.69.

²⁶⁷ Yaşar Canatan, *Türk–Irak Münasebetleri:1926–1958*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.107.

gelişmeye katkıda bulunmak olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁸ 1958 yılında ise Irak'ta ihtilalle iktidara gelen General Kasım'ın, Bağdat Paktından çekildiklerini bildirmesi üzerine, 21 Ağustos 1959'da yapılan bir açıklama ile Bağdat Paktı Teşkilatı'nın adının Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization = CENTO) olarak değiştirildiği bildirilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte örgüt savunma amaçlı kurulmasına rağmen, etkinlikleri daha çok ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğine yönelmiştir. ABD'nin daha sıkı biçimde bağlandığı örgüt bu haliyle yirmi yıl varlığını devam ettirmiştir.²⁶⁹

Bağdat Paktı, Menderes hükümeti tarafından her ne kadar Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkisini artırma düşüncesiyle yapılmış bir girişim olarak yansıtılmışsa da, sonuç itibarıyla Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinden biraz daha uzaklaşmasına neden olmuştur. Özellikle Mısır'ın da etkisiyle ittifaka katılmayan diğer Arap ülkeleri, bu durumu İngiliz emperyalizminin yeni bir oyunu olarak nitelendirmiş ve Türkiye'yi buna alet olmakla suçlamıştır. Menderes ise ileriki yıllarda bunun bir hata olduğunu ve Bağdat Paktı'nın Batı karşıtı devletleri güçlendirirken, Türkiye'nin yalnızlaşmasına neden olduğunu itiraf etmiştir.²⁷⁰

Türkiye'nin Ortadoğu'da politika üretmekte zorlandığı diğer bir sorun ise Süveyş Krizi ve akabinde gelen Süveyş Savaşı'dır. Süveyş Kanalı'nın Mısır hükümeti tarafından 1956 yılında millileştirilmesi, kendisini Batı'yla büyük ölçüde bütünleşmiş ve iç içe geçmiş olarak gören Türk hükümetine Ortadoğu politikasında büyük zorluklar yaşatmıştır. Yaşanan gelişmeler Türkiye'yi Bağdat Paktı çerçevesindeki bağlantılar nedeniyle İngiltere yanlısı bir tutum içerisine girmeye zorlarken, bu tutumu nedeniyle Türkiye diğer Arap ülkelerinin gözünde siyasi prestij kaybetmeye devam etmiştir.²⁷¹ Süveyş Kanalı'nın kendine özgü bir yapısı olduğundan geçişin tarafsız ve uluslararası bir güvence altında olması gerektiğini savunan Türkiye, bu duruşuyla Batı düşüncelerinin ve isteklerinin arkasında olduğunu ortaya koymuştur.

Batı'nın bölgede etkili olmak istemesi ve Bağdat Paktı gibi çeşitli oluşumlarla bunun sağlanması yönündeki çabalarına karşın, Mısır'ın 1955 Eylül'ünde Çekoslovakya ile yaptığı silah anlaşması, Mayıs 1956'da Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurması ve aynı

²⁶⁸ Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (der.), İstanbul: Der Yayınları, 2004, s.186.

²⁶⁹ Mustafa Balcıoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Durmuş Yalçın vd., Ankara: AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 461.

²⁷⁰ William Hale, "Turkey, the Middle east and Gulf Crisis", *International Affairs*, Vol.68, No: 4, October 1994, s.681.

²⁷¹ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, s.79.

yıl Nasır'ın Moskova'yı ziyaret edeceğini açıklaması, Batı Blokunun hoşuna gitmemiş ve bu gelişmelerden sonra 15 Temmuz 1956'da ABD, Mısır'a Nil üzerinde Asuan barajının yapımı için söz verdiği yardımı yapmayacağını bildirmiştir. Bunun arkasından İngiltere ve Dünya Bankası da aynı görüşleri paylaşmışlardır. Asuan barajı için verilen sözlerin yerine gelmemesine tepki gösteren Nasır ise gereken mali gücü sağlamak için 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı işleten kanal şirketini millileştirdiğini açıklamıştır.²⁷² Mısır'ın bu kararı üzerine İngiltere, ABD ve Fransa bu durumun görüşülmesi için Londra'da bir konferans düzenlenmesi kararını almışlar ve bu konferansa Süveyş Kanalı'ndan en çok faydalanan ülkelerle, 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne taraf olan ülkeleri çağırılmışlardır.²⁷³ Bu bağlamda Türkiye, Londra'daki bu konferansa katılmış ve Süveyş Krizi'nde Batı tarafını destekleyerek kanalın millileştirilmesine karşı çıkmıştır. Londra Konferansı'nda Mısır'ın Süveyş Kanalı üzerindeki egemenlik hakkının tanınmasına rağmen, kanalın yönetiminin Mısır'ın da dahil olduğu bir uluslararası kuruluşa verilmesi ve kanaldan geçişin hiçbir ülke için sınırlamaya tabi olmadan sağlanması kararının alınması karşısında Mısır tepki göstermiştir. Süveyş Kanalı'nın devletleştirilmesinde kararlı gözüken Mısır, yapılan önerileri reddetmiş ve kanalda Mısır'ın söz sahibi olduğunu söyleyerek Ortadoğu'da yaşanacak bir savaşın fitilini ateşlemiştir. Mısır'ın millileştirme kararına karşı çıkarak, konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne de taşıyan İngiltere ve Fransa, Konsey'den bekledikleri çözüm cevabını alamayınca, sorunu güç kullanarak çözüme yoluna gitmişlerdir. Bu noktadan sonra ele alınan güç kullanma planına göre İsrail Mısır'a saldıracak, İngiltere ve Fransa ise savaşanları ayırmak bahanesiyle bölgeye asker çıkartıp kanalı işgal edeceklerdi. İki ülke arasındaki çatışmalar durdurulduktan sonra ise başka çatışmaları önlemek ve dünya ticaretinin bölge savaşlarından etkilenmemesini sağlamak amacıyla, bölgede kalıcı bir İngiliz – Fransız birliği konuşlandırılacaktı. Bu süreçte İngiltere ve Fransa, İsrail ile işbirliği içerisinde olarak İsrail'in Mısır'a kuvvet kullanmasını sağlamışlar ve Süveyş Savaşı'nın başlamasıyla her iki devlete de kanalın her iki yakasında 10'ar millik bir alanın gerisine çekilmeleri için ultimatoma vermişlerdir. İsrail bu ultimatoma kabul ederken, Mısır reddetmiş ve bunun üzerine Kıbrıs'ta üslenmiş olan İngiliz ve Fransız güçleri Mısır'a saldırıya geçmişlerdir. Bu saldırı özellikle ABD ve Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılanırken, Türkiye bu kriz esnasında net bir duruş

²⁷² Mehmet Şahin, "Ortadoğu ile İlişkiler", içinde Haydar Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.488.

²⁷³ Ömer Kürkçüoğlu – Melek Fırat, "Ortadoğu'yla İlişkiler", içinde Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002. s.627.

sergileyememiştir.²⁷⁴ İngiltere ve Fransa'ya karşı daha yumuşak bir tavır takınırken, İsrail'i saldırgan olmakla suçlamış ve İsrail'deki büyükelçisini geri çekmiştir. Ancak Türkiye'nin bu tutumu Arap dünyasının Türkiye'ye karşı olan tepkisini azaltmamış ve Türkiye bölgede Batı yanlısı olduğu kanısını değiştirememiştir.

Fransa ve İngiltere'nin Süveyş Krizi konusundaki başarısızlıkları neticesinde bölgeden tecrit edilmek durumunda kalmalarının bir sonucu olarak ABD, bölgede Fransa ve İngiltere'nin boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda ABD'nin bölgede Sovyetler ile mücadele içerisine girmesi iki ülke saflarında yer alan bölgesel ülkelerin Ortadoğu'da karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. ABD, Eisenhower Doktrini çerçevesinde yapacağı askeri ve ekonomik yardımlarla Ortadoğu'daki Sovyet etkisini azaltmak ve bölgede varlığını hissettirmek istemiştir. Ülkedeki ekonomik gidişatın bozuk olması nedeniyle, bu doktrinden son derece memnun olan Menderes, sadece bu doktrini desteklemekle kalmayıp aynı zamanda Eisenhower Doktrini'ni bölgede gerçekleştirebilmek için hazır olduğunu da ifade etmiştir.²⁷⁵

Eisenhower Doktrini ile canlanan Ortadoğu'daki ABD politikasına karşın, Mısır ve Suriye'nin, Sovyetler ile sıkı askeri ve ekonomik ilişkilere girmesi, Sovyetlerin Ortadoğu'da daha etkin bir hale gelmesini sağlamıştır. Bu durum da ABD'nin Bağdat Paketi'ni daha kuvvetli bir şekilde desteklemesini ve bölgedeki çıkarlara ortak olma arzusunu beraberinde getirmiştir. İki büyük gücün Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında bu bölgedeki çıkar çatışmaları aynı zamanda bölge ülkelerini de kutuplaştırmış ve bölgede siyasi bir krizin ötesine geçerek, bir takım çatışmalara yol açmıştır. Ancak doktrinin Türkiye için sonuçları oldukça etkili olmakla birlikte Türk iç siyasetini de yakından etkilemiştir.

Türkiye'nin Eisenhower Doktrini'ni benimsemesinin ve Ortadoğu'da ABD ile birlikte hareket etmesinin kendisi açısından ortaya çıkardığı bir takım önemli sonuçlar vardır:

- 1 - ABD'nin Ortadoğu'da yapacağı operasyonları gerçekleştirebilmesi için Türkiye'ye ihtiyacı arttı. Buna bağlı olarak 1954'te kurulan İncirlik Üssü geliştirildi.*
- 2 - ABD, Türkiye'ye verdiği askeri yardımları arttırdı.*
- 3 - 1954 yılından itibaren azaltılan ve bazı şartlara bağlanan Amerikan ekonomik yardımları artmaya başladı.*
- 4 - Türkiye, doktrine karşı çıkan Arap ülkeleri ve onlara destek veren Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde ciddi gerginlikler yaşamaya başladı.*

²⁷⁴ Şahin, "Ortadoğu ile İlişkiler", s.491.

²⁷⁵ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, s.86.

5 - Türkiye, ilk kez topraklarındaki Amerikan üslerine NATO'nun amaçları dışında, Ortadoğu olaylarına müdahil olabilmesi için izin verdi.

*Eisenhower Doktrini'nin Türkiye açısından yukarıdaki sayılan sonuçlarına baktığımızda, doktrinin Ortadoğu'ya yönelik amaçlar taşımaya rağmen, Türkiye'nin Ortadoğu devletleriyle ilişkilerini değil, ABD ile ilişkilerini geliştirmesini sağladığını söyleyebiliriz.*²⁷⁶

1958 yılına gelindiğinde ise yine Türkiye'yi Ortadoğu bölgesi için önemli iki önemli sınav bekliyordu: Lübnan Krizi ve Irak Darbesi. Batı yanlısı politikalar izleyen Hıristiyan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un, yeniden seçilebilmek için anayasa değişikliğine gitmesi neticesinde Nasır'ın milliyetçi tavırlarının artması, Lübnan'da çatışmayı körüklemiştir.²⁷⁷ Aynı dönemde Irak'ta yapılan kanlı bir darbe sonucunda monarşiye son verilmesi, bölgedeki Batı yanlısı devletleri endişelendirmiş ve ABD, Lübnan'dan gelen yardım çağrılarına kulak vererek askerlerini Beyrut'a indirmiştir. Böylece Eisenhower doktrini çerçevesinde ABD tarafından verilen sözler tutulmaya başlanmış ve doktrin ABD'nin Lübnan'a müdahalesiyle ilk defa uygulanmaya konulmuştur. Türkiye ise bu müdahalelere karşı yine ABD ve Batı saflarında yer alarak, İncirlik üssünün kullanılmasına izin vermiş ve hatta sadece üssün kullanılmasına izin vermekle kalmayıp, muhtemel bir müdahale için Türk Hava Kuvvetleri'nin kullanılabileceğini, Dışişleri Bakanı F. Rüştü Zorlu vasıtasıyla, ABD'nin Ankara Büyükelçisi'ne bildirmiştir.²⁷⁸

Bağdat Paketi'nin 1950'den itibaren Batı yanlısı bir politika takip eden tek Arap üye devleti olan Irak'ta darbe ile monarşinin son bulması sonucunda Irak'ta kurulan yeni hükümet Bağdat Paketi'nden ayrıldığını ve bundan sonra Batı yanlısı politikalar izlemeyeceğini ifade etmiştir. Bölgedeki Batı taraftarı ülkeleri Eisenhower doktrini dolayısıyla Lübnan'daki gibi bir müdahale beklentisi içerisine sokan bu darbe, diğer bir anlamda Bağdat Paketi'ne yapılan bir darbe niteliğinde olmuş, aralarındaki tek Arap üye devleti kaybeden Bağdat Paketi üyeleri, Irak'ın pakttan ayrılması sonucunda Bağdat Paketi'nin, CENTO adı altında yeni bir oluşuma dönüştürmüş ve örgütün merkezini Ankara'ya taşımıştır.

Genel itibarıyla ifade etmek gerekir ki, Türkiye'nin 1948 yılında Batılı güçlerin desteği ile kurulan İsrail devletini ilk tanıyan Müslüman ülke olması, Türkiye'nin başta İslam dünyası olmak üzere, yine Arap ülkeleri karşısındaki siyasal prestijine büyük bir darbe olmuş

²⁷⁶ Şahin, "Ortadoğu ile İlişkiler", s.493.

²⁷⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.510.

²⁷⁸ Şahin, "Ortadoğu ile İlişkiler", s.497.

ve bu siyasi tanıma, iki taraf arasında önemli bir kırılma noktası olmuştur.²⁷⁹ Bunun üzerine İkinci Dünya Savaşı'nın sona ererek Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte yoğun bir güvenlik endişesi içerisine giren ve sürekli Sovyet tehdidi algılayan Menderes hükümeti, o dönemdeki genel dış politik sorunlarında olduğu gibi, Ortadoğu'yu da NATO çerçevesinde ele alarak, Batı yanlısı bir politika takip etmiştir. Bu bağlamda bölgede Batı'nın çıkarlarını savunan Bağdat Paktı gibi bir örgütlenmenin aktif üyesi olmuş ve Arap devletlerinin Sovyetlerle olan ilişkilerini komünizmin Ortadoğu'ya yayılması olarak görmüştür.

Süveyş, Lübnan ve Irak İhtilali gibi bölgede cereyan eden ateşli sorunlar karşısında izlediği politikalar, Türkiye'yi bölge ülkelerinden uzaklaştırmış ve Müslüman ülkeler açısından büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Bununla birlikte Mısır'daki darbe ile yönetimi ele geçiren ve Sovyetlerden destek alan Nasır ile Türkiye'de tek başına iktidar olan ve ABD tarafından desteklenen Menderes'in Ortadoğu'daki liderlik mücadelesi aslında Soğuk Savaş'ın tarafları olan ABD ve Sovyetlerin bölgedeki egemenlik mücadelesini yansıtmış ve Ortadoğu'nun kalkınması için olumlu bir katkıda bulunmamıştır. Irak İhtilali'nin Türkiye, ABD, İngiltere ve Ürdün'de tepkiyle karşılanması, Ürdün ve Lübnan'da meydana gelen olaylar, bu ihtilalin yalnızca Irak'ın bir iç sorunu olmaktan da öte, NATO ve Varşova Paktları'nı karşı karşıya getirerek, bir dünya krizine neden olmuştur. Özellikle Türkiye'de ana muhalefet olan CHP'nin ihtilale tepkileri, Menderes'i fazlasıyla tedirgin etmiş ve iktidar – muhalefet ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur.²⁸⁰

Sonuç olarak Türkiye, 1950'li yıllar boyunca genel dış politik sorunlarında olduğu gibi Ortadoğu'da cereyan eden konuları da NATO çerçevesinde değerlendirmiş ve Batı yanlısı bir politika izlemiştir. Bu bağlamda Bağdat Paktı gibi bölgede Batı çıkarlarını gözetken örgütlenmelerin aktif üyesi olmuş, Arap devletlerinin Batı karşıtı politikalarını görmezden gelmiş, Arap devletlerinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini komünizmin Ortadoğu'ya yayılması olarak görmüştür. Kısacası Türkiye, 1950'li yıllarda ABD ve Batı'ya, ne kadar güvenilir bir ortak olduğunu göstermeye çalışmıştır. Hatta öyle ki, Türkiye izlediği aşırı Batı yanlısı politikalarından dolayı özellikle Araplar tarafından “emperyalizmin Ortadoğu'daki sözcüsü” olarak adlandırılmıştır.²⁸¹

²⁷⁹ Albayrak, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920 – 1960)”, s.61.

²⁸⁰ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 – 1960)*, s.479.

²⁸¹ Şahin, “Ortadoğu ile İlişkiler”, s.498.

7.2. Anavatan Partisi ve Ortadoğu

Türkiye'nin Ortadoğu politikası genel olarak Ortadoğu'da Batı dünyasının çıkarlarıyla örtüşen bir niteliğe sahip olmuştur. Kimi zaman Batılı kurumlara entegre olma düşüncesinden hareketle Batılı devletler Ortadoğu'da yalnız bırakılmamak istenmiş, kimi zaman Sovyet tehdidi gündeme gelmiş ve bu durum Türkiye'yi Batı politikalarına iyice yakınlaştırmış, kimi zaman ise Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durum onu Ortadoğu'da Batı'nın çıkarlarını korumaya sevk etmiştir. Bu nedenle Ortadoğu ülkelerince Türkiye sık sık Batı'nın jandarması ya da emperyalizmin destekleyicisi ve de uygulayıcısı olarak görülmüştür.

1980'li yıllar, Türkiye – Ortadoğu ilişkileri açısından farklı bir dönem olmuş ve özellikle ekonomik ve ticari alanda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. 12 Eylül darbesiyle Avrupa başta olmak üzere Batı ile ilişkilerde durgunlaşma ortaya çıkarken, 24 Ocak Kararları'nın uygulanması gerekliliğinin bir sonucu olarak, Türkiye'nin yeni pazarlara ihtiyaç duyması, Özal'ın Ortadoğu ve İslam ülkelerine yönelimini tetiklemiştir. Bu nedenle Özal'ın genel politika anlayışında olduğu gibi, Ortadoğu'ya yaklaşması ve bölgeyle ilgilenmesi de yine ekonomik ve ticari temelde olmuştur. Ancak konunun başında ifade etmek gerekir ki, Özal'ın Ortadoğu'ya yakınlaşması ve bu bölgede ticari ve ekonomik temelde bir takım düşünceler içerisine girmesi onun Batı'dan vazgeçtiği ya da Batı'ya alternatif bir politika izlediği anlamına gelmemektedir. Ortadoğu'yla kurulacak ilişkilerin Batı'ya bir alternatif olarak algılanmadığı ve iki kültürün, iki medeniyetin birbirinin tamamlayıcısı olarak görüldüğü I. Özal Hükümet programında şu sözlerle ifade edilmiştir: *“Batı dünyasıyla mevcut bağlarımız ile Ortadoğu ve İslam alemiyle sürdürdüğümüz yakın ilişkileri dış politikamızın birbirlerini tamamlayan unsurları olarak kabul etmekteyiz. Bir yandan Batı ile Ortadoğu arasında tabii bir köprü teşkil eden coğrafi mevkii, öte yandan müşterek bir tarih ve kültür mirası, Türkiye'nin İslam alemine büyük önem göstermesini gerektirmektedir. Bu itibarla, bütün Arap ve İslam ülkeleriyle müteakabiliyet esasına dayanan iyi ilişkiler geliştirmek ve verimli bir işbirliğini daha da artırmak hususunda özel bir gayret sarf edilecektir.”*²⁸²

Bu düşünceler doğrultusunda, geçmişte Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik izlemiş olduğu Batı yanlısı politikalara gelen tepki ve eleştirilerin farkında olan Özal, Ortadoğu ile kurulacak ilişkilerde Türkiye'nin başka devletler ya da örgütler için jandarma rolü üstlenmesine karşı çıktığını ve bölgede ABD ile Türkiye'nin çıkarlarının çakışabileceğini, bu nedenle ABD'nin Türkiye'yi kendi amaçları doğrultusunda kullanamayacağını ifade

²⁸² <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp45.htm>, 05 Ekim 2009

etmiştir.²⁸³ Aslında Ortadoğu'yla ilişkiler kurmaya yönelik bu yaklaşım henüz ANAP iktidar olmadan önce, 1960'ların ikinci yarısından itibaren icra edilmeye çalışılmış ve 12 Eylül askeri yönetimi dahil olmak üzere ortaya konulmuştur. Ancak 1960'larda daha çok siyasi gerekçelerle ortaya konulan Ortadoğu'yla yakın ilişkiler kurma çabası, Özal döneminde ekonomik sebepler ve tarihsel bağlarla açıklanarak daha pragmatik bir çerçevede ele alınmaya çalışılmıştır. Daha önceleri İslam Konferansı Örgütü ilişkilerinde dikkatli olan ve üst düzey seviyede temsil edilmemeye özen gösteren Türkiye, 25 – 28 Ocak 1981 tarihlerinde Suudi Arabistan'da toplanan Üçüncü İslam Zirvesi'ne, Bülend Ulusu ile ilk defa Başbakan düzeyinde katılmış,²⁸⁴ bu da darbe ile işbaşına gelen askeri yönetimin Ortadoğu ve İslam ülkelerine yönelik yaklaşımları noktasında önemli bir gösterge olmuştur. Özal'ın iktidara gelmesi ve Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olmasından sonra da, gerek Evren'in, gerekse Özal'ın Ortadoğu ülkelerine çeşitli ziyaretleri olmuştur.

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğulu İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkilerinin üç boyutu ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye'nin dış satımı içinde bir ara Ortadoğu ülkelerinin ilk sıraya kadar yükselmesi, yani Türkiye malları için güçlü bir pazar olmaları, ikincisi; Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinde yürüttüğü müteahhitlik hizmetlerinin büyük bir artış göstermesi, üçüncüsü ise, ülkeye giren Arap – İslam sermayesinin büyük rakamlarla telaffuz edilir hale gelmesi olmuştur.²⁸⁵ Bölge ile ilişkilere ekonomik yönden baktığımızda özellikle Özal'ın vizyonunu da yakından etkileyen Türk işadamlarının bu durumdan memnun kaldıklarını söylemek mümkündür. Zira onlar için Ortadoğu ve İslam ülkelerine mal satmanın ve bu bölgeyi pazar haline getirmenin, Avrupa ülkeleri ve genel anlamda Batı piyasasına girmekten daha kolay olduğu düşünülmüştür. Bu nedenledir ki, yıllar boyunca Türkiye'nin kapalı bir ekonomi politikasıyla Ortadoğu gibi bir pazardan uzak kalmasının Türk ekonomisine çok şeyler kaybettirdiği akıllara gelmiş ve bu kaybın nasıl telafi edilebileceği düşünülmeye başlanmıştır. Bu nedenle Ortadoğu piyasasına sonradan giriyor olmanın getirdiği dezavantajlı durum dinsel, kültürel ve tarihsel öğelere vurgu yapılarak azaltılmak istenmiş ve Türkiye'nin Ortadoğu piyasasında tutunması sağlanmaya çalışılmıştır.

Ancak Türkiye – Ortadoğu ilişkilerindeki ekonomik gelişmelerin Türkiye ihracatında olumlu yönde etki yaptığını ifade ederken, bu durumu sadece Özal'ın ekonomi merkezli dış politika anlayışına bağlamak da pek doğru olmayacaktır. Çünkü Özal yönetimindeki Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik dış politikasının o dönemdeki Türkiye ile Orta Doğu

²⁸³ Laçınok, *Turgut Özal'ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı*, s.587.

²⁸⁴ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.440.

²⁸⁵ Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s.164.

ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilere katkısı her ne kadar yadsınamaz olsa da, dönemin uluslararası koşulları ve özellikle Türkiye'nin Arap – İslam ülkeleri içerisindeki en yüksek dış satım payına sahip olan İran ve Irak'ın savaş halinde olmaları da bu ilişkide önemli bir role sahip olmuştur. Çünkü Türkiye, Batı Avrupa'da çok da rağbet görmediği sanayi ürünleriyle, savaş koşulları içerisinde bulunan İran ve Irak pazarında yer bulabilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin zaman zaman sattığı ürünler karşılığında petrol alması ve her üç ülkenin de coğrafi olarak yakın bir noktada bulunması bu ülkeler arasındaki ticareti artıran başka bir etken olmuştur.²⁸⁶ Ancak 1984 yılından sonra petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşler başta İran ve Irak olmak üzere, Ortadoğu ülkelerindeki alım gücünü zayıflatmış, dolayısıyla bu durum, Türkiye ihracat oranına olumsuz olarak yansımıştır. Bu bağlamda Ortadoğu ülkeleriyle olan ticari ilişkilerde bir diğer sac ayağı olan inşaat sektörü canlı tutulmuş ve müteahhitlik firmaları hem Türkiye'den götürdükleri inşaat malzemeleriyle Türkiye piyasalarına iş imkanı sağlamış, hem de çalışmak için götürdükleri işçi ve diğer personellerin kazandığı ve tasarruf ettikleri paralarla Türkiye'ye döviz girmesini temin etmişlerdir. Ancak ilerleyen dönemlerde dünyadaki petrol fiyatlarının düşmesiyle inşaat sektöründe de çeşitli sıkıntıların yaşanmaya başladığı söylenmelidir.

Ortadoğu ile ilişkilere siyasi olarak baktığımızda ise Özal hükümetlerinin dış politikasında bu bölgeye bir yakınlık duyulduğu ifade edilmelidir. Özal'ın dış politikada tarihsel ve kültürel değerlere vurgu yapan bir yapıya sahip olmasının yanında ANAP'ın önde gelen yöneticilerinin de ideolojik olarak Ortadoğu ve İslam ülkelerini benimsedikleri bilinmektedir. Bu nedenle gerek Özal'ın pragmatik ve ekonomik temelli dış politika anlayışı, gerekse kendi eğilimi ve parti içerisindeki diğer yöneticilerin “İslamcı” bir yapıya sahip olmaları, hükümetin Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler içerisinde gireceği yönünde beklentiler doğurmuştur.

Türkiye – Ortadoğu ilişkilerinin bir diğer ayağını ise hiç kuşkusuz İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) oluşturmuş ve Özal, İKÖ ile ilişkilerin koordinasyonunu sağlama görevini Dışişleri Bakanlığı yerine, kardeşi Yusuf Bozkurt Özal'ın da içinde bulunduğu DPT'nin üstlenmesini öngörmüştür. Özal'ın İKÖ'den beklentileri Müslüman ülkelerle ticaretin artması ve Kıbrıs sorunu ile Balkanlar'daki Müslüman azınlıklar konularında Müslüman ülkelerin desteklerinin elde edilmesi olmuştur.²⁸⁷ Ancak Ortadoğu ile ilişkiler çerçevesinde her ne kadar İKÖ'ye önem verilmiş olsa da, bu önem Özal için AET ve NATO ile ilişkilerin önüne

²⁸⁶ Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s.167.

²⁸⁷ Laçınok, *Turgut Özal'ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı*, s.587 – 588.

geçememiştir. Özal, bu kurumları birbirine alternatif olarak görmek yerine, söz konusu kurumlar ve bu kurumların ait olduğu toplumlar arasında bütünleştirici ve kapsayıcı bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmıştır.

Türkiye, Doğu ve Batı sentezini gerçekleştirmeye çalışırken İsrail ile ilişkileri bölge politikası açısından önem arz etmiştir. ANAP hükümeti kurulmadan önce 1980 yılında İsrail'in, Kudüs'ün Arap kesimini de ilhak ederek, Kudüs'ü başkent ilan etmesi üzerine, Türkiye sert bir tepki vermiş ve Kudüs'teki temsilciliğini kapatmıştır. Arkasından gelen askeri yönetim de ilişkileri düşük seviyede tutarak İsrail'le diplomatik ilişkileri ikinci katiplik düzeyine çekmiştir.²⁸⁸ Dolayısıyla 1983 yılında bu gelişmeler üzerine kurulan ve Ortadoğu ile ilişkileri sıcak tutmak amacıyla olan Özal hükümetleri de uluslararası bir nitelik alan sorunlarda Arap ülkelerinin desteğini almak için İsrail'e yönelik düşük seviyeli bir politika izlemiştir. Hatta 1985 yılında İsrail uçaklarının Tunus'taki Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) karargahını bombalamaları üzerine Özal, İsrail Başbakanı Şimon Peres'le yapacağı görüşmeden vazgeçmiş ve “herkes kendini başka bir memleketi bombalamakta serbest mi zannediyor?” sözleriyle, İsrail'in yapmış olduğu silahlı saldırıyı kınamıştır.²⁸⁹ Aynı zamanda Özal, Arap topraklarına bir Yahudi devletinin kurulduğunu, fakat aynı şekilde Filistin halkına kendi kaderini tayin etme hakkının verilmediğini dile getirmeye devam etmiştir. Özal yönetimindeki Türkiye, 14 Kasım 1988'de bağımsız bir Filistin Devleti kurulduğunun ilanı üzerine, Filistin'i tanıyan ilk NATO devleti olarak tarihe geçmiştir. Bununla birlikte Yahudi lobisinin ABD siyasetindeki büyük etkisinin farkında olan Özal, İsrail ile ilişkileri normalleştirmeye de çalışmıştır.

Bölgede bir barış unsuru olmak isteyen ve İsrail –Filistin barışının sağlanması konusundaki girişimlere taraf olmaya çalışan Özal, Ortadoğu'da barışı sağlamak için İsrail ve Filistin arasında adeta bir arabuluculuk misyonu üstlenmiş ve bölgede gelecekteki sorunların petrol yüzünden değil, su yüzünden çıkacağını düşünerek, “Barış Suyu Projesi”ni ortaya atmıştır. Bu bağlamda Özal, “Barış Suyu Projesi”nin Ortadoğu'daki çatışmaları sona erdirmek için büyük etki yapabileceğini savunmuştur. Bu proje fikri 1986 yılında ortaya konulmuş ve Seyhan – Ceyhan nehirlerinin kullanım dışı sularının boru hattıyla bölgeye pompalanması planlanmıştır. Fizibilite çalışmaları Amerikan Brown – Root firması tarafından yapılan projenin Batı Hattı'nın (Suriye – Ürdün – Suudi Arabistan) günde 3.5 milyon metreküp, Doğu Hattı'nın ise (Suriye – Ürdün – Suudi Arabistan – Kuveyt – Bahreyn – Katar – Umman)

²⁸⁸ Gencer Özcan, “Türkiye – İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken”, içinde Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s.165.

²⁸⁹ Aktaran, Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, Mayıs 2007, s.589.

günde 2.5 Milyon metreküp su taşınması hedeflenmiştir.²⁹⁰ Özal'a göre bu proje ile taşınacak olan su, 20 milyon insan için yeterli olacaktı ve Arap – İsrail barışının sağlanması noktasında kolaylık sağlayacaktı.²⁹¹ Bu bağlamda Özal'ın su, petrol, doğalgaz boru hatları, elektrik ve iletişim sistemleri gibi kaynak ve projelerle devletler arasındaki ilişkileri geliştirerek, savaş ve çatışmaların önlenebileceği düşüncesi Özal'ın daha önceleri de ifade edilmiş olan ekonomi merkezli dış politika yaklaşımına birer örnek oluşturmaktadır. Özal'ın Barış Suyu projesindeki amacı da özellikle çatışma içerisinde olan devletler arasındaki karşılıklı bağımlılıkları artırarak ekonomik gelişmeler sağlamak ve bunun bir ürünü olarak Türkiye'yi bölgede etkili ve uzlaşmacı bir devlet haline getirmek olmuştur. Ancak Ortadoğu'daki siyasal ortam ve ülkeler arasındaki güvensizlik nedeniyle proje hayata geçirilememiştir.

12 Eylül darbesiyle birlikte Özal döneminin başlarında, yani 1980'lerin başında ekonomik konjonktür ve elde edilecek faydalar göz önünde bulundurularak tarihsel, kültürel ve siyasi birikimler yoluyla iyi ilişkiler kurulmak istenen Ortadoğu ülkeleri, Türkiye'nin Batı yanlısı politikalarından vazgeçemeyeceğinin ve Batıyla ilişkiler alt seviyede olsa dahi, bunun geçici olacağına bilincinde olarak, Türkiye'ye karşı çok fazla güven hissetmemiş ve Türkiye'yle ilişkileri temkinli bir şekilde devam ettirmişlerdir. Bu bağlamda 1986 yılında dünyada petrol fiyatlarının düşmesiyle yaşanan sorunların gündeme gelmesi ve Özal hükümetinin Ortadoğu'da istikrarı yakalayamayacağına farkına varması, Ortadoğu ile ilişkilerde adeta bir dönüm noktası olmuş ve bu düşünce Türkiye'yi yeniden Batı ve AET'ye yönlendirmeye başlamıştır. Bu durum Ortadoğu ülkelerine Türkiye'nin ekonomik konularda aslında seçenezsiz olmadığı mesajını da vermiştir.

Özal'ın ve Ortadoğu ülkelerinin, Türkiye – Ortadoğu ilişkileri arasında istikrarı yakalayamayacaklarına inandıkları noktada Ortadoğu'da meydana gelen İran İslam Devrimi'nin yankıları, devrimin ihracı endişesi, Suriye ile yaşanan terör sorunları, Körfez Krizi ve devamında gelen Körfez Savaşı gibi gelişmeler nedeniyle, Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler değişmeye başlamış ve bu gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımları açısından oldukça önemli ve şekillendirici olmuştur.

Bu dönemde Türkiye'nin bölge komşularına ilişkin en önemli gelişme İran – Irak savaşı olmuştur. 1980'de başlayan ve 1988 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Ağustos tarih ve 598 sayılı ateşkes kararı ile fiilen sona eren İran – Irak Savaşı sırasında Türkiye tarafsızlık politikası çizgisinde durmuş ve bu dönemde Türkiye'nin bölge devletleriyle

²⁹⁰ Gün Kut, "Ortadoğu'da Su Sorunu: Çözüm Önerileri", Sabahattin Şen (ed.), *Su Sorunu ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993, s.481.

²⁹¹ *Ibid*, s.482.

ilişkilerindeki temel parametreler Kürt sorunu ve su sorunu olmuştur.²⁹² Savaş'ın Türkiye için yarattığı sorun, aynı bölgede ve iki komşu ülke arasında meydana gelen bir savaşın vermiş olduğu tedirginlikten öte, savaşın etkisiyle Kuzey Irak bölgesinin kontrolsüz kalması ve PKK terör örgütünün burada etkili hale gelmesi olmuştur. Savaş sonunda Irak hükümetinin, Kuzey Irak'ta İran'a destek veren ve Bağdat'a karşı başkaldıran Kürtleri cezalandırması neticesinde, buradaki Kürt halk da Türkiye sınırına yığılmış ve içlerinde PKK terör örgütü mensubu kişilerin de bulunabileceği ihtimali göz önünde bulundurularak, bu yığılma Türkiye için ciddi bir tehlike yaratmıştır. Ancak Türkiye, İran – Irak Savaşı'yla sadece kendisini ilgilendiren, yani PKK terör örgütünün bölgede güçlenmesini engelleme faaliyetleriyle ilgilenecek gerektiğinde Kuzey Irak'a girip bölgedeki terör örgütü üyelerini temizlemeye çalışmış ve savaşta tarafsızlığını korumak için büyük çaba sarf etmiştir. Türkiye'nin bu denge politikası hem ABD ile İsrail hem de savaş dışında kalan diğer Arap devletleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Dolayısıyla bölgede yaşanan çatışmalar ve özellikle Suriye'nin söz konusu dönemde çıkartmış olduğu sorunlarla birlikte ikili ilişkilerde göstermiş olduğu yaklaşımlar, Türkiye'yi Batı'nın ve hatta ABD'nin bölgedeki üssü diyebileceğimiz İsrail ile iyi ilişkiler kurmaya yönlendirmiştir. Türkiye, Suriye'nin PKK terör örgütüne vermiş olduğu destek nedeniyle ve PKK militanlarının FKÖ kamplarında eğitim aldıklarını öğrenmesi dolayısıyla İsrail ile bu konuda işbirliği yapma gereği duymuştur. Bu da Türkiye'nin Özal dönemi Ortadoğu politikasının değiştiğinin açık bir göstergesidir.

Genel hatları itibarıyla Özal dönemi, Ortadoğu politikasını ve Ortadoğuyla ilişkileri değerlendirecek olursak, Özal'ın bölge ülkeleriyle toplu olarak yakınlaşp ya da toplu olarak uzaklaşmasının aksine, bu ülkeler arasındaki güç dengesi ilişkilerini göz önünde bulundurarak politikalar ürettiğini söylemek mümkündür. Özal'ın başbakan olduğu dönemlerde Türkiye, Ortadoğu ile yoğun ekonomik ilişkilere girmiş ve bu girişimler neticesinde Türkiye ekonomisinde gelişmeler görülmüştür. 1986 yılına kadar sağlanan ekonomik gelişmeler, bu tarihten itibaren petrol fiyatlarının düşmesi ve Ortadoğu ülkelerinin alım güçlerinin de azalmasıyla birlikte Türkiye'yi yeniden AET'ye yönlendirmiş ve bu tarihten sonra Türkiye – Ortadoğu ilişkileri ekonomik alanlardan ziyade siyasi gelişmeler üzerine kurulmuştur. Siyasi gelişmelerde Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirleyen en önemli unsur ise hiç kuşkusuz 1984 yılında Türkiye'nin gündemine giren ve şiddetli eylemlerin odağı olan PKK terör örgütünün bölgede beslenmesi ve barınması olmuştur.

²⁹² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.443.

Özal ve ANAP yöneticileri tarafından ekonomik temeller ve ticari ilişkilere dayandırılarak ortaya konulan Ortadoğu yöneliminin, ülke ekonomik çıkarlarının geliştirilmesi noktasında başarılı olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye'nin devletler arası ilişkiler bağlamında bu bölgeye uzak ya da yakın olması, her iki durumda da eleştirilere maruz kalmasına ve iktidarın, özellikle ülkedeki muhalif kesim tarafından eleştirilmesine neden olmaktadır. Zira Özal hükümeti, Ortadoğu ile ilgili sorunlarda aktif tutum aldığı anda Osmanlı mirasına sahip çıkan bir politika hevesi içerisinde olduğu, Batı ile işbirliği yaptığı anda ise emperyalizmle işbirliği yapan bir ülke olduğu yönünde suçlamalara maruz kalmıştır.²⁹³

Özal'ın Ortadoğu politikası genel olarak değerlendirildiğinde, Menderes'e göre bölgeye daha realist ve pragmatik olarak yaklaştığını söylemek doğru olacaktır. Menderes'in Bağdat Paketi'nda üstlendiği aktif rol ile adeta bölgede Batı'nın savunuculuğunu yapan bir izlenim sergilemesine karşın Özal, Batı ile ilişkileri koparmayarak uluslararası ve bölgesel konjonktürün gerektirdiği şekilde özellikle ekonomik anlamda bölgeden faydalanmasını bilmiş ve bölge ülkeleriyle gerçekleştirilen ticaret neticesinde hükümetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisinde ciddi bir değişim gözlenmiştir. Buradan hareketle Ortadoğu ile ilişkiler noktasında Özal'ın dünya görüşü ve ANAP yöneticilerinin genel karakteristiği ile R. Tayip Erdoğan ve AKP yöneticilerinin dünya görüşleri dikkate alındığında, her ne kadar iki dönemin şartları ve dengeleri farklı olsa da, temel olarak ekonomi yaklaşımı ve bölgedeki sorunlara çözüm arayışı noktasında aynı yönde politikalar izlendiği ve Özal ve Erdoğan hükümetleri döneminde pragmatik yaklaşım çerçevesinde bu bölgeyle yoğun ilişkiler içerisine girildiği söylenebilir. Teorik olarak baktığımızda ise Özal'ın dış politika oluştururken ortaya koyduğu üslubun Ortadoğuyla ilişkilerde somutlaştığını ve özellikle ekonomik temelli dış politika anlayışının benimsendiğini söylemek mümkündür.

7.3. AK Parti ve Ortadoğu

Türk dış politikasında AKP'yle birlikte bir kırılmanın başladığı ve söz konusu kırılmanın özellikle Ortadoğu'ya yönelik olduğu olarak gerçekleştiğine dair yaygın bir görüş vardır. AKP döneminde Ortadoğu'nun, Türk dış politikasındaki ağırlığının arttığı gayet aşikardır.²⁹⁴

²⁹³ Tayyar Arı, "Ortadoğu ile İlişkiler", içinde Haydar Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.778.

²⁹⁴ Nuri Yeşilyurt ve Atay Akdevelioğlu, "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", içinde İlhan Uzgel ve Bülent Duru (der.), *AKP Kitabı - Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009, s. 381.

AKP'nin 3 Kasım 2002'de iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin yeni Ortadoğu yaklaşımı çerçevesinde Ortadoğu ülkeleriyle yoğun ilişkiler yaşandığını söylemek doğru olacaktır. AKP'nin iktidar olmasından hemen sonra bazı kesimler, özellikle askeri – bürokratik seçkinler, bu partinin dış politikada Necmettin Erbakan döneminin bir devamı olacağından ve “Müslümanların kardeşliği” prensibiyle şekillenmiş ve dar anlamada tanımlanmış bir “doğu”ya yönelişin yaşanacağından endişe duymuştur. Fakat AKP'nin özellikle Avrupa Birliği ve Batı ilişkilerindeki hassasiyeti kamuoyu tarafından takip edildikçe, Türkiye'nin doğuya yöneleceği yönündeki endişeler azalmaya başlamıştır.²⁹⁵

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası konjonktürün Türk dış politikasına yaptığı etki, Türkiye için özellikle Ortadoğu ekseninde yeni bir politika yaklaşımını öngörmüştür. AKP hükümetinin yeni Ortadoğu yaklaşımı, eskinin bölgeden uzak durma ya da bölgeye Batı adına yaklaşma politikasından uzaklaşarak, komşularla sıfır sorun hedefi çerçevesinde her alanda ilişkileri geliştirmeyi, bölge ülkeleriyle ilişkileri stratejik üstünlük ve artı değer haline getirmeyi ve bu şekilde Türkiye'nin etrafında stratejik bir derinlik ve güvenlik çemberi oluşturmayı hedeflemiştir.²⁹⁶

AKP liderleri Türkiye'nin merkez bir ülke olduğunun ve izleyeceği politikalarda Türkiye'nin çevresindeki bölgelerde daha aktif bir rol oynamak istediğinin altını çizmiştir. Erdoğan bir konuşmasında; “*Türkiye AB, Ortadoğu ya da Asya'nın çevre ülkesi değildir, bu coğrafyaların periferisinde yer almaz, üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyayı etkileme gücüne sahip bir merkez ülkedir. Türkiye bu birikime, bu tarihi misyona sahip çıkmak, bu zengin arka plana uygun bir rol üstlenmek borcundadır.*”²⁹⁷ diyerek, bölgesel politikalarda aktif olunması gerektiğinin sinyalini vermiş; “*Türkiye, geleneksel dış politikasında radikal rota değişikliği ihtiyacında değil, ama mevcut rotamızı, küresel bir vizyonla, yeni dünya gerçeklerini göz önüne alarak bilinçli biçimde geliştirmek zorundayız. Biz dış politikada olayları kopuk kopuk değerlendirmemek suretiyle, resmin bütününe gözden kaçırmamaya çalışıyoruz.*”²⁹⁸ ifadeleriyle de bu değişimin geleneksel Türk dış politikası çizgisinden bir sapma anlamına gelmediğini söylemiştir.

²⁹⁵ Özlem Tür, “Türkiye ve Orta Doğu: Gerilimden İşbirliğine”, içinde Zeynep Dağı (der.), *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006, s.157.

²⁹⁶ Nasuh Uslu, “Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, *bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 52, 2010, s.147.

²⁹⁷ *Radikal*, 26.2.2005

²⁹⁸ *Radikal*, 26.2.2005

AKP'nin dış politika kararlarında belirleyici bir rol üstlenen ve dış politika uygulamalarında da oldukça etkin olan, eski Başbakanlık Başdanışmanı, bugün ise Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu henüz AKP kurulmadan önce kaleme aldığı “Stratejik Derinlik” adlı kitabında Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasının ne olması gerektiğini açıklamıştır.²⁹⁹ Davutoğlu'na göre,

“Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, Osmanlı'nın mirasçısı olma bilincine sahip olamamışlar ve bu nedenle de Türkiye'nin potansiyel tarihsel – jeopolitik derinliğini değerlendirememişlerdir. Bunu sağlayabilmenin ilk koşulu ise bölgeye yönelik önyargılardan kurtularak, ekonomik ve kültürel işbirliğini tesis etmektir. Bu derinliğe inebilmenin ilk hamlesi ise Türkiye'nin, kendisini bölgedeki diğer aktörlerden biri olarak görmeyi bırakarak, Osmanlı'nın ardılı olduğu bilincine varmasıdır. Bu yaklaşım Türkiye için bir tercih değil, zorunluluktur.”³⁰⁰

AKP, Davutoğlu'nun ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Ortadoğu açılımını kendinden önceki tüm iktidarlardan farklı bir dünya/dış politika görüşüne sahip olmasıyla temellendirmeye çalışmıştır.³⁰¹

AKP iktidarının Ortadoğu ve özellikle Arap ülkelerine karşı yaklaşması beklendiği dönemlerde Irak Savaşı sonrası Ermeni meselesi, Kıbrıs sorunu, Kürt meselesi ve en önemlisi de Avrupa Birliği süreci gibi bir çok dış politika sorunsalıyla karşı karşıya kalması, Türkiye'nin hareket serbestisini ve politika manevrasını daraltmış ve ABD'nin yanında, kimi zaman bu ülkeyle olan ilişkilerin sınırlarını zorlayarak, bölge ile yakın ilişkiler kurma yoluna gitmiştir.³⁰² Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu ile ABD etkisi ve politikaları doğrultusunda ilgilenmek durumunda kalırken, Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkileri ön planda tutmaya gayret göstermiştir. Erdoğan'ın bölgeye yönelik bu ekonomik ve ticari yaklaşımı, Özal döneminde izlenen politikalara benzeyen ve Özal'ın ekonomi temelli dış politika izlerini taşıyan pragmatik bir yaklaşım olarak algılanmıştır.

AKP iktidarının Ortadoğu bağlamında Özal felsefesiyle benzeşen bir diğer yaklaşımı da Ortadoğu barış sürecinin bu bölgenin gelişmesinde ve Türkiye – Ortadoğu ilişkilerinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu inancıyla, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan tarihsel, kültürel ve sosyal birikimlerini ön plana çıkarmasıdır. Türkiye'nin bütün komşularıyla normal ilişkiler içine girmesi, onlarla sorunlarını çözerek etrafında bir güvenlik çemberi ve stratejik derinlik oluşturması ve kendi bölgesinde güven içinde bir ülke olarak dış

²⁹⁹ Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, “AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, s. 382.

³⁰⁰ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 142.

³⁰¹ Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, “AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, s. 383.

³⁰² Tür, “Türkiye ve Orta Doğu: Gerilimden İşbirliğine”, s.158.

politikada daha rahat hareket etmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda bölgeyle sahip olunan tarihsel, kültürel ve sosyal bağlar harekete geçirildiğinde önceden yük olarak görülen bölge ülkeleriyle ilişkilerin, stratejik üstünlük ve artı değer haline getirilebileceği düşünülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin böyle bir politika yaklaşımı, onu büyük devletlerle kurulacak ilişkilerde daha güçlü kılacak ve bölgeyle ilgili büyük devletlerin politikalarında vazgeçilmez bir ülke yapacaktır.³⁰³

Bu hedeflemelerle hareket eden AKP iktidarı bölgedeki temel sorunun İsrail ile Arap dünyası arasındaki çatışmalar olduğunu ve bu nedenle Ortadoğu barış sürecinin sadece bölge için değil, bu bölgeyle alakadar olan bütün devletler açısından önemli olduğunu altı çizilmiştir. I. Hükümet programında Ortadoğu barış sürecine yer veren AKP, bu düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Orta-Doğu’da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmemekte ve endişeye sevk etmektedir. Hükümetimiz, din ve ırk ayırımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun, dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Türkiye, Filistin’de Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda ve Filistin halkının süregelen acılarını dindirecek şekilde barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. Türkiye Filistin ve İsrail taraflarıyla iyi ilişkilerini sürdürerek barışın tesisine yönelik çabalara katkıda bulunma imkanına sahip olacaktır.”*³⁰⁴ Bu düşünceler doğrultusunda Erdoğan’ın özellikle Ortadoğuyla ilgili bölgesel sorunlarda aktif bir rol üstlenmek ve çözümün bir parçası olmak istediği açıktır. Ayrıca AKP liderlerine göre hükümetin Ortadoğu’ya yönelik bu çözümsel gayretleri, başlangıcından beri Helsinki sürecinin bir parçası olan Türkiye’nin uluslararası sorumluluğunu ve görevlerini yerine getirme bilincini taşıdığı bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Zira Türkiye, taşıdığı potansiyel ile bölge ülkeleri ve Batı devletleriyle sahip olduğu ilişkilerle, bölgede işbirlikçi güvenlik kavramını öne çıkartılabilecek ve bunun oluşturulmasında aktif rol oynayabilecektir.³⁰⁵ Ancak ifade etmek gerekir ki, gerek hükümetin dış politika açılımı gerekse uluslararası konjonktür nedeniyle, AKP’nin Batı ile olan bu işbirliği ve güvenlik politikası anlayışı daha çok Özal yaklaşımına benzemekle birlikte, Menderes’in Bağdat Paketi’yle ortaya koyduğu ve Ortadoğu ülkelerinin ifade ettiği “Batı’nın jandarmalığı” politikasından oldukça farklıdır.

³⁰³ Uslu, “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, s.149.

³⁰⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/hp58.htm>, 07 Ekim 2009

³⁰⁵ Uslu, “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, s.151.

“Medeniyetler buluşması” teziyle Ortadoğu ilişkileri ve bölgeyle ilgili sorunlarda Türkiye’nin yaklaşımları ele alınacak olursa, Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri tarafından destek gören ama fakat aynı zamanda Türkiye’nin kuruluşundan beri müttefik olarak görülen ve özellikle son dönemlerde stratejik ortak olarak algılanan ABD tarafından tepkiyle karşılanan önemli gelişme, yabancı askerlerin Türk topraklarını kullanmasını ve Türkiye’nin Irak’a asker göndermesini içeren 1 Mart Tezkeresi’nin parlamentoda reddedilmesi olmuştur. Bu bağlamda Türkiye – ABD ilişkilerinde derin bir yara açarken, Ortadoğu ve diğer Müslüman ülkelerince destek gören 1 Mart Tezkeresi, hükümet sözcüleri tarafından Türk demokrasisinin işlerliği olarak ifade edilmiştir. Devlet yöneticilerinin tezkerenin kabulünü istemelerine rağmen, çoğunluğunu AKP milletvekillerinin oluşturduğu parlamentoda tezkerenin reddedilmesi yönünde bir sonuç çıkması her ne kadar şaşkınlıkla karşılanırsa da, bu Meclis kararının Türkiye’nin Ortadoğu’daki prestijini artırdığı bir gerçektir. Ancak tezkerenin reddedilmesi Türkiye – Irak ve Türkiye – ABD ilişkilerine özellikle PKK terör örgütü bağlamında etkili olmuştur. Çünkü 1 Mart tezkeresinin reddi, ABD’nin Kuzey Irak’ta cephe açmasına imkan tanınmaması nedeniyle, ABD’nin Kuzey Irak’taki Kürtler ile işbirliğine gitmesini kolaylaştırmış ve Kürtler ile ABD yönetiminin yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu yönüyle Kürtlerin ABD’den talep edeceği şeylere ABD’nin hayır demeyeceği endişesine kapılan ve aynı dönemde yoğun terör örgütü eylemlerine maruz kalarak şehitler veren Türkiye, ABD’den bu durumun engellenmesi için özen gösterilmesini istemiştir. Ayrıca Kuzey Irak’ta kurulması planlanan Kürt Devleti, Türkiye’yi ABD ile bu noktada karşı karşıya getirirken, aynı endişeleri taşıyan Suriye ve İran gibi ülkelerle yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma Türkiye, Suriye ve İran gibi ülkelerin sadece İslam çerçevesindeki algılamalarla bir yakınlaşma içerisinde olmadığını ve aynı zamanda ilişkilerin tarihsel ve stratejik kaygılarla gerçekleştiğini ortaya koyarken, AKP’nin sürekli olarak savunduğu aktif dış politika yaklaşımına da bir örnek teşkil etmiştir. Ancak AKP hükümetinin Ortadoğu’ya yönelik aktif politika izlemesi ve İran ve Suriye gibi devletlerle ilişkilerini normalleştirilmesi, ABD’nin bu ülkelerin rejimlerini hedef haline getirdiği bir zamana rast gelmiştir. Türk yetkililer, bölge ülkeleriyle ilişkileri iyi olan bir Türkiye’nin, Batının bu ülkelerle problemlerini çözmesine aracı olabileceğini söyleseler de özellikle Amerikalılar, Türkiye’nin bu ülkelere uzak durmasını tercih etmektedirler. Bu nedenle ABD, uluslararası alanda en etkili güç olduğu ve Ortadoğu’da neredeyse tekeli eline geçirdiği için, onun Türkiye’nin hareketlerinden memnun olmaması,

birçok çevreyi etkilemekte ve Türk hükümetine çok değişik yönlerden eleştiriler yöneltilmesine neden olmaktadır.³⁰⁶

Tezkere krizine rağmen ABD'nin bölgedeki misyonunu destekleyen ve ABD ile ilişkilerin zarar görmesini istemeyen AKP yönetimi, aynı zamanda Ortadoğu ülkeleriyle de ticari olarak ilişkiler kurmanın yollarını aramıştır. AKP yönetimindeki Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesi noktasında ekonomik nedenler göz önüne alındığında, bu durumun Özal döneminde izlenen politika anlayışıyla benzeştiği görülmektedir. 1986 yılında petrol fiyatlarının düşmesi neticesinde Türkiye'deki Ortadoğu ülkelerinin yatırımlarının azalması ve Türk dışsattımının düşmesiyle, Özal'ın AET'ye yönelmesi gibi AKP de aynı mantaliteyle hareket etmiş ve petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte bölge ülkelerine yönelmiştir.

Türkiye'ye Ortadoğu bölgesinde önemli görevler atfeden ve Türk dış politikasını Ortadoğu ve İslam dünyası temelinde etkileyen diğer bir konu ise Büyük Ortadoğu Projesi'dir (BOP). ABD'nin geniş bir coğrafyada yer alan ülkelere yönelik siyasi, hukuki, eğitim, ekonomi, sosyal ve güvenlik boyutlarını içeren kapsamlı bir "İslam coğrafyası" dönüşüm stratejisini ifade eden BOP, bu alanlarda uzun vadeli bir değişimi hedeflemektedir. Bu nedenle bölgede laik, demokratik ve Müslüman bir hukuk devleti olarak ifade edilen Türkiye'nin, ABD'nin BOP projesi için önemli bir yer teşkil etmesinin yanında, komşularla sıfır problem ve aktif bir ilişki anlayışını benimsemesi, dolayısıyla tarihi derinliğini kullanarak bu dönüşümün altyapısını hazırlayabileceği düşünülmüştür. Türkiye, özellikle Dışişleri ve kabine nezdinde bu projeye olumlu bakarken, projenin nasıl uygulanacağı ve bölgede Arap – İsrail çatışması gibi köklü sorunlar varken bu dönüşüm projesinin nasıl hayata geçirilebileceği noktasında tereddütler yaşamaktadır.³⁰⁷ Ayrıca bu projeye Ortadoğu'da sosyal, kültürel, siyasal ve hukuksal anlamda bir değişim ya da dönüşüm gerçekleşirken Ortadoğu bölgesinin mevcut siyasi sınırlarının değiştirilmemesi Türkiye açısından son derece önemlidir. Bu yönüyle ABD karşıtı kesimler tarafından yöneltilen eleştirilerle BOP'un emperyalist düşüncelerle ortaya atıldığı ve gerçek amacının Ortadoğu sınırlarını yeniden çizmek olduğu sık sık dile getirilmektedir. AKP'nin BOP eksenindeki Ortadoğu politikalarını yukarıda anlatılanlar doğrultusunda değerlendirecek, güvenlik ve istikrar, demokratikleşme, komşularla sıfır problem, aktif ve çok boyutlu dış politika gibi temel yaklaşımların AKP dış politika anlayışını ortaya koyduğu ve bu nedenle BOP ve AKP'nin dış politika anlayışının uyumlu olmaktan öte adeta birbirlerini tamamladığını söylemek mümkündür. Bu yüzden AKP

³⁰⁶ Uslu, "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", s.153.

³⁰⁷ Hasan Cemal, "Büyük Ortadoğu (4)", Milliyet, 05 Mart 2004

liderleri ve yöneticileri BOP’u desteklemektedir. Bu bağlamda Erdoğan Ortadoğu bölgesi ve BOP için şöyle demiştir:

*“Türkiye daha demokratik, daha özgür, daha barışçıl bir Ortadoğu görmek istemektedir; böyle bir bölge iyi yönetilecek ve etkin bir şekilde işleyen ekonomiye sahip olacaktır. Bu yanlışlıkla idealizm olarak görülmemelidir. Türkiye’nin kendi çıkarları, istikrar ve barış içinde; birbirleriyle her düzeyde karşılıklı ilişki kurabilen komşulara sahip olmayı gerektirmektedir. Bu yüzden, Türkiye’nin bölgeye yönelik beklentileri BOP’un olumlu hedefleri ile uyumludur.”*³⁰⁸

Yani AKP döneminde Türkiye’nin BOP çerçevesinde Ortadoğu’ya yönelik izlemesi gereken politika genel itibariyle çatışmayı önleyici, demokratikleşmeyi hızlandırıcı ve bölge ekonomisini canlandırmaya yönelik bir anlayışla ele alınmıştır.

Son dönemde ise Türkiye’nin, Ermeni Soykırımı tasarısı, PKK’nın terör faaliyetleri ve Kıbrıs meselesi gibi sorunlar çerçevesinde İsrail’i ve dolayısıyla da zaten Irak Savaşıyla birlikte ilişkilerin gergin olduğu ABD’yi kaybetmeyi göze alamayacağı düşünülürken,³⁰⁹ İsrail ile ilişkilere büyük bir darbe de, 29 Ocak 2009 gecesini Davos’ta yaşanan Türkiye-İsrail gerilimiyle vurulmuştur. İsrail’in Gazze’deki askeri operasyonun başlamasından Davos krizine kadar geçen süreçte, Başbakan Erdoğan’ın İsrail karşıtı tavrı ve açıklamalarının sertleşmesi AKP tarafından uluslararası alanda hukuka saygı temelinde gösterilen bir davranış olarak ifade edilirken, muhalifler tarafından ise Erdoğan’ın iç politikada tutunmaya çalışması ve Türkiye’nin Arap dünyası üzerinde etkin olma çabası olarak yorumlanmıştır. Ancak önceki iktidarların da İsrail’in aşırıya kaçan eylemlerine karşı sert eleştiriler yönelttikleri dikkate alınırsa, çatışma ve saldırı konusunda İsrail’e karşı verilen bu tepkinin bir anlamda Türkiye’nin geleneksel tepkisi olduğu söylenebilir. Davos’taki gerilim sonrasında başta Erdoğan olmakla birlikte diğer liderler bu denli bir gerilimin hiçbir devlete bir şey kazandırmayacağı ve Türk – Batı ilişkilerine olumsuz tesirlerde bulunacağını düşünerek, tartışmanın yanlış çevirilerden, konuşma süresi konusundaki haksızlığın modaratörden ve yükselen ses tonunun ise bir işitme sorunundan kaynaklandığını ifade etmişlerdir,³¹⁰ fakat AKP’nin İsrail karşısındaki tutumu sonra da devam etmiştir. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki, diğer hükümetler döneminde de İsrail’le ilgili çeşitli ciddi sorunlar yaşanmasına rağmen, ilişkiler hiçbir zaman kopmamış ve hatta Türkiye – İsrail arasında önemli askeri ve

³⁰⁸ Bağcı ve Sinkaya, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti’nin Perspektifi”, s.105.

³⁰⁹ Tür, “Türkiye ve Orta Doğu: Gerilimden İşbirliğine”, s.159.

³¹⁰ Milliyet Gazetesi, 30 Ocak 2009.

ticari anlaşmalar imzalanmıştır.* Bu bağlamda ilişkilerdeki iniş çıkışlar ve yaşanan gergin yaklaşımlarla birlikte Türkiye'nin bölgeye yönelik stratejik planlamalarının bölgesel ve uluslararası dengeleri yok sayması hiçbir iktidar döneminde mümkün olmamıştır.

Bölgedeki gelişmeler dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle artan ilişkilerini, İsrail ile Filistin yüzünden yaşanan sorunlara rağmen düzenli bir seviyede sorunsuz bir şekilde korumaya çalışması ve aynı ölçüde Batı'yla yakın temasta olup, AB sürecine adapte olması, Türkiye'ye bu farklı değerler arasında bir sentez oluşturarak Ortadoğu ve Batı arasındaki kronik tabuları yıkma şansı tanımıştır. Bu konum Türkiye'ye Arap – İsrail barış sürecinde etkili olabilme fırsatı da sunmuştur. Türkiye, Ortadoğu Barış sürecinde üstleneceği aktif rol ile başarılı olması halinde başta AB üyesi ülkeler olmak üzere, Batı dünyası için daha önemli bir ülke haline gelecektir.

7.4. Güçlü Tek Parti İktidarları Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu

Politikası

Ortadoğu, Türkiye için hem siyasi açıdan, hem ekonomik açıdan, hem de kültürel ve tarihsel bağlar açısından oldukça önemli bir bölgedir. Çoğunluğunu Müslüman devletlerin oluşturduğu bu bölge, büyük yer altı enerji kaynakları rezervlerini bünyesinde barındırmasının yanında, Türkiye'nin sahip olduğu Türk ve Müslüman kültürüyle büyük paylaşımlar yaşamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu ile bağları oldukça köklü ve sağlam temellere dayanmaktadır. Ancak Türkiye, her dönemde bu tarihsel ve kültürel bağları avantaja dönüştürememiştir.

Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanımasından sonra, Ortadoğu'daki Arap devletleri ile arası giderek soğumaya başlamış, bu gelişme Türk – Arap ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.³¹¹ Zira bu gelişmeden hemen sonra iktidara gelecek olan Demokrat Parti iktidarı, Batı ve özellikle ABD ile aynı ekseninde dış politika izlediği için, iktidar olduğu süreç boyunca Ortadoğu'da ABD çıkarlarını savunmuş, hatta Bağdat Paktı gibi oluşumlarda Batı'nın savunuculuğunu yapması dolayısıyla, bölgede ABD'nin “jandarması” olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle Türkiye, Menderes döneminde, Ortadoğu devletlerine karşı tarihsel ve kültürel bağları öne sürerek, bu bölgenin nimetlerinden faydalanamamıştır.

* Özellikle 1991'den sonra Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu dönemde, Özal döneminde ve Erbakan döneminde çok sayıda anlaşmalar imzalanmıştır. AKP döneminde ise İsrail'le imzalanan silah anlaşmaları mevcuttur. Bu silah anlaşmaları ile Türkiye, İsrail'den ileri teknoloji düzeyinde silah almayı taahhüt etmiştir.

³¹¹ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 – 1960)*, s.473.

Özal'ın Ortadoğu bölgesine yönelik izlediği dış politika ve yaklaşımı ise Menderes'ten farklı olmuştur. Her konuda olduğu gibi, Ortadoğu politikasında da ekonomik ilişkilere önem veren Özal, özellikle Körfez Krizi esnasında Türkiye'nin bölgesel tutumlarda aktif görev almasını öngören politikalar izlemiş, bölgedeki krizi nasıl ekonomik olarak avantaja dönüştürebileceğinin yollarını aramıştır. Türkiye, Körfez Krizi'nde dengeli bir politika izleyerek hem sorunlarla aktif olarak ilgilenmiş hem de iki ülkeyle de dengeli bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Zira Türkiye her iki ülke ile de gelişen bir ekonomi içerisine girmiştir. Türkiye'nin bu ülkelerle ihracatı 1980'de toplam ihracatın % 4'ünü oluştururken, 1981'de %16'ya ve 1982'de % 25'e çıkmıştır. Ayrıca Türkiye, arabulucu rolü oynamaya çalıştığı iki ülke arasındaki çatışma boyunca, bu ülkelerin dış dünya ile ilişkilerini sağlayan bir ülke olmuştur.³¹² Bunun yanında 12 Eylül darbesiyle Avrupa başta olmak üzere Batı ile ilişkilerde durgunlaşma ortaya çıkarken, 24 Ocak Kararları'nın uygulanması gerekliliğinin bir sonucu olarak Türkiye'nin yeni pazarlara ihtiyaç duyması, Özal'ın Ortadoğu ve İslam ülkelerine yönelimini tetiklemiştir. Burada ifade etmek gerekir ki, Özal Ortadoğu'ya yönelik izlediği politikalarla, Batı'dan vazgeçmemiş ya da Batı'ya bir alternatif aramamıştır. İki kültürün, iki medeniyetin birbirinin tamamlayıcısı olduğunu düşünerek, pragmatik bir politika ortaya koymaya çalışmıştır. Yani Özal'ın Ortadoğu politikası genel olarak değerlendirildiğinde, Menderes'e nazaran bölgeye daha pragmatik ve daha realist yaklaştığı görülmektedir. Menderes'in Bağdat Paktı ile bölgede üstlendiği Batı savunuculuğuna karşın Özal, Batı ile ilişkilerini koparmayarak; uluslararası ve bölgesel konjonktürün de gerektirdiği şekilde bölge ilişkilerini avantaja dönüştürmeye çalışmıştır.

Erdoğan döneminde Türkiye – Ortadoğu ilişkileri ise diğer iki güçlü tek parti iktidarından daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Hatta öyle ki AKP'nin Ortadoğu'ya yönelik izlemiş olduğu politikalar neticesinde, geleneksel Türk dış politikası anlayışında bir kırılma yaşandığı düşünülmektedir. AKP'nin bölgeye yönelik izlediği politikalarda AB sürecinin etkisi oldukça etkili olmuştur. AB uyum süreci, AKP'nin Ortadoğu politikalarına hukuki bir zemin oluşturmuştur. Türkiye, tam üyelik sürecinde yasalaştırdığı uyum paketleri sonucunda, daha fazla istikrar ve demokratikleşme yönünde bir dönüşüm geçirmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'deki asker – sivil ilişkileri, ulusal güvenlik algısı ve devletin ekonomideki rolü de yeniden tanımlanmaktadır. Böylece otoriter bürokratik devlet geleneği yıkılarak, yerine AB'nin öngördüğü gibi sivil ve demokratik bir devlet örgütlenmesine doğru

³¹² Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", s.709.

gidilmektedir.³¹³ Bu durumda Türkiye'deki siyasal yapının, AB'ye adaylık statüsünün kazanıldığı 1999 Helsinki Zirvesi ile dönüşmeye başladığını düşünecek olursak, Ortadoğu açılımının aslında Ecevit hükümeti zamanında başladığını ve AKP'nin sadece mevcut yapıyı devam ettiren bir halef olduğu görülmektedir.

Erdoğan'ın bölgeye yönelik yaklaşımlarında, Özal döneminde izlenen politikalara benzeyen ve Özal'ın ekonomi temelli dış politika izlerini taşıyan pragmatik bir hava sezilmek mümkündür. Bununla birlikte tıpkı Özal'ın Körfez Krizi'nde her iki devlete karşı mesafeli yaklaşmasına benzer bir şekilde, Türkiye – Ortadoğu ilişkilerinin mevcut şartlar altında daha sağlam bir zemine taşınmasındaki önemli bir gelişme de, TBMM'den geçmeyen 1 Mart tezkeresi olmuştur. Genel olarak ifade edecek olursak, AKP döneminde Türkiye'nin adeta Özal politikasının bir devamı niteliğinde, ekonomik ölçekli olarak bölgeye yaklaşması ve 1 Mart Tezkeresi'nin reddinin Türkiye'yi doğal olarak bölgeye yakınlaştırması bölge ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin bölgede aktif politika izlemesi için Menderes dönemindeki ve kısmen de olsa Özal dönemindeki Sovyet tehdit algılamaları gibi nedenlerin artık olmaması, AKP'nin çok yönlü ve aktif bir politika izlemesine yardımcı olmuştur. Bu nedenle AKP politikalarının Batı dünyası ile yakın ilişkiler ve beklentiler içerisinde olurken, Ortadoğu ülkeleriyle ticari ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi noktasında daha pragmatik olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye – Ortadoğu ilişkilerinin geleceğinde ise hiç kuşkusuz ABD'nin bölgeyle olan ilişkileri, bölge ülkelerinden özellikle İran ve Irak'ın geleceği ve Büyük Ortadoğu Projesi'nde Türkiye'nin üstleneceği rol belirleyici olacaktır.

³¹³ Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", s. 383.

SONUÇ

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Soğuk Savaş sürecinin başlaması ve Türk siyasi hayatı için bir dönüm noktası olarak nitelendirilebileceğimiz 1947 yılındaki çok partili seçimlerin yaşanması, Türkiye'nin iç siyasette ve uluslararası politikada önemli gelişmeler yaşamasına zemin hazırlamıştır. 1950 – 60 yılları arası dönemde Adnan Menderes'in tek başına güçlü bir şekilde iktidar olmasıyla birlikte Türkiye'nin CHP dönemindeki Batı ile bütünleşme ve ortak hareket etme çabası, DP ile daha gayretli bir şekilde ortaya konulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni dünya düzeni, uluslararası alanda yeni örgütlenmelerin oluşmasına neden olmuş ve Türkiye de bu örgütlenmelere entegre olmak için çaba göstermiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler'in (BM) kurucu üyeleri arasında yer alması ve çok partili düzene geçmesi, Türkiye'nin Batı kurumlarına yönelik politikalar izlemesinde ve Batılı devletlerin yanında yer almasında etkili olmuştur. Bununla beraber DP politikaları nedeniyle Batı'nın Türkiye'ye sağlamış olduğu ekonomik yardımlar ve arkasından gelen NATO üyeliği, Türkiye – Batı ilişkilerini iyice perçinlemiş ve Batı ile ekonomik ilişkilerin gelişmesine yönelik çıkartılan kanunlarla bu süreç devam etmiştir.

Menderes döneminin ve bu dönemde izlenen politikaların en belirgin özelliği sürekli algılanan Sovyet tehdidinin Türkiye – Batı ilişkilerini şekillendirmesi ve bu tehdit algılaması dolayısıyla, izlenen dış politika yaklaşımları olmuştur. NATO'ya üye olmanın Türkiye'nin güvenliği için ve Batı ile ortak hareket etme düşüncesi bağlamında oldukça önemli olduğunu savunan DP yöneticileri, özellikle ABD ile güçlü ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir.

Türk dış politikasında Özal dönemine baktığımızda ise, esasen Menderes politikalarıyla teorik olarak özdeşleşen Özal politikalarının, özellikle uygulama ve yöntem olarak farklılık arz ettiği ve Türk dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcı olduğu görülmektedir. Örneğin, Türk iç siyaseti ve Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası niteliğindeki 24 Ocak Kararları, 1950'lerde Demokrat Parti'nin sağlamaya çalıştığı ekonomik dönüşümün bir devamı olarak görülebilir. Bu uygulama ile Türkiye, serbest piyasa ekonomisi olarak ifade edilen sisteme uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır.

Özal döneminin ve politikalarının en temel özelliği ise dış politikaya ekonomi gözlüğüyle bakarak, ülkeler arasında ticari işbirliğini esas kılmaya çalışmasıdır. Bu bağlamda, Özal, Menderes hükümetleri döneminde gerçekleşen ve özellikle ABD'den alınan ekonomik yardımlar yerine, başta ABD olmak üzere diğer yabancı devlet şirketleriyle ticareti

geliştirmenin yollarını aramıştır. ABD ile siyasi ilişkiler ele alındığında ise iki ülke arasındaki ilişkilerin Özal hükümetiyle birlikte DP çizgisinden daha farklı bir noktaya taşındığını söylemek mümkündür. Türkiye, Özal döneminde her ne kadar çeşitli alanlarda ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuş olsa da, ilişkilerde “karşılıksız bağımlılık” düşüncesi değil, “stratejik ortaklık” anlayışı esas olmuştur. Bu durum her konuda iki ülkenin stratejik çıkarlarının uyuşmayabileceği, bu nedenle iki ülkenin de öncelikle kendi çıkarlarını gözeteceği anlamını taşımaktadır.

Özal dönemini genel olarak ifade edecek olursak, Türkiye için toplumsal, sosyal ve ekonomik alanda büyük değişimlerin yaşandığını ifade etmek doğru olacaktır. Bu noktada, küreselleşen dünyada ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin bölge ülkelerinde ve/veya diğer gelişmekte olan ülkelerde oldukça sancılı bir şekilde gerçekleşmesine rağmen, Türkiye’de 12 Eylül darbesinden sonra ortaya çıkan demokrasi arayışları ve ekonomik liberalizasyon süreci daha rahat gerçekleşmiştir. Bu da Türkiye’nin Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Avrupa bölgeleri arasında, değişime açık, modern, çağdaş bir hukuk devleti olarak görülmesine ve bu yönüyle söz konusu bölgelerdeki büyük dönüşüm politikalarında dikkatleri üzerine çekmesine neden olmuştur.

Çalışmanın diğer bir ayağını oluşturan AKP dönemi Türk dış politikası ise kimi zaman DP ve ANAP dış politika yaklaşımlarıyla benzeşmesiyle birlikte, Türkiye’de birçok alanda ciddi değişimlerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Abdullah Gül ile ilk defa iktidara gelen ve Erdoğan’ın liderliğini yürüttüğü Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türkiye, tıpkı DP ve ANAP hükümetleri döneminde olduğu gibi toplumsal, siyasal, ekonomik ve daha birçok yönden ciddi değişimlere sahne olmuştur. Bu değişimler konusunda DP ve ANAP’tan bir adım önde olmaya ve dönüşüme farklı boyutlar getirmeye çalışan AKP, Türk siyasetinde Özal’dan bu yana dış politikada en aktif ve pragmatik çizgiye sahip iktidarlardan biri olmuştur.

AKP’nin dış politika perspektifini belirleyen ana parametre Türkiye’nin 2000’li yıllarda iç ve dış faktörlerin tesiriyle karşı karşıya bulunduğu dönüşüm ihtiyacı olmuştur. 1999 Helsinki Zirvesiyle AB ile ilişkiler temelindeki demokratikleşme hareketleri, 2001 sonrasında IMF ile ilişkiler temelinde kurumsal yeniden yapılanma, 3 Kasım 2002 genel seçimleriyle sağlanan siyasal istikrar ve 11 Eylül sonrasında değişen Türk – ABD ilişkileri ekseninde Türkiye’nin jeo-kültürel öneminin ön plana çıkması gibi gelişmeler Türk dış politikasındaki çok boyutlu değişimin tetikleyicileri olmuştur.³¹⁴

³¹⁴ E. Fuat Keyman, *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.4.

Türkiye’de Demokrat Parti, ANAP ve AK Parti’nin güçlü tek parti iktidarları döneminde parti oluşum süreçlerinden tutun da dış politika açılımlarına kadar birçok ortak yönlerinin bulunduğu ve bu iktidarların özellikle geleneksel dış politika dediğimiz yüzünü Batı’ya dönme ilkesinden taviz vermediklerini ifade etmek doğru olacaktır. Üç iktidar döneminde de, kimi zaman bölgesel gelişmelerle ortaya çıkan tehdit algılamaları nedeniyle, kimi zaman uluslararası konjonktürün gereklilikleri dolayısıyla, kimi zaman da ulusal çıkarların örtüştüğü iddiası ve ekonomik nedenlerden ötürü, başta ABD olmak üzere, Batı ülkeleriyle iyi ilişkiler kurulmasına dikkat edilmiştir. Türkiye Batı kurumlarında yer alarak hem ekonomik gelişmesini tetiklemek hem de sosyal, kültürel ve siyasal yönden Batı’dan kopmamak istemiştir.

İnceleme konumuz olan DP, ANAP ve AKP iktidarlarına oluşumları açısından baktığımızda, iç politika bağlamında her üçünün de kendinden önce gelişen bir takım toplumsal çatışmalar, siyasal açmazlar ve ekonomik sorunlardan sonra, adeta bu sorunlara bir çözüm alternatifi olarak kurulduklarını görmek mümkündür. Her üç parti de katı bürokratik yaklaşımlar ve yaşanan sorunlar neticesinde halk kesimleri tarafından birer “kurtarıcı” olarak algılanmıştır. Bu bağlamda özellikle DP ve ANAP olmak üzere, her üç parti de iktidar olur olmaz, asker-sivil bürokrasinin etkinliğini azaltmaya çalışmıştır. Liberal ve dışa açık söylemler her üç dönemde de mevcuttur. ABD ve Batı eksenli küreselleşme yaklaşımlarındaki benzerlikler dikkat çekerken bu bağlamda ortak politikalar göze çarpmaktadır.

II. Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde ülkede yaşanan sorunların akabinde, DP halkın isteklerine cevap verebilecek bir parti olarak görülmüş ve özellikle köylü tebaadan büyük destek almıştır. ANAP hükümetinin, yine Demokrat Parti’de olduğu gibi, Türkiye’nin özellikle 1970’li yıllarda yaşadığı ekonomik ve sosyal bunalımlar neticesinde büyük bir beklenti sonucu iktidara geldiği görülmektedir. AKP açısından ise durum farklı değildir. AKP iktidarının oluşmasında, bütün Türkiye’nin ihtimal dahi vermediği bir koalisyonun oluşması ve ideolojilerin flulaştığı bir ortamın ortaya çıkması oldukça etkili olmuştur. Ayrıca 57. Koalisyon Hükümetinin sorunlara cevap verememesi, bu dönemde büyük bir ekonomik bunalımın yaşanması ve halkın denenmişlere güveninin sarsılması, bu dönemde yeni bir vizyon ve yeni bir kadroyla ortaya çıkan AKP’ye önemli bir avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte üç parti de bünyesinde farklı kesimlerden siyasiler barındırmış ve geniş bir kitleye hitap etme olanağı yakalamıştır. Bu bağlamda DP, ANAP ve AKP kutuplaşmaları ortadan kaldıracak, kapsayıcı ve bütünleştirici bir söylemle ortaya çıkmışlardır.

Dış politika vizyonu olarak ise, her üç iktidarın kimi zaman ortak bir “duruşu” olduğunu ya da bazen aynı konularda farklı yaklaşımlar sergileyebildikleri tespit etmek

mümkündür. Örneğin, ABD ile ilişkiler bağlamında üç iktidar da bu ilişkinin önemine ve gerekliliğine inanırken, Kıbrıs konusunda DP taviz vermeyen bir tavır ortaya koymuş ancak diğer güçlü iktidarlar olan ANAP ve AKP'nin bu konudaki yaklaşımları daha farklı olmuştur. Bu duruma benzer bir şekilde yine DP'nin diğer iki iktidardan farklı hareket ettiği konu çok kulvarlı dış politika yaklaşımı olmuştur. Her üç iktidar döneminde de Avrupa Birliği, Ortadoğu, Balkanlar ve Türk Cumhuriyetleri gibi çeşitli oluşumlarla yakın ilişkiler içerisinde olunup, bunun çok kulvarlı dış politika anlayışının bir gereği olduğu ifade edilse de, güçlü tek parti iktidarları içerisinde çok kulvarlı dış politika anlayışını pragmatik bir şekilde ortaya koyabilen iktidarlar, ANAP ve AKP iktidarları olmuştur. Bunun en güçlü nedeniyse DP iktidarı dönemindeki koşulların ve uluslararası konjonktürün, Türkiye'nin derin bir şekilde çok yönlü dış politika izlemesine olanak tanımamasıdır. Ancak ANAP ve AKP'de gerek lider algılamasının etkisiyle, gerekse koşulların uygun olması dolayısıyla çok kulvarlı dış politika izleyebilmek daha kolay bir şekilde mümkün olabilmektedir.

Tek parti hükümetlerinin genel yapısına baktığımız zaman ise, bu dönemlerde ülke içerisinde siyasi, ekonomik ve yapısal anlamda ciddi değişimler olduğunu görürüz. Bu değişimlerin tek parti hükümetleri döneminde hızlı bir şekilde ortaya çıkabilmesi, bu iktidarların koalisyon iktidarlarında olduğu gibi, gereksiz bürokrasi ve uzlaşmazlık gibi sorunlarla uğraşmamalarıyla ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda tek parti iktidarlarının yönetim anlayışı çerçevesindeki değişimler konusunda daha rasyonel, daha atak ve değişime açık olduklarını söylemek mümkündür. Ancak bu değişimi taşıyabilmek, tek parti iktidarının ötesinde bambaşka bir birikim, tecrübe ve gayret gerektirmektedir. Yani ülkede tek parti ile hükümet kurup iktidar olabilmek elbette büyük bir güç gerektiriyorken, hükümet kurduktan sonra ülke yönetim anlayışında yapılacak köklü değişimleri taşıyabilmek, sosyal anlamda ve toplumsal temelde verimli şekilde bu değişimlere yön verebilmek, siyasi bir gücün ötesinde teorik ve düşünsel anlamda da bir birikim gerektirmektedir.

Geçmiş örneklere bakılırsa, Türkiye'de gelişimi sağlama ve değişime ayak uydurma noktasında güçlü tek parti iktidarlarının daha pragmatik oldukları söylenebilir. Bu dönemlerde dış politikada radikal kararlar alındığını ve Türkiye'nin bugün sahip olduğu birçok anlayışı etkileyen önemli izler bırakıldığını söylemek mümkündür. Örneğin 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin tek başına iktidara gelmesi Türkiye'nin tarım politikasında büyük gelişmelere neden olmuş, daha da spesifikleştirirsek, Türkiye'de daha karasabamın revaçta olduğu yıllarda çiftçiler tarımda traktörü kullanmaya başlamış ve hükümet tarafından köylünün traktör alabilmesi için kolaylıklar sağlanmıştır. Bu da Menderes'in özellikle çiftçiler tarafından yıllarca destek görmesine neden olmuştur. Benzer şekilde Özal iktidarı döneminde özellikle

finansal anlamda Türkiye birçok değişim yaşamış, hemen o yıllarda insanların cebinde döviz taşımaları bile suç sayılırken, Özal ile birlikte, döviz ülkede kullanılan bir para birimi haline gelmiştir. Ülkede ticaretle uğraşan, sektörlerinin temsilcisi olan isimler başbakan önderliğinde toplu halde yurtdışı gezilerine çıkmış, böylece dış ticaretin gelişmesine katkı sağlanmıştır. AK Parti iktidarında ise özellikle toplumsal konularda daha önceleri özellikle koalisyon hükümetlerinin iç çekişmelerinden dolayı bir türlü ele alamadıkları AB süreci, azınlıklar sorunu, anayasal sorunlar gibi önemli açmazlar ele alınmış ve etkili bir şekilde hükümet tarafından sorunlara çözümler aranmıştır. Bugün mevcut olan Türkiye, bu büyük toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimler üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda toplumsal, sosyal, ekonomik ve bu gibi değişimler noktasında güçlü tek parti iktidarlarının diğer koalisyon iktidarlarına göre daha işlevsel olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Üç iktidar döneminde de Türkiye'nin dış politikasına yön veren temel gelişmeler söz konusu olmuştur. DP iktidarında dış politikanın temel belirleyicisi Sovyet tehdit algılaması iken, Özal dönemi dış politikasının çerçevesini ve temel yaklaşımları belirleyen uluslararası dinamiklerinin başında İran Devrimi ve İran – Irak Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri yapılanma gelmektedir. Sadece İran ve Irak'ı ilgilendirmeyen bu gelişmeler aslında etkileri düşünüldüğünde Türkiye, Rusya, ABD ve Ortadoğu bağlamında oldukça etkili olmuştur. Zira tıpkı Sovyet tehdidinin DP dönemi Türk – Amerikan ilişkilerinde bir manivela etkisi yarattığı gibi, Özal döneminde de İran Devrimi ve devrimin ihracı endişesi Türk – Amerikan ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. AKP iktidarında ise Türk dış politikasını etkileyen ve yön veren en önemli etken kuşkusuz AB üyelik süreci olmuştur. AKP'nin, dış politika açılımının temelini AB'yi koyması, Türkiye'de kimisi Menderes döneminden bu yana, kimisi ise daha evvelden gelmekte olan bir takım ulusal sorunların uluslararası bir hal alarak, AB sürecinde Türkiye'nin karşısına çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunlarla birebir ilgilenmek durumunda kalan ve daha da önemlisi süreci sekteye uğratmadan AB'ye üye olabilmek için çözüm yanlısı olduğunu ortaya koymaya çalışın AKP hükümetleri, Ermeni Sorunu, Kıbrıs Sorunu, Alevi ve Kürt açılımı gibi birçok konuda kendinden önceki hükümetlerden farklı olarak radikal kararlar almıştır. Bu durum AKP dönemindeki iç – dış politika etkileşimini bütün hatlarıyla ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'nin her üç iktidar dönemindeki dış politika vizyonunu aktif politika temelinde değerlendirecek olursak, güçlü tek parti iktidarlarının aktif politikaların uygulanabilirliği ve çeşitliliği yönünden elverişli olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda özellikle ABD başta olmak üzere, diğer büyük devletlerin dünyaya yönelik izlemiş oldukları politikalar ve büyük projelerinde Türkiye'ye atfedilen rol, tek parti iktidarları döneminde daha rahat işlerlik

kazanabilmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Örneğin, DP döneminde Ortadoğu'daki Sovyet yayılcılığına karşı Türkiye'ye biçilen rol NATO ile ilişkilendirilip, Bağdat Paktıyla işlerlik kazanırken, aynı düşünce Özal döneminde yeni egemen olan Türk Cumhuriyetleri bağlamında ileri sürülmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bağımsız olan ülkelerdeki Sovyet etkisini azaltmak ve bu ülkelerden faydalanmak için Türkiye'nin bu ülkelerle olan tarihsel bağları ve bugünkü yapısı ortaya konularak, Türkiye'ye "bölgedeki demokratik ve hukuk devleti misyonu" verilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin bu özelliği Erdoğan döneminde de ABD'nin ve Batılı devletlerin Ortadoğu projeleri bağlamında kullanılmaya çalışılmış ve Türkiye'nin yaklaşık % 90 Müslüman bir nüfusa sahip olmasına karşın, demokratik ve laik bir hukuk devleti olmasına vurgu yapılmıştır. Bu nedenle Türkiye, Büyük Ortadoğu Projesi'nin önemli aktörlerinden biri olarak görülmüş ve bölgeyle ilgili dönüşüm projesinde yer alması gerektiği düşünülmüştür.

Bu yönleriyle güçlü tek parti iktidarları, Türkiye'de büyük dönüşümlerin öncüsü olmuş ve bürokrasinin sağlamış olduğu imkanlar aracılığıyla gerek iç politikada, gerekse uluslararası gelişmelerde aktif bir politika sergileme şansını yakalamışlardır. İktidar oldukları hükümet dahil olmak üzere Demokrat Parti'nin 5 defa, Anavatan Partisi'nin 4 defa ve Ak Parti'nin ise 3 defa aralıksız hükümet kurarak tek başlarına iktidar olmaları, güçlü tek parti iktidarlarının Türkiye'deki işlerliğini ve sürekliliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecince Türkiye (1945 – 1980)*, İstanbul: Hil Yayınları, 1992

AKŞİN, Sina, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908 – 1980*, İstanbul: Doğan Yayınevi, 2006

AKTAŞ, Melih, *1950 – 1960 Demokrat Parti Dönemi Türk – Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, İstanbul: Şema Yayınevi, 2006

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 – 1960)*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004

ARCA YÜREK, Cüneyt, *Büyüklerle Masallar, Küçüklerle Gerçekler – Kriz Doğuran Savaş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000

ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu – Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984

ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969

BAĞCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, 2001

BALCIOĞLU, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Durmuş Yalçın vd., Ankara: AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004

BARLAS, Mehmet (der.), *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Gençlik Yayınları, 1994

BİRAND, Mehmet Ali – YALÇIN, Soner, *The Özal – Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2004

BİRAND, Mehmet Ali, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959 – 1990*, İstanbul: Milliyet, 1990

BOSTANOĞLU, Burcu, *Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999

CANATAN, Yaşar, *Türk–Irak Münasebetleri:1926–1958*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996

- CEMAL, Hasan**, *Özal Hikayesi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989
- COŞKUN, Enis**, *Türkiye Avrupa Bütünleşmesinin Yüzyıllık Seyir Defteri*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002
- ÇAKMAK, Haydar**, *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008
- ÇAKMAK, Haydar**, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri*, Ankara: Platin Yayınları, Ocak 2007
- ÇALIŞ, Şaban H.**, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri. Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2006
- DAVUTOĞLU, Ahmet**, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001
- DEDEOĞLU, Beril**, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, İstanbul: Derin Yayınları, 2002
- DEMİR, Ali Faik**, *Türk Dış Politikasında Liderler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, Mayıs 2007
- ERALP, Atila**, *Türkiye ve Avrupa*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997
- ERKİN, Feridun Cemal**, *Dışişlerinde 34 Yıl*, Cilt II, 1. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997
- EROĞUL, Cem**, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1970
- FERSOY, Orhan Cemal**, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul: Hun Yayınları, 1978
- GOLDSTEİN, Joshua S.** *International Relations*, New York: Longman, 2001
- GÖKMEN, Yavuz**, *Özal Sendromu*, Ankara: Verso Yayıncılık, 1992
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve ULMAN, A. Haluk**, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 – 1973*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1974
- GÖNLÜBOL, Mehmet**, *“İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası – Genel Durum”*, Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1996
- GÖZEN, Ramazan**, *Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Ankara: Yayınları, 2000
- GÜNGÖR, Nasuhi**, *Yenilikçi Hareket*, İstanbul: Elips Kitapçılık, 2005
- GÜNVER, Semih**, *Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985
- GÜREL, Şükrü Sina**, *Kıbrıs Tarihi 1 (1878 – 1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984
- GÜREL, Şükrü Sina**, *Kıbrıs Tarihi 2 (1878 – 1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985
- GÜRÜN, Kamuran**, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1991

HALE, William, “*Turkey, the Middle east and Gulf Crisis*”, *International Affairs*, Vol.68, No: 4, October 1994

HİLL, Christopher, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003

HOLLİS, Martin ve SMİTH, Steve, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford: Clarendon Press, 2003

KAMALOV, İlyas, *Putin'in Rusya'sı, KGB'den Devlet Başkanlığına Vladimir Putin*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004

KANTARCI, Şenol, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007

KEPENEK, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Teori Yayınları, 1987

KEYMAN, E. Fuat, *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005

KILÇIK, Haluk, *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991 – 1992, Cilt: I

KILINÇ, Uğur, *Türkiye – Avrupa Toplulukları İlişkileri*, Ankara: TOBB Yayınları, 1990

KİRİŞÇİ, Kemal, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007

KÖKER, Levent, “Anavatan Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995

KÜRKCÜGİL, Masis (ed), *Kıbrıs Dün ve Bugün*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003

KÜRKCÜOĞLU, Ömer, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945 – 1970)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972

MODELSKİ, George, *A Theory of Foreign Policy*, Londra: Pall Mall Press, 1962

MÜTERCİMLER, Erol ve ÖKE, Mim Kemal, *Düşler ve Entrikalar*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004

ORAN, Baskın, *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996

ORAN, Baskın (der.), *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt I, 2001

ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

SANDER, Oral, *Türk – Amerikan İlişkileri 1947 – 1964*, Ankara: SBF Yayınları, 1979

SARINAY, Yusuf, *Türkiye'nin NATO'ya Girişi, Türkler*, C. XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002

SÖNMEZOĞLU, Faruk (der.), *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2006

ŞİMŞİR, Bilal N., *AB, AKP ve Kıbrıs*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003

TECER, Meral, *Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular – Yanıtlar*, Ankara: TODAİE Yayınevi, 2007

ULAGAY, Osman, *Özal'ı Aşmak İçin*, Ankara: Afa Yayınları, 1989

USLU, Nasuh, *Türk – Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000

UZGEL, İlhan, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, Ankara: İmge Yayınevi, 2004

WALTZ, Kenneth, *Theory of International Politics*, New York: MC Graw Hill, 1979

WEBBER, Mark ve SMİTH, Michael, *Foreign Policy in a Transformed World*, Harlow, England: Prentice Hall, 2002

YAVUZALP, Ercüment, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998

YAVUZALP, Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996

MAKALELER

ACAR, Feride, “Liberal Dönüşümün Dindar Öznesi”, içinde Metin Heper ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008

AKGÜN, Mensur, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, içinde Kazgan, Gülten ve Ulçenko, Natalya (der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003

ALKAN, Nail, “AT İle İlişkiler”, içinde Çakmak, Haydar (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008

ALTAN, Cemal, “Merkez Sağ’ın ABD Politikalarının Ortak Tarafları”, içinde Doğan, Nejat ve Nakip, Mahir (ed.), *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006

ARI, Tayyar, “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler”, içinde BAL, İdris, (ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM – Lalezar Kitabevi Yayınları, 2006

ARI, Tayyar, “Ortadoğu ile İlişkiler”, içinde Çakmak, Haydar (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008

AYTEKİN, Yılmaz, “Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal”, içinde Sezal, İhsan ve Dağı, İhsan (der.), *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2001

BAĞCI, Hüseyin ve SİNKAYA, Bayram, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi”, içinde Dağı, Zeynep (der.), *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006

BİLGE, A.Suat, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri”, içinde Mehmet Gönübol (ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, “Türkiye – ABD İlişkileri”, içinde Çakmak, Haydar (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008

BOZKURT, Enver, “1991 Körfez Savaşı, Ambargo ve Türkiye'nin politikası”, içinde Bal, İdris (ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM – Lalezar Kitabevi Yayınları, 2006

ÇALIŞ, Şaban H., “Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, içinde Şaban H. Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gönen (der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001

ÇANDAR, Cengiz, “Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye Politikası”, içinde Abramowitz, Morton (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001

ÇELEBİ, Özlen, “Türkiye – ABD İlişkileri”, içinde Çakmak, Haydar (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008

DEMİRAY, Muhittin, “Doğu ile Batı, Liberalizm ile Muhafazakarlık Arasında ANAP Dış Politikası”, içinde Doğan, Nejat ve Nakip, Mahir (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006

DEMİRTAŞ COŞKUN, Birgül, “Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri”, içinde İdris Bal (ed.), *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004

FARRANDS, Christopher, “State, Society, Culture and British Foreign Policy”, Michael Smith, Steve Smith ve Brian White (edt.), *British Foreign Policy: Tradition, Change and Transformation*, Londra: Unwin Hyman Ltd., 1988. s. 51. (Aktaran : BAL, İdris, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM Yayınları, 2006)

GOLDMANN, Kjell, “The Line in Water: International and Domestic Politics”, *Cooperation and Conflict*, Aralık 1989, C. 24, s. 103. (Aktaran :İdris Bal, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM Yayınları, 2006)

GÖZEN, Ramazan, “Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika” içinde Sezal, İhsan ve Dağı, İhsan (der.), *Kim Bu Özal? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2001

GÖZEN, Ramazan, “Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon”, içinde Dağı, Zeynep (der.), *AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006

HOUGHTON, David Patrick, “Reinvigorating the Study of Foreign Policy Decision – Making: Toward a Constructivist Approach”, *Foreign Policy Analysis*, Cilt 3, 2007

İNAT, Kemal ve DURAN, Burhanettin, “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”, içinde Dağı, Zeynep (der.), Ankara: Orion Yayınevi, 2006

KAMALOV, İlyas, “Rusya Federasyonu ile İlişkiler”, içinde Çakmak, Haydar (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008

KASIM, Kamer, “Kıbrıs Sorunu”, içinde Çakmak, Haydar (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008

KAZDAĞLI, Hasan, “Turgut Özal’ın İktisadi Reformları”, içinde Sezal, İhsan ve Dağı, İhsan (der.), *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2001

KOÇER, Gökhan, “AKP’nin ve Tayyip Erdoğan’ın Dış Politika Felsefesi”, içinde Haydar Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008

KURUBAŞ, Erol, “Türk – Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler”, içinde Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006

KUT, Gün, “Ortadoğu’da Su Sorunu: Çözüm Önerileri”, içinde Sabahattin Şen (ed.), *Su Sorunu ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993

KUT, Şule, “Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Ana Hatları”, içinde Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), *En Uzun On Yıl*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer – FIRAT, Melek, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, içinde Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

LAÇINOK, Nevra Yaraç, “Turgut Özal’ın Liderlik Profili ve Dış Politikaya Bakışı”, içinde Demir, Ali Faik (der.), *Türk Dış Politikasında Liderler*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2007

NİNCİC, Miroslav, “The United States, the Soviet Union, and the Politics of Opposites”, JSTOR (AS I-II): World Politics, Vol. 40, No. 4 (Jul., 1988)

ÖZCAN, Gencer, “Türkiye – İsrail İlişkileri 50. Yılına Gिरerken”, içinde Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1998

ROSENAU, James N., “The Study of Foreign Policy”, James N. Rosenau, Kenneth Waltz, Gavin Boyd (edt), *World Politics: An Introduction*, New York, Free Press, 1976

RUBİN, Barry, “Türkiye’nin Yeni Dış Politikasını Anlamak”, içinde Rubin, Barry, ve Kirişçi, Kemal (der.), *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2002

ŞAHİN, Mehmet, “Ortadoğu ile İlişkiler”, içinde Çakmak, Haydar (der.), *Türk Dış Politikası 1919 – 2008*, Ankara: Platin Yayınları, 2008

TAYFUR, M. Fatih, “Dış Politika”, içinde Eralp, Atila, *Devlet ve Ötesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005

TELLAL, Erel, “SSCB’yle İlişkiler”, içinde Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003

TÜR, Özlem, “Türkiye ve Orta Doğu: Gerilimden İşbirliğine”, içinde Dağı, Zeynep (der.), *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006

USLU, Nasuh, “1980’lerden Günümüze Türk – Amerikan İlişkilerinin Genel Seyri ve Temel Boyutları”, içinde Turkut Göksu (ed.), *1980 – 2003 Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003

USLU, Nasuh, “Kıbrıs Sorunu”, içinde Bal, İdris (ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: AGAM – Lalezar Kitabevi Yayınları, 2006

USUL, Ali Resul, “Helsinki’den Müzakerelere Türkiye – AB İlişkileri”, içinde Dağı, Zeynep (der.), *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006

UZGEL, İlhan, “Türk Dış Politikasının Uygulanması”, içinde Oran, Baskın (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003

YETENER, Meltem, “Menderes Biyografisi ve Dış Politika Vizyonu”, içinde Demir, Ali Faik (der.), *Türk Dış Politikasında Liderler*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2007

DERGİLER VE GAZETELER

ALBAYRAK, Mustafa, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları (1920 – 1960)”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: III, Sayı: 2, Elazığ, 2005

CEMAL, Hasan, “Büyük Ortadoğu (4)”, Milliyet, 05 Mart 2004

ÇETİNER, Yılmaz, “Bayar’dan Menderese: Başbakan Sensin”, Milliyet, 10 Kasım 2002

USLU, Nasuh, “1947’den Günümüze Türk – Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi”, *Avrasya Dosyası*, Yaz 2000, Cilt:6, Sayı:2

USLU, Nasuh, “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, *bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 52, 2010

UZGEL, İlhan, “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXX, Sayı:252, Yıl: 2006

UZGEL, İlhan, “AKP: Stratejik Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXX, Sayı:252, Yıl: 2006

YAVAN, Nuri, – **KARA, Hamdi**, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı”, *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2003

MİLLİYET Gazetesi, 2009

RADİKAL Gazetesi, 2005

INTERNET SAYFALARI

2945 sayılı MGK VE MGK Genel Sekreterliği Kanunu, Yayımlandığı *Resmi Gazete*: 11/11/1983 Sayı: 18218, I. Bölüm, 4. md. (<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/kanun.html>) 24 Ocak 2009

24 Ocak 2006 Tarihinde açıklanan eylem planının tam metni için bakınız, T.C. Dışişleri Bakanlığı web sayfası, <http://www.mfa.gov.tr/kibris-konusunda-turkiye-nin-yeni-acilimi-tr.mfa>

İhsan Dağı, “Limits of Turkey’s ‘Strategic’ Partnership with the USA: Issues of Iraq, Democratization and the EU” Opinion Paper,

http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=243, 25 Temmuz 2009

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 104. md.

http://cankaya.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanligi/gorev_yetki/) 24 Ocak 2009

Yılmaz Argüden, “Davos ve Dünyaya Katkıda Bulunmak”,

<http://www.genbilim.com/content/view/6409/39/>

<http://www.istatistikler.net/izleme.html>, 14 Şubat 2009

<http://www.milliyet.com.tr/2002/11/10/siyaset/siy00.html>, 14 Ocak 2009

<http://www.malatya.gov.tr/malatya/turgut.htm>, 12 Mart 2009

<http://www.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?wpg=kabine&did=basbakanlik.123500>,

18 Mart 2009

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/tr/08163.htm>, 18 Mart 2009

<http://www.turkishweekly.net/article/333/turgut-ozal-period-in-turkish-foreign-policy-ozalism.html>, 21 Mart 2009

<http://www.biyografi.info/kisi/recep-tayyip-erdogan>, 2 Mayıs 2009

http://tr.wikipedia.org/wiki/Recep_Tayyip_Erdo%C4%9Fan, 2 Mayıs 2009

<http://www.milliyet.com.tr/2004/06/18/yazar/tamer.html>, 8 Mayıs 2009

<http://www.onuroymen.com/index.php?p=4#konferans>, CHP Genel Başkan Yardımcısı

Onur Öymen, Koç Üniversitesi

<http://www.ikv.org.tr/pdfs/kopenhagzirvesonuc-tr.pdf>, 30 Mayıs 2009

<http://www.milliyet.com.tr/2006/06/26/yazar/idiz.html>, 5 Haziran 2009

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm>, 24 Temmuz 2009

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP21.htm>, 20 Haziran 2009

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp44.htm>, 10 Temmuz 2009

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp45.htm>, 22 Temmuz 2009

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp46.htm>, 21 Mayıs 2009

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp58.htm>, 07 Ekim 2009

	Demokrat Parti ve Adnan Menderes	Anavatan Partisi ve Turgut Özal	Adalet ve Kalkınma Partisi ve R. Tayyip Erdoğan
Kıbrıs	Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin gündemine hiç de hazırlıklı olunmadığı bu dönemde girmekle beraber, Türk siyaseti ve dış politikası için halen hassasiyetini korumaktadır.	Özal, Kıbrıs konusunda kendinden önceki hükümetlerden farklı politikalar izlemiş ve çözümsüzlüğün bir çözüm olmayacağını söylemiştir. Bu bağlamda eğer verilmesi gereken tavizler varsa bunların karşılıklı olarak verilmesi gerektiğine inanmıştır.	AKP de Kıbrıs konusunda Özal ile aynı çizgide olmaya çalışmış ve Kıbrıs sorununun çözülmesi için gayret etmiştir. 2004 yılındaki Annan Planı referandumuna destek vermesi bunun en bariz örneğidir. Ancak sonuç itibarıyla Kıbrıs sorunu halen devam etmekte ve hatta Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye üyeliği ile daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır.
Sovyetler Birliği	Menderes döneminde Sovyetler ile ilişkiler yok denilecek kadar az olmuştur. Sovyetlerin tarihsel ihtirasları ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge ülkeleri üzerinde izleyeceği yayılmacı politikalar düşünülerek, Sovyetlerin ciddi bir tehdit kaynağı olduğu algılanmıştır.	Özal döneminde SSCB ile ilişkilerde ekonomik politikalar ön plana çıkartılarak daha pragmatik bir dış politika anlayışı sergilenmiştir. Türkiye'nin 1984 yılında SSCB ile imzaladığı Doğalgaz anlaşması ile 1987 yılından başlayarak 25 yıl süreyle Türkiye'ye doğalgaz sevk edilmesinin garanti altına alınmış olması buna verilebilecek en önemli örnektir.	AKP döneminde dünyada gelen 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin Irak'ı işgali Türkiye – Rusya arasındaki ilişki ve işbirliğini geliştirici yönde olmuştur. Bu bağlamda iki ülke arasında siyaset başta olmak üzere, dış ticaret ve askeri alandaki gelişmeler, ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. İKÖ'ye gözlemci olarak katılmak için başvuran Rusya'nın üyeliğinde Türkiye'nin büyük rolü olurken, aynı şekilde Rusya da Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasında büyük rol oynamıştır.